

ᳵ᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
Introduction to Philosophy

COURSE CODE : BPH - 2301

᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚, ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ - 1705

i

This book is licensed under a
Creative Commons Attribution 4.0 International License.

veG/veGmGm tcÜMöj

`kð cwi iPiZ

Introduction to Philosophy

Giu GKiu clygðZ cVmigMöj GB cVmigMüU tgv. AmbQiy ingvb (mnthvMx Aa'vcK, evDwe), tgv. gÄj Bj vnx (mnthvMx Aa'vcK, `kð wefVM, Rvni½xi bMi wekþe`ij q) i Pbv KtiþQb Ges m²úv`bv KtiþQb Aia'vcK bvRgv wmiif Kx, tgv. AmbQiy ingvb I Qvþvqviv mjZibv|

Wib, GmGmGBPGj

miguRK veÁvb, gvbveK I fvlv`g
ersj v`k Dšj wekþe`ij q

tCÜMg

veG/veGmGm

veIq

`kØ

tKvmp bvg

`kØ-1 : `kØ cwi iPiZ

cKvkKvj

cü g cKvk : 2001

mstkwaZ ms̄iY : 2008

cbgY : 2010

cbgY : 2011

cbgY : 2014

© eisj vt`k Dšš̄ nekte`vj q

cÜ` mRvBb

gvm̄y gunḡy gwj K

KvúDUvi KtúuR

tḡv: Avej Kvj ig AvRv`

tḡvnr̄š̄ RmKi aj Bmj ig mi Kvi

cKvkbv

cKvkbv, gY I veZiY veFvM

eisj vt`k Dšš̄ nekte`vj q

MvRxcj-1705

gY

eisj vevRvi tch̄ GÜ cvevj tKkb

53 b_@K nj tiW

XvKv-1100|

SBN-984-34-1011-4

cW ubt` Rbv

ucđj ukŕiv_xe,

evsj vt`k Dššj mekte`ij tq Dššj ukŕiy cxiZubfP meG/meGmGm tčMŕtg fivZ`nl qui Rb` mvgmRK meAvb, gvbmeK I filv`đ -Gi cŕj t`tK Arcbv`i`Mz RvbvPQ| 0`kđ cwiPuz0 kxl R` GB eBiu` i-ukŕitYi DcŕhMx Kti GK meŕkl cxiZtZ iuPZ ntqtQ| G cxiZi gra`tg Arcbviv ubR`mqtZj;ubtRi mjeavgZ Aemti ukŕivj vf Ki tZ cri tēb|

eBiu mnR I mij filvq Dc`vctbi tPov Kiv ntqtQ| Z\_mvc AtbK`vrb A`cōZv I`jeŕa`Zv t`tK thtZ cvti| dtj cvV`msukō weirfbaA`uōZv I`jeŕa`Zvmgr`ij uLZ AvKvti Avgvt`i Rvbvtj cieZrPZ Avgiv tmme melqtK Avil mnRteva` I cŕAj Kivi tPov Kie| Zte Avkv KiuQ, eBiu tZ eZgvtb melqe`eštZ Arcbv`i tKvb Amjeav nte bv| cŕiv eBiu tK 9uU BDubtU fivM Kiv ntqtQ| BDubU`tjv Avevi KtqKuU cvtV mef³| cŕZiuU BDubtUi`i ištZB t`qv ntqtQ fvgKv| GuU cto eštZ cri tēb BDubUu tZ uk melq Arcbviv Rvb tZ hvPQb|

cŕZiuU cvtVi`i ištZ GK ev GKmaK Dtītki K\_v ejv ntqtQ| cvtktl Arcbviv uk ukL tZ, ej tZ ev eYbv Ki tZ cri tēb Zv Dtītk DtjL Kiv ntqtQ| cŕZiuU cvtVi tktl itqtQ cvtVēi gj`vqb| GuU Arcbv`i`g`vqbtbi mŕhM Gtb t`te| cvtVēi gj`vqb hv mš vLRBk nq, Zte eštZ nte cvViu Arcbv`i AvqtE Gtm tQ| cvtVēi gj`vqtb Arcbviv cri tēb iPbvj-K I msuŕjB DĒi gj-K ckaGes eū ubePbx I mZ`uq`v agr`ukQy cka meŕktl itqtQ DĒi gvjv|

cka tjv fij Kti cto t`L tēb DĒi Kx nl qv DvPZ? Arcbv`i fvebvi mš DĒi bv uqj tj cvV`tjv Avevi Aa`qb Ki ab| th`tjvi DĒi t`qv tbB, tm`tjv eBiuU mrvh` ubtRB`Zvi Kib| ubtRi gZ Kti mV/K DĒi`Zvi Kiv tgrtU Kivb KvR bq| hv tKvrb melq eštZ Amjea nq, tmŕŕtI uDUtUv qj Kt`i ukŕjKti`i mrvh` ubb| ZvQvov mncWxt`i mš Avjvc-Avtj vPvri gra`tgI Arcbv`i mgm`vi mgravb tctq thtZ cvti b|

GB eBiuU melqe`i I ci evsj vt`k Dššj mekte`ij tqi KtqKuU tUvj wfk b I ti wVI Abgōv cPvi Z nte| Gme mVMDj h`vmgtq Arcbv`i Rvbvtv nte| Arcbviv ubaŕi Z w`tb I mg tq eB nvtZ tUvj wfk b I ti wVI ōi Abgōv w` t`L tēb I`i b tēb| GB Abgōv`tjv gbtv hM w`tq tkvbi mgq mvt` Aek`B KvMR Kj g ivL tēb| Abgōv Avtj uPZ tKvrb Ask hv` eštZ bv cvti b uksev tKvrb Astki Avtj vPvri Arcbv`i KvtQ`jeŕa`gtb nq Zte Zv ZrŕYvr KivMŕ ij tL ubb Ges cieZrPUDtUv qj Kvtm uDUi tK wRtAm Ki ab| uDUi Arcbv`i mgm`vi mgravb t`qvi tPov Ki tēb|

gvbtj i Rvri mrvbv ubw`ŕ bq| mgq tctj me`-vvi Z Rvri Rb` Avtiv ukQymvqK Mš (Reference Books) cto t`L tZ cvti b| GB eBtq mrvqK Mš i GKiu msuŕjB Zvuj Kv t`qv ntqtQ| hvtrvK eBtqi ubt`Rbv Abjvqx Arcbviv cv MhY Ki ab| Avkv Kvi GtZ mdj Kig nteb|

Avgiv Arcbv`i mxi I mgŕj; fivel`r Kigbv KiuQ|

tKun@ngŠtKvix

	cōv
BDrbU 1 : `k#bi ~tfc I wclqe`	1-25
crV 1 : `vk#K #PŠi DrciĒ	2
crV 2 : `k#bi ~tfc	6
crV 3 : `k#bi wclqe`	10
crV 4 : `k#bi Kvr	14
crV 5 : `k#bi c#qvRbxqZv	17
crV 6 : `k#bi wvfbamsÁv	21
BDrbU 2 : `vk#K Avtj vPbvi c×wZ	26-46
crV 1 : `vk#K c×wZ	27
crV 2 : Avtj vPbvi c×wZ : wvPvi ev`	30
crV 3 : : wvPvi ev`	34
crV 4 : Avtj vPbvi c×wZ : wvPvi ev`	37
crV 5 : : ~Ávgj-K c×wZ	40
crV 6 : : v#K c×wZ	43
BDrbU 3 : `k# I Ab`vb` wclq	47-62
crV 1 : `k# I KvrÁvb	48
crV 2 : `k# I wvÁvb	51
crV 3 : `k# I ag ©	55
crV 4 : `k# I m#wZ`	59
BDrbU 4 : B`Qvi ~tawZv	63-77
crV 1 : A`p ev`	64
crV 2 : wvqšev`	67
crV 3 : Avbqšev`	71
crV 4 : ~wvqšev`	75
BDrbU 5 : gb ev AvZv	78-89
crV 1 : gb m#úK#q gZev`	79
crV 2 : gb m#úK#q gZev` i mgvtj vPbv	83
crV 3 : gb m#úK#q gZev` : Av#K gZ	86

BDıbu 6 : f`n l g#bi m#úK©	90-98
crV 1 : f`n l g#bi m#úK©	91
crV 2 : f`n l g#bi m#úK©elqK gZer#`i mgr#j vPbv	95

BDıbu 7 : AvZ#i AgiZj	99-113
crV - 1 : AvZ#i AgiZj m#ú#K©Avave`K hı#	100
crV - 2 : AvZ#i AgiZj m#ú#K©bıwZK hı#	104
crV - 3 : AvZ#i AgiZj m#ú#K©agıelqK hı#	108
crV - 4 : AvZ#i AgiZj m#ú#K©e#k#l Yı gZıvZ	111

BDıbu 8 : gj`i cKıw.l cKıvı	114-148
crV 1 : Z_` l gj`	115
crV 2 : e`MZ l AvZ#MZ w#m#e gj`	119
crV 3 : gj` e`MZ l AvZ#MZ Dfqb	124
crV 4 : gj`i cKıvı#f`	128
crV 5 : gj`ı bavr#ıYı bıwZmgr#	134
crV 6 : gj` l mEıv	138
crV 7 : gj`i Zırch#l Aabıv gj`i 00	142
crV 8 : gj` w#m#e Rıeb	146

BDıbu 9 : `vkı#KZıvıkLb	149-186
crV 1 : `vkı#K `ı#fıw#ı veKıvı	150
crV 2 : `k# crV	154
crV 3 : `vkı#KZıvıkLb	160
crV 4 : hı#ıeb`ı#mı cKıvı	165
crV 5 : th#ı#K Abı#cı#E : AwZmıjıKı#ıYı Abı#cı#Emgr#	170
crV 6 : : c#ıvıYıgı#K Abı#cı#Emgr#	174
crV 7 : jNı#ıYev` l c#ıvıYev`	177
crV 8 : `k#b `be#ı#K cıx#ıvı c#ıvı l iPbvıj Lb	181

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' intmte ub=ij uLZ eB,tjv cotZ cvtib, hv Avcbvi cvtK tevSvi Rb" mnvnh" Ki te| Gme eBtqi mnvqZvq eZ@vb eBwU iWZ ntqtQ| ZvQvov ubt=ue³ eB,tjv cvtV Avcib `k@ m=utK@e` hvi Z Avb jvf Kitz cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
  2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
  3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
  4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
  5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
  6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
  8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
  9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
  13. gyt` Ave` j` evi x, `k@bi K_v, nvmib eK nIDm, XvKv|
  14. W. Av. gZxb I W. gwDR DÍxb Avng` (m=úw Z), `k@ cwi fvl v tKvl, eisj v GKvWgx, XvKv|
  15. mvBtq` Avāj nVB, `k@ I gtbwe` v cwi fvl v tKvl, eisj v GKvWgx, XvKv|
- * eZ@vb eBtqi beg BDwbUw J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB AvyitY tj Lv ntqtQ|

**‘kfbī ṭḥ I wēlqe’
(The Nature and Scope of Philosophy)**

‘kfbī Kx? ṭḥFvṭe Gi D^me? ‘kfbī Avṭj vP’ wēlq Z_v cwīmi Kx? ‘kfbī Kvr
Kx? e^wṭ³Rxēb I mgvR Rxēḥ Gi cḥqvRbxqZv KZUKZ ‘kfbī mKj
‘eikó‘ÁvcK ṭKvṭbv msÁv iṭqṭQ ṭKbv? BZ^vṭ^v cḥæv ṭRÁvṭvi Avṭj vPbv w^ṭq
wēb^v‘I GB BDibU| e^vZ GB BDibṭUi gvaṭḡ Avgiv ‘kfbī GKUv tgvUvgwḥ
cwīPq RvḥṭZ cviṭev| eZḡvb BDibUw ZvB ḥ^vkfbī cwīwPwZḶ ṭKvṭvi Ab^vZg I
cḥi^vṭ^vK Avṭj vP’ wēlq|

GB BDibṭU tgvU Qqvḥ cw iṭqṭQ

- ‘ṭkfbīK ṭPšī DrcwĒ
(Origin of Philosophy)
- ‘kfbī ṭḥ
(Nature of Philosophy)
- ‘kfbī wēlqe’
(Subject-matter of Philosophy)
- ‘kfbī Kvr
(Functions of Philosophy)
- ‘kfbī cḥqvRbxqZv
(The Usefulness of Philosophy)
- ‘kfbī wēwḥbamsÁv
(Different Definitions of Philosophy)

CW 1

`vkĀK iPšli DrciĒ
(Origin of Philosophy)

Dřik`

GB cvřtkřl AvrcĀb

- `křbi DrciĒi KviY e`vL`v KiřZ cvřteb|
- cĀPřb iMĀK `křbi DrciĒi iKřvřte NřUřQj Zv eYřv KiřZ cvřteb|

fřgKv

gřby ey`eyĒEm`cbrĀRxe| ZvB tm iPšř KiřZ cvřti| gřbřli Avi GKĀU`emkó` nřjv tKšZ nj cĀYZv| Avi GB tKšZ nřji KviřY tm me iKQyRřbřZ Přq| Rřeřbi řQvřUřLvU mřaviY ielq ř_řK i`iæKři RmřZi RřUj ielq, řjv řbtql gřby iPšř Kři Ges RřbřZ Přq Gi gj- inm`| Avi RřbřZ Přl qvi Rb` ZřřK řh mřj;Lj řřte iPšř KiřZ nq ZvB nřq řřv `vkĀK iPšř| A_ř gřbřli `řřmeK iPšř ř\_řKB `vkĀK iPšřli DrciĒ| Zře GB iPšř me mgq mevi řřřř GKĀKg nq bř| GB iPšř e`vřřřř, RřZřřřř | `vřřřřř ielwřbřeKřgi nq| ZvB `křbi BřZřvm AvřjvPřv Kiřj Avřiv Gi DrciĒi ielwřbřeKviY ř_řLřZ cvř| řbtř Avřiv Gi cĀvř cĀvř KviY, řjv mřřřřř AvřjvPřv Kiřev|

ie`řq ř\_řK `vkĀK iPšřli DrciĒ

cĀPřb iMĀK `vkĀK řcřUři (iL`-ce`427-347) gřZ, ie`řq ř_řK `vkĀK iPšřli Dřme nřřřQ| gřby hLb bZř iKQyř`řL, ZLb řmB ielqĀU řbtq Zvi ie`řqi mřgv`vřK bř| GB ielPř RmřZi ielPř mřj i | AřřZ iRřbm ř_řL gřby ie`řq AvřřřZ nřq RřbřZ Přq, Gř`i Dřme řKv`v ř\_řK? řK Gi mřv? řKv`vq Gi řkl? BZ`w | Gřřřřř řbtřB řm Zvi Přivřřki iRřbm ř\_řK Gi DĒi LřR řei Kivi řPřv Kři| cĀPřb iMĀK ř\_řK GřřřteB meĒg `vkĀK iPšřli Dřme nřřřQj | řmLřvKvi Avřqřbqř břgK řřře eřm KiřZb cĀPřbZg `vkĀK ř\_řj m (iL`-ce`AvřbřřřřK 624-546 Aā)| iZřb ř\_řLř b, Přiv`řKB cřb, `ř Lř mřgvř`| Přiv`řK GZ cřb ř\_řL ie`řq AvřřřZ nřq iZřb řNřYv Kiřj b, cřb ř_řKB RmřZi DrciĒ| cřbB RmřZi gj- Dcv`vř| GřřřteB Rbř řbq `vkĀK iPšř| GB ř_řj m nřj b cĀPřb iMĀK `křbi RbK|

řKšZnj ř_řK `vkĀK iPšřli DrciĒ

gřby řKšZnj x Rxe| ř`Lř-Ař`Lř mKj ielřqB gřbřli i řřřřQ A`g` řKšZnj | hv řm ř_řLř cvř Zv řKb | iKřřte nřjv Zv RřbřZ Přq| hv ř_řLř cvř bř řm ielřql Zvi Rřvři AvřMř Amřg| ZvB gřby cřw Rgvř AZj mřMři, řmřigŪřj Ges Gi řkl řKv`vq Zv RřbřZ Přq| gřbřli GB řKšZnj i řkl řbB| Avi GB řKšZnj ř\_řKB Dřme nq `vkĀK iPšřli |

mskq t_#K `vk#K iPšli DrciĒ

`k#bi Buznim AvtjvPbv Kitj t`Lv hvq, teKb t_#K AvaybK `k# chšl A#bK
`vk#K#Ki iPšlavivB iiæntqtQ mskq t\_#K| teK#bi gtZ, `vk#K#i iPšlaviv iQj
evBtej #K#`K| iZib Gi c#Zev` Rvrbv Ges etj b, AifÁZvi Avtj vtK hv mZ` etj
c#mYZ nte Zv-B nte h_v_#mZ`|

tWkv#UP `vk#K iPšlavivl iiæng mskq t\_#K| mskq KitZ KitZ iZib t`L#b,
me iKQ#K mskq Kiv tM#l i#b mskq K#b Zv#K mskq Kiv hvq bv| KviY,
mskqKvix m#v#K mskq Kiv ntj mskq Kivi Avi tKD_#K bv| mZivs mskqKvix
m#v#K m#`nvZxZ m#v etj `#Kvi KitZ nte| tWkv#UP mg`l `vk#K iPšl GB
m#`nvZxZ m#v#K tK#`K#i M#o D#v#Q|

KvU Zui ce#Zr#`vk#K#i gZev`tK mskq K#i i#R`^gZev` c#vb K#i#Qb|
Kv#Ui gtZ, AifÁZv l ey#i mgštq c#Z.Ávbjvf Kiv hvq| GB aviYv iZib cvb
AifÁZver` l ey#ev`tK mskq K#iB|

c#qvRb#eva t_#KB `vk#K iPšli DrciĒ

Rxeb P#vi c#_gvb#i b#v iR#b#mi c#qvRb nq| Avi GB c#qvRb i#Uv#bvi Rb`
Zv#K iPšl KitZ nq| ZvB tRgm, i#jvi, iDDB c#y `vk#K#i gtZ, th iPšl
Av#v#i `b#`b R#v#b c#qvRb i#Uv# tm iPšlB Kiv D#PZ| `vk#K iPšl gv#v#K
Rxeb-c#_Pj #Z m#v#h` K#i; i#v#b#gm#v mgv#v#b Zv#K m#Wk c\_#b#`R K#i Ges
m#Z`i m#Uv#b D#m#nZ K#i| ZvB ejv hvq, c#qvRb#eva t\_#KB `vk#K iPšli D#e|

Ávbc#Z t_#K `vk#K iPšli DrciĒ

Ō`k# k#iUi Bst#iR c#Zk# ntjv ŌPhilosophyŌ| Philosophy K_#Ui DrciĒ
ntqtQ i#K k# ŌPhilos` Ges ŌSophia` t_#K| Philos k#i A_#ntjv Abj#M
(loving) Ges Sophia k#i A_#ntjv Áv# (knowledge)| ZvB Philosophy
K_#Ui DrciĒMZ A_#ntjv ŌÁv#bi c#Z Abj#MŌ| hv`i Áv#bi c#Z Abj#M ev
fvj e#v Av#Q Zv#vB `vk#K| GRb`B `vk#K m#m#m i#b#R#K ŌÁv#-t#c#KŌ etj
c#i Pq i`#Zb|

gv#y Zvi P#ic#k hv t`#L Zv-B Rv#Z P#v| G#v#i#i tm ey# c#qvM K#i i#b#Ri gZ
D#i L#R tei K#i, G#Z tm K#š#nq bv ei s Av#`cvq| ZvB ejv hvq, `vk#K iPšl
gv#y#i Aš#i Av#b`i e#vcvi| Avi Av#`cvq etj B, G#v Zvi `Zt#Z`#v#e
c#i YZ ntqtQ| mZivs ejv hvq, Áv#bi c#Z fvj e#v ev c#Z t_#KB `vk#K iPšli
DrciĒ ntqtQ|

R#i#ZK `#L gv#j#fi iPšl t\_#K `vk#K iPšli DrciĒ

cvtVĚi gj`vqb

iPbuj-K cĕæ

1/ `vkĕK ĩPšĭi DrcĭĚi KviY, tjv e`vL`v Kiab|

msĭĭB DĚigj-K cĕæ

1/ cĕPxb ĩMĕK `kĕbi DrcĭĚ e`vL`v Kiab|

2/ fviZxq `kĕbi DrcĭĚi KviY Kx?

K. eũ ĩbePbx cĕæ

mĭVK DĚi ĩj Lĭy

1/ cĕPxb ĩMĕK `kĕbi RbK

i) mĕĕĭm

ii) tĕĭUv

iii) t`ĭj m

iv) A`ĭi ÷ Uj

3/ `vkĕK mĕĕĭm ĩbĕRĕK cwiPq ĩ`ĕZb

i) Ávb-tĕĭgK eĕj

ii) Mvb-tĕĭgK eĕj

iii) cĕKĭZ-tĕĭgK eĕj

iv) tmš`hĕĕĭgK eĕj

2/ meĕĭg mskq ĩ`ĕq `vkĕK ĩPšĭi

hĭĭv ĩ ĩæKĕib

i) tĕĕĕU^o

ii) KvU

iii) ĩnDg

iv) teKb

4/ AĭaKĭsk fviZxq `kĕbi gĕZ

Rĕeb

i) mĕĕgq

ii) `ĕĕgq

iii) Avb`gq

iv) kĭĭšĕgq

L. mZ` nĕj ōmŌGes ĩg`v nĕj ōgŌ ĩj Lĭy|

1/ t`ĭj ĕmi gĕZ, RMĕZi gj- Dcĭ`vb gĕU|

2/ tĕĕĕUvi gĕZ, ĩe`ĕq t`ĕK `vkĕK ĩPšĭi DrcĭĚ nĕqĕQ|

3/ tĕĕĕUĕP `vkĕK ĩPšĭi mĕ`nvZxZ mĕĕĕK tĕK`ĕKĕi Mĕo DĕĕĕQ|

4/ tRgm, ĩDDB, ĩkjvi cĕĕy `vkĕĕKi gĕZ, th ĩPšĭi Avgĕt`i Avb` t`q Zv-B Kiv

DĭPZ|

mĭVK DĚi

K.

1/ iii) t`ĭj m 2/ iv) teKb 3/ i) Ávb-tĕĭgK eĕj 4/ ii) `ĕĕgq

L.

1/ ĩg 2/ m 3/ m 4/ ĩg

cvV 2

`kfi`fj
(Nature of Philosophy)

Dŷik`

GB cWŷkŷI Avcwb

- `kfi DrcwÉ eYŷv KiŷZ cviŷeb/
- `kfi `fj eYŷv KiŷZ cviŷeb/
- `kfi c×wZ eYŷv KiŷZ cviŷeb/

fŷgKv

`kfi `fj RvbŷZ ntj, Avgvŷi cŷŷg RvbŷZ nte `kfi Kx? Gi DrcwÉ tKv_v
 t_ŷK, Gi `eikó` Kx, Gi weIqe` Kx, j`ŷ` Kx? `kfi kãw gj-Z ms`z.kã, Gi
 mvaviY A_ŷŷLv| Ō`kŷ avZzt\_ŷK `kfi kŷai DrcwÉ| `kfi ejŷZ mvaviYZ Prŷŷz
 cZ`ŷŷŷK eŷŷvq, Zŷe GLvŷb `kfi gvŷb ZÉf`kfi, RMr I Rŷetbi `fj Dcjwã|
 Avgiv AvŷMB ŷRŷbuQ, `kfi kãwI BŷŷwR cŷZkã Philosophy| GwU wMk fvlv
 t_ŷK GŷmŷQ| Philos gvŷb ntjv AbŷwM (loving) Ges Sophia gvŷb ntjv Ávb
 (knowledge)| mŷŷis Philosophy Gi eŷŷwEMZ A_ŷŷŷPQ, Ávŷbi cŷZ
 AbŷwM| Avi Ávŷbi cŷZ hvi AbŷwM AvŷQ tm-B `vkŷK|

`kfi msÁvq ej v hvq, GwU Ggb GKwU we`v hv Abŷvi gZev`, fvevŷeM I Aŷwekŷm
 t_ŷK gŷ ntq Ávb ev mŷZ`i AbŷwMŷb D`vi `wóŷw, Abŷvŷb, weŷkŷŷ I mŷkŷŷŷŷi
 gvaŷg mÉv, RMr I Rŷetbi mŷŷ_ RwoZ wPi ŷb mŷmveŷŷ i mŷz hŷŷmŷZ I `p
 Avŷj vPbv Kivi GKwU cŷPŷv|

`kfi KwZcq `eikó`

we`ŷŷ t\_ŷK wRÁvmv Ges wRÁvmv t\_ŷKB `kfi Dŷŷe Av`ŷŷ
 GB wePŷ RMŷZi w`ŷK gvŷŷ hLbB ZmKŷŷ t\_ŷL ZLbB we`ŷŷ Zvi gb fŷi I ŷV|
 Zvi gŷb tKŷZntj i mŷó nq| Zvi gŷb bvbv i Kg cŷŷeRvŷM, GB weŷkŷŷ DrcwÉ tKv_v
 t_ŷK, tKv_vq Gi tkl, Gi tKvŷbv mŷv AvŷQ wKbv, vKŷŷ wZwb tKgb, Zvi `fj Kx?
 Awŷg tK, tKv_v t_ŷK Gj vg BZ`w AŷbK cŷŷŷ we`ŷŷ t_ŷK gvŷŷŷ i gŷb ŷRŷM I ŷV
 Rvbvi AvKv`ŷŷ| wePvi eŷŷmŷcŷŷgvŷŷŷ Pŷq, Zvi GB AvKv`ŷŷ Pwv Zv_ŷK iŷZ| GfŷŷeB
 Dŷŷe nq `kfi| GRb` tŷŷUv etj ŷŷb, ŷwe`ŷŷB `kfi RbKŷ|

cŷZ mŷZ`i mŷŷb ev Ávŷbi Aŷŷŷŷ KivB `kfi gj-j`ŷŷ

c0ZtKB RMr I RxeB mactK@KQyavi Yv Kti | kš' GB avi Yv me mgq h_v_ ev
m½wZcY`nq bv| `kšbi KvR ntjv, gvbšl i GB mravi Y avi Yv, tj vtK iepri-ietkd tYi
gva tg cixñv Kti RMr I RxeB mactK@mynsz I mWK Avb c0vb Kiv|

ZEje`vi cKuZ.AššY Kiv

e`i `tfc ev h_vh_ ifc mactK@Avb`vb Kivl `kšbi KvR| `kšbi Aššš ZEje`v
(Ontology) e`i `w ifc mactK@Avtj vPbv Kti | GKwU e`i emn`K ifc, AciuU
e`i cKZ.ev Avšli ifc| GKwU e`tK Avgiv thfite t`Ltz cvB, Zv ntjv e`wU
emn`K ifc| e`i GB ifctK ejv nq Aefim (Phenomenon) Ges e`wU cKZ.
ifctK ejv nq Avšli mEv (Noumenon ev Reality)| evn`ifci Aššš vtj e`i th
cKZ ifc vtK Zv Rvbv ZEje`vi KvR| AvKv th bñj Zv Avgiv cž`ñ Kwi - Guv
ntjv AvKv tki emn`K ifc| Avi Avgiv Rvb, cKZctñ AvKv tki tKv t b is tbB -
GwU ntjv AvKv tki cKZ.ifc ev Avšli mEv|

`kšbi `wfwš mveR I mgššgq

`kš Zvi Avtj vP` melqe`tK iepri Kti GK ALU `wfwš t`tK| wefwbæweAvb
cKuZi wefwbewfM wbtq Avtj vPbv Kti | ZvB weAvtbi `wfwš LÜ| kš' `kšbi
KvR ntjv, wefwbæweAvtbi wmvšš,tjvi mÿg mgšš mirab Kti Zvi B tčññtz RMr I
Rxešbi `tfc e`vL`v Kiv|

`kš I weAvtbi cv\_R" gwlMZ, `tfcMZ bq

wekRMtZi wefwbæwefM mactÜ Avtj vPbv-chrññ vPbv Kvñj, weAvb KQyavi Yv ev
mZ`tK iepri bv Kti `kš Kti tbq| `kš tm, tjv cixñv-wbixñv Kti Zv`i
thšw³KZv iepri Kti t`tL| mravi Y Avtbi Zžbvq %AvnbK Avb mÿnSz I mÿseX|
Averi weAvtbi Zžbvq `vkšK Avb Avi I mÿseX, mÿnSz I cefci mactKññ|
`kš t`k, Kvj, KvhRvi Y mactK@Ro, tPZbv, gb, weeZš, mšv, mZ"-w_`v BZ`w
melq mactK@cñññ Z avi Yv, tjv iepri Kti G, tjvi thšw³KZv wbyñ Kti Ges `vkšK
`wfwš t`tK G, tjvi e`vL`v t`q|

`kš ntjv Rxešbi mgvtj vPbv

`kš Rxešbi `tfc, A_`I Dfík" wbyñ I e`vL`v KitZ Prq| Avgv`i Rxešbi
gj`veari Y Kiv `kšbi Ab`Zg KvR| `kš Rxešbi cig Av`k@ mZ", if I mÿi -
Gi thšw³KZv I `tfc iepri Kti | ZvB `kš tK ejv nq, Rxešbi e`vL`v I wekññ Y|
`kšbi Ab`Zg KvR ntjv, RMtZi mvt_ gube Rxešbi mactK@baññ Y Ges wekRMr
mactÜ Ggb GK mÿseX avi Yv t`qv th avi Yvi mvt_ gvbšl i emxMZ, bñZK,
tmš`hñZ I agñmactKññ tPZvbi m½wZ vtK| GRb`B ejv nq, `kš ntjv Rxešbi
mgvtj vPbv|

`kšbi cxwZ

eisj v`k Dššŕ wekte`ij q

`kŕ wePri gj-K I c×iZ gj-K (Critical & methodical) | `kŕ mËv, RMr I Rxeþbi mvt_ RnoZ wefbaecŕkê mvguMk fite Avtj vPbv I gj`vqb Kivi tPón Kti | Avi G KiþZ iMþq `kŕ GKw`þK thgb wePri gj-K, Ab`w`þK tZgub msMVbgj-K (Constructive) | `kŕ wefbae aiþbi c×iZ - `Ávgj-K (Intuitive), weþkd Yx (Analytic), wePri-weþkd Yx (Reflective), mstkd K (Synthetic) BZ`w` c×iZi cŕqM þ`Lv hvq |

`kŕbi Avtj vP` weiq e`vcK I Abší

RMr I Rxeþbi `þfc Rvbvi Rb` `kŕ cig mËv, gj`, Ávb, eŕx, AwfÁZv BZ`w` bvbv tgšij K weiq e`vcK fite Avtj vPbv-chŕþj vPbv Kti | Avi GB Avtj vPbvq `kŕ i'aytgšij K avi Yvi cwí®i Y Ges tgšij K wektþmi mgrŕY Kti bv, eis mstkd þYi gva`tg RMr I Rxeþbi GKwU mŕze`vL`v t`qvi I gj`vqþbi tPón Kti | `kŕ i'ay ZËþtj vPbvþZ mŕgre× `vtK bv, `kŕ Piq Rxeb-RMþZi GKUv mvguMk e`vL`v w` þZ | G Kvi þY th tKvþbv Mfxi Zi ev tgšij K wRÁvmv `kŕbi weþP` weiq ntq cto |

Dcmsvni

Dctiv³ Avtj vPbv cwiþcŕŕþZ ejv hvq, `kŕbi `þfc GKK_vq eYŕv Kiv m=ê bq | eis mg`lweþtqi mgštqb `kŕbi `þfc cŕkwmkZ nq |

cřřVřİ gj`vqb

iPbıgj-K cřœ

1/ `křbi `řfc eYřv Kiab|

msřřB DĒıgj-K cřœ

1/ `křbi AwřFambK A\_©Kř? `křbi DrcıĒ eYřv Kiab|

2/ `křbi wZbıU `erıkö eYřv Kiab|

3/ `křbi c×wZ Avřj vPbv Kiab|

K. eü ubeřPbx cřœ

mıřK DĒı ij Lıy

1/ `křbi BstıwR cřZKā

3/ e`i evřřıi iřcřK ej v nq

i) Philosophy

i) Aa`ım

ii) Psychology

ii) Avřım

iii) Physics

iii) Aeřım

iv) řKřřbıU bq

iv) BswMZ

2/ Philosophy Gi AwřFambK A_©

4/ řcřřv eřj b

i) eB Gi cřZ AbjıM

i) AvřřB `křbi Rbbx

ii) Ávřbi cřZ AbjıM

ii) řKřřnj B `křbi Rbbx

iii) Ávřxi cřZ AbjıM

iii) wRÁvıvB `křbi Rbbx

iv) gvřřı i cřZ AbjıM

iv) we`řqB `křbi RbK

L. mZ` nřj ōmō Ges vğ `v nřj ōvōıj Lıy|

1/ Philos křāi A_©Ávř|

2/ `kř K_wıUı gvřř ZĒı kř|

3/ `křbi `řřřwř msKřYř LŪ|

4/ `křbi Avřj vP` wel q e`vcK I Abřř|

mıřK D³i

K.

1/ i) Philosophy 2/ ii) Ávřbi cřZ AbjıM 3/ iii) Aeřım

4/ iv) we`řqB `křbi RbK

L.

1/ vğ 2/ m 3/ vğ 4/ m

cW 3

`k#bi nelqe`

(Subject-matter of Philosophy)

D#ik`

GB cv#k#l Av#b

- `k#bi Av#j vP` nelqtK Kq fv#M fvM Kiv hvq Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|
- nefvM, #j v Avevi tKvb&tKvb&nelq #btq Av#j vPbv K#i Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|

figKv

RMr, R#eb I Av#bi nel#q m#aviYZ Avgiv thme aviYv ev nek#m K#i Zvi thšw³KZv I gj`veaviYB `k#bi KvR| R#et#bi nefb#et#q#t# Av#bi m#ebv, Ro, c#Y, gb I m#vi Aw`Z; Avgiv t#b #btj I `vk#Kiv G, #j vi `#fc #ba#t#Yi tP#v K#i b| nefvi K#i t`#Lb - Avgv#`i c#q# KZUKzR#v m#e? Av#bi m#gv #K? Av#bi mZ`Zv #K#mi Dci #bf# K#i? R#oi m#t_ c#Yi m#cK#K? m#v Av#Qb #K? m#vi m#t_ R#e I RM#Zi m#cK#K? BZ`w | m#zi vs `k#bi nelqe`i c#i mi L#B e`vcK| mg`#nek#B `vk#K Av#j vPbv nelqe`| tKqvW<sup>9</sup>(Caird) etj b, #gvb#i Awf#Zvi Ggb tKv#bv # K tbB, mgM#nek#Evi g#t# Ggb #KQy#bB, hv `k#bi Av#Zvi e#B#i c#o ev `vk#K A#y#v#v Kuh#vi # #K c#n#i Z nq bv#| Z#e `k# m#v#M#K `#f#z#i m#v#t#` Zvi Av#j vP` nel#q#i e`vL`v t`q| `k#bi Av#j vP` nelqtK c#v#Z #Zb fv#M fvM Kiv hvq:

- 1) Aw#e`v 2) Av#Z#E#i 3) gj`#e`v| #bt#P G, #j v Av#j vPbv Kiv n#j v

Aw#e`v (Metaphysics)

`k#bi th kvLv t`k, K#j, Kuh#viY Z#E#i Ro, c#Y, gb I m#vi `#fc #btq Av#j vPbv K#i Zvi bvg Aw#e`v| Aw#e`vi Av#j vP` nelqtK Avevi #Zb fv#M fvM Kiv hvq: K. nekZ#E#i L. Z#E#e`v I M. g#b#v`k#|

K. nekZ#E#i (Cosmology)

Aw#e`vi th kvLv nek#RM#Zi c#i `k#g#v #t#Ki A#y#v#v Kiv nq Zv#K nekZ#E#i etj | t`k, K#j, Ro, c#Y, Kuh#viY Z#E#i nek#RM#Zi Drc#E#i I #g#eK#v, A\_v# m#o I #eZ# BZ`w #btq G kvLv Av#j vPbv K#i | e`i c#i `k#g#v ev e#v#K #fc #btq Av#j vPbv K#i etj G#K #fc#e#v#v ev Aef#v #e#v#v (Phenomenology) etj | nefb#e#v#v GB Aef#v #e#v#v A#f#q#|

L. ZĒje`v (Ontology)

nekRMtzi cKZ.mĒv mĕcKxġ Avtj vPbvK ZĒje`v etj | ŌOntologyŌ kĀiU iMK
kĀ ŌAbURŌ (Ontos) Ges ūj MRŌ (Logos) t_tK DmZ ntqtQ | ŌOntosŌ kĀiU i
A_ġmĒv Ges ŌLogosŌ kĀiU i A_ġe`v ev ĩeÁvb | ZvB Ontology-i A_ġntPQ mĒv
mĕcKxġ ĩeÁvb (Science of Being) | ZĒje`vq GKZĕv, `ŌZev, eūZĕv,
Roer, Aa`vĕv BZ`v ĩbtq Avtj vPbv Kiv nq | ZĒje`vq nekRMtzi Avv mĒv
A_vĕmĕvi Av`Z; AvtQ iKbv, \_vKtj Zvi mĕ\_ Rxe I RMtzi iK mĕcK`BZ`v ĩelq
Avtj vPZ nq |

M. gĕbv`kĒ (Philosophy of Mind)

gĕbv`kĒb cĀvZ gb ev AvZvi `ġfc, t`n I gĕbi mĕcK`BPQvi `vaxbZv, AvZvi
Agi Z; BZ`v ĩbtq Avtj vPbv Kiv nq | gĕbv`kĒ mĕcK`ZKKvtj `kĒbi GKiu ĩetkI
kvLv ĩntmĕe cĀi MĀYZ ntqtQ |

ÁvbZĒj (Epistemology)

`kĒbi th kvLv Ávtbi `ġfc, DrcĀĒ, mĕĕebv, mĕgv I h_v_Zv ĩbtq Avtj vPbv Kti,
ZvtK ÁvbZĒj etj | Rxe, RMr I mĕvi `ġfc mĕcK`Ávbjvf Kivi AvtM `vKĒKtK
ĩePvi Kti t`LtZ nte th, h\_v\_Ávb iK Ges Zv jvf Kiv Avgv`i cġ] mĕe iKbv?
h_v_Ávb jvfi Dcvq iK? Avgiv KZUKzRvbtZ cĀi? Avgv`i Ávtbi DrcĀĒ
iKfĕte nq? h_v_Ávtbi kZġK iK? Ávtbi mZ`Zv Ges ĩg_v_Z; iKfĕte ĩbifcY Kiv
hvq? Ávb mĕcKġ Gme ĩRÁvmb ÁvbZĒj Avtj vP` ĩelq |

gj`ie`v (Axiology)

`kĒbi th kvLv gj`ieaviY I gj`ielqK ePb ĩbtq Avtj vPbv Kti ZvtK gj`ie`v
etj | gj`ielqK ePĕbi `ġfc, mZ`-g½j -myġi i `ġfc AeaviY gj`ie`vi KvR |
gj`ie`vi 4iU kvLv:

- K. ĩyĕĕe`v
- L. b`bZĒj
- M. bĀvZĒe`v
- N. mĕvR`kĒ

K. ĩyĕĕe`v (Logic)

gj`ie`vi th kvLv mZ`i cKĀZ. I AvKvi ĩbtq Avtj vPbv Kti ZvtK ĩyĕĕe`v etj |
ĕĀWK ĩyĕ t_tK iKfĕte mĀWK ĩyĕtK c_zK Kiv hvq Zvi ĩeĕfĕe ĩbqg-Kvbly
ĩyĕĕe`vq Avtj vPZ nq |

L. b`bZĒj (Aesthetics)

gj`ie`vi th kvLv ĩmĕ`thP cKĀZ. ĩbYġ Kti ZvtK b`bZĒj ev ĩmĕ`hĕ`v etj |
ĩmĕ`hĕ`vq ĩmĕ`thP `ġfc, ĩmĕ`h`bifcġYi gvĕ`Ū cġĀZ. ĩelq Avtj vPZ nq |

M. bĀvZĒe`v (Ethics)

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

gj`ie`vi th kvLv mvgvRK e`ir<sup>3</sup>i Kj`iYi cKwZ. wbtq Avtj vPbv Kti ZvK
bmvZie`v etj | bmvZie`v i f ev g½tj i ^fc, i t fi grb`U, GKK_vq gvbexq KtgP
fvj -g` wbtq Avtj vPbv Kti |

N. mgvR`kØ (Social Philosophy)

gj`ie`vi th kvLv mgvR Kj`iYi cKwZ. wBYØ Kti ZvK mgvR`kØ etj | mvgvRK
i mvZbmvZ, AvPri-Abŷvb, cÅZôvb cFwZi gtj tKvtr Dti`k, Av`kØI gj` AvtQ
wKbv- Gme wv l q mgvR`kØ Avtj wPZ nq |

Dcmsvi

Dctiv³ Avtj vPbv cwi t cØŷtZ ej v hvq, `kØbi Avtj vP` wv l q t K cÅvbZ wZb fvM
fvM Kiv ntj I Gt`i Avevi wv f bœDc-wv f vM AvtQ | Z`gwi `kØbi Avtj vP` wv l q i
e`vcKZvi Kvi t Y wv f bœwv f wv f EK `vkØK Avtj vPbv Mto Dtv t Q h_v- BwZnm`kØ,
A_ØwvZK`kØ, i vRØwvZK`kØ, wKŷv`kØ, agØ kØ cFwZ. |

cvVvEi gj`vqb

iPbij-K ckae

1/ `k#bi nel qe`-Avtj vPbv Ki ab|

msvB DEigj-K ckae

1/ `k#bi nel qe`-tK c#vbZ Kq fvM fvM Kiv hvq? `k#bi nel qe`-vntmte

Avae`v Avtj vPbv Ki ab|

2/ `k#bi nel qe`-vntmte gj`ie`v e`vL`v Ki ab|

3/ `k#bi nel qe`-vntmte AvbZEj Avtj vPbv Ki ab|

K. eu bePbx ckae

mVVK DEi vj Lj

1/ `k#bi nel qe`-tK c#vbZ

i) 2 fvM fvM Kiv hvq

ii) 3 fvM fvM Kiv hvq

iii) 4 fvM fvM Kiv hvq

iv) 5 fvM fvM Kiv hvq

3/ mgvRe^x e`v³i g½j vbtq

Avtj vPbv Kti

i) hv³ie`v

ii) b>`bZEj

iii) mgvR`k⁸

iv) bmvZie`v

2/ hv³ie`v tKv#bv nefvMi AšM²

i) Avae`vi

ii) AvbZtEj

iii) gj`ie`vi

iv) tKv#bvUvi B bq

4/ Avtbi DrcuE, `tfc, m#tebv

BZ`v^v vbtq Avtj vPbv Kti

i) AvbZEj

ii) Avae`v

iii) gj`ie`v

iv) g#bv`k⁸

L. mZ` ntj OmO Ges ug`v ntj OvO vj Lj|

1/ e`i cwi`k`gvb ifc vbtq Avtj vPbv Kti ZEje`v|

2/ m#vi Av`Z; AvtQ vKbv Avtj vPbv Kti nekZEj|

3/ Avae`vi Avtj vP` nel q vzb fvM nef³|

4/ g#bv`k<sup>8</sup> gb ev AvZvi `tfc, BPQvi `vaxbZv BZ`v^v vbtq Avtj vPbv Kti |

mVVK DEi

K.

1/ ii) 3 fvM fvM Kiv hvq 2/ iii) gj`ie`vi 3/ iv) bmvZie`v 4/ i) AvbZEj

L. 1/ ug 2/ ug 3/ m 4/ m

cvV 4

`k#bi KvR

(Functions of Philosophy)

D#i`k`

GB cvV#k#l Avcb

- `k#bi KvR #K ai#bi Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|
- `k#bi KvR#K Kq fv#M fv#M Kiv hvq Zv D#j#L Ki#Z cvi#eb|

figKv

hiv` ejv nq `k# Kx Zv#tj Avgiv m#avi YZ ewj , `k# ntjv Ggb GK#U# we`v hv RMr
 I Rxe#bi mKj tgšij K we#q #btq Avtj vPbv K#i | GLb `fveZt c#k#Rv#M th we`v
 RMr I Rxe#bi mKj tgšij K # K #btq Avtj vPbv K#i Zvi KvR #K? Avgiv GLv#b
 `k#i KvR #K ai#bi Zv #btq Avtj vPbv Ki#ev|

`k#bi KvR

`k#bi KvR#K tg#U#g#j# #Zb fv#M fv#M Kiv hvq

- 1) Ab#vbgj-K (Speculative)
- 2) mgvtj vPbv#gj-K (Critical)
- 3) Mvbgj-K (Constructive)|

Ab#vbgj-K (Speculative)

ev#e#m#c#b#R#e etj B gvby #Pš# Ki#Z cvi# | Avi GB #Pš# Zvi `fveMZ c#YZv|
 gvby hLb nek#R#M#Zi `ei#P# I nekij Zv t`L#Z civq ZLb we`šq Zvi gb f#i I#v|
 GB we`šq t_#K b#bv ai#bi c#k#Zvi g#b tR#M I#v| thgb, G nek#R#M#Zi m#v tK, G
 RMr m#v#i tcQ#b Zvi D#i`k` Kx? gvby#i G R#ebB tkl , bv #K Av#i K R#eb Av#Q?
 AvZ# #K? gZ#Kx? mgq Kx? Kij Kx? Ro Kx? BZ`# b#bv ai#bi c#k#gvby#i g#b
 Rv#M| ev#i gva#tg tm G_#jvi D#i #b#RB t`qvi tP#v K#i | tm #Pš# K#i , m#WK
 D#i cvl qvi Rb` tm n#q I#v Avi I #Pš#k#j | Avi GB R#eb I R#M#Zi th ev#m#š
 e`vL`v #t#Z gvby tP#v K#i Zv-B `k#bi gj-g#š# G# K t_#K wePvi Ki#j ejv hvq,
 `k#bi KvR ntjv Ab#vbgj-K|

gvby i ayRv#m#ZK `ei#P#` #Ksev we`šq AvffZ nq bv, tm GB c#k#g#ni GK#v m#z#l
 m#z#Zc#e`vL`v #t#Z P#q| Avi Gme c#k#e e`vL`v t`qvi Rb` tm Kv#Áv#bi Av#q
 tbq| #Kš` Kv#Áv#bi c#q# Zv m#e nq bv, eis D#i\_#jv n#q I#v D`#U , #vš# #Ksev
 Am#Z| KivY, Kv#Áv#b #b#RB Am#z#Zc#e# Z_#ic gvby t_#g _v#K bv| KLbI tm
 `e#v#bK Áv#bi Av#j v#K GB mg`l#c#k#e D#i tLuRvi tP#v K#i | `e#v#bK Áv#b hiv I

erisj vt`k Dššj nekje`ij q

KvÜAvtbi tPtq AtbK Dbž, ZeyeÁmbK Ávb LÜ I AcYq weÁvb cKwZi GK GKwU wefvM wbtq wfbæwfbæAvtj vPbv Kti, ZvB RMtZi GKwU cYq% avi Yv Avgvt`i w`tZ cvti bv| `k#bi KvR ntjv, Abgvtbi gra`tg RMtZi GKwU mqwMk ev c Yq% e`vL`v t`qv|

mgvtj vPbvj-K (Critical)

`k# me KvRB th wPšf-fvebv ev Abgvtbi gra`tg Kti Zv bq| `k#bi AtbK KvRB mgvtj vPbvj-K| Rxe#bi tgšuj K cKam=c#K%j šwKK e`vL`v AtbK mgq gvb#i i gb#K Zā Ki#Z cvti bv| Avevi `eÁmbK Avtj vPbvi t#t#I wKQyavi YvtK mZ` etj a#i tbqv nq| `k# tKv#bv wKQ#K w#ePvti mZ` etj a#i tbq bv| ZvB me wKQ# mgvtj vPbvi gra`tg hvPvB-evQvB Kti hv MhY Kiv h#h# Zv-B t#b tbq| h#i Kivcv_#i hv c#wYZ mZ` etj c#xqgvb nq, Zv-B tKej `k# mZ` etj t#b tbq| Avi hv wePvi-we#k#t#Yi gra`tg mZ` etj c#wYZ nq bv, Zv eR# Kti| Gfv#eB `k# wewfbætgšuj K avi Yvej xi thšw#K e`vL`v I gj`vqb Kti|

msMvbj-K (Constructive)

LÜ LÜ mZ`#K mgwšZ Kti GKwU mqwMk mZ` Z#j aivl `k#bi KvR| `k# iay Abgvtb I mgvtj vPbv#ZB mxgve#_vtK bv| `k#bi GKwU Mvbj-K w KI AvtQ| wewfbætgšuj K c#k# DE#i i GKwU msMvbj-K avi Yv t`qvi c#Póv Pijvq `k#| ZvB ejv hvq, `k#bi fvÜvi ntjv Ávtbi GKwU cY#fvÜvi| `k# iayw#`k#gvb RMr bq, Gi Ašlvtj th AZw`q RMr AvtQ, Zvi m=c#K# Avtj vPbv Kti| `k# Rxe#bi cig Av`k#mZ`, m#i I g#j Gi thšw#KZv I `#fc wePvi Kti| m#vi mv#\_m#oi m=c#K# `#fc wePvi Kti| Gfv#e `k# RMr I Rxe#bi GKwU mqwMk ifc Z#j aitZ Piv|

cřřVři gj`ıqb

iPbvğj-K cřæ

1/ `křbi Kvr mřřřřc eYřv Křab|

msřřřB Dřiğj-K cřæ

1/ `křbi Abğřvbğj-K Kvr eYřv Křab|

2/ 0`křbi Kvr mgřřřj vřPbvğj-K0 e`vL`v Křab|

3/ `křbi msřřřBğj-K Kvr eYřv Křab|

K) eü ıbeřřbx cřæ

mıřřK Dři ıj Ly

1/ `křbi Kvr Kq řřřř meřř³

i) 2 řřřř

ii) 3 řřřř

iii) 4 řřřř

iv) 5 řřřř

3/ `křbi Kvr

i) Abğřvbğj-K

ii) mgřřřj vřPbvğj-K

iii) msřřřBğj-K

iv) I cřři me Křııı

2/ `kř ntjv Ářřbi GKııı

i) LÜ řřÜvi

ii) AvsıřřK řřÜvi

iii) Ac Yřř% řřÜvi

iv) c Yřř% řřÜvi

4/ `kř Prq

i) RMr I Rřřřbi GKııı mğřřřřK řc Zřř aiřř

ii) eÁřřbi řřÜ, řřv Zřř aiřř

iii) KřÜÁřřbi ev řř řřřř Ářřbi Amvi Zv Zřř aiřř

iv) mřřři cřřř. řc Zřř aiřř|

L) mZ` ntj 0m0 Ges ıg\_`v ntj 0ıg0 ıj Ly|

1/ gřvly eıřeıřEmřcbıřře etj B ıřřř Křřř cřři |

2/ `kř řřřřv řřřřK ıbeřřři řğřb řbq bř|

3/ řř řřřř e`vL`v memğq hıřř hřř nq|

4/ `kř řřřřı `k`ğvb RMr ıbřřB Ářřj vřPbv Křři |

mıřřK Dři

K)

1/ ii) 3 řřřř 2/ iv) cYřř% řřÜvi 3/ iv) I cřři me Křııı 4/ i) RMr I Rřřřbi GKııı mğřřřřK řc Zřř aiřř

L) 1/ m 2/ m 3/ ıg 4/ ıg

cvV 5

`kḫbi cḫqvrḫqzv

(The Usefulness of Philosophy)

Dḫik`

GB cvVḫkḫl Avcrḫb

- weÁvḫbi Ae`vḫbi tḫḫḫt`kḫbi fḫgkv eyḫv KitZ cvḫeb|
- mvgmḫRK, ivRḫwZK I agḫq Rḫetb`kḫ ḫKfvḫe cḫve we`li Kḫi Zv eyḫv KitZ cvḫeb |

f ḫgkv

Aḫḫḫki aviYv`kḫ D`mḫ Kíbv ev`cḫejvm|`kḫbi mḫRḫetbi tZgb tKḫḫbv
 mḫcKḫbB| ḫḫ`i tKḫḫbv KḫR ḫbB ZvivB`kḫ PPḫKḫi | GUv Rḫetbi tKḫḫbv mgm`v
 mvgvḫḫbi tPḫv Kḫi bv| cḫZctḫḫ G aḫḫbi ḫPšḫ GKevḫiB Agj-K| ḫḫ`i`kḫ
 mḫḫtḫ tKḫḫbv aviYv ḫbB, ZvivB G aḫḫbi gšḫ`Kḫib|`kḫ A`DcvRḫbi tḫḫḫt`
 mivmḫi fḫgkv ivḫL bv| Zḫe GK_v ḫWK Rḫeb Pjvi cḫ_Gi fḫgkv Acḫimḫg| ḫḫḫP
 `kḫbi cḫqvrḫqzv Avḫj vPbv Kiv ntjv|

`kḫ mḫZ`i mÜvb I e`mḫvi tgšḫj K Ávb`vb Kḫi

AḫḫḫK fḫetZ cvḫib,`kḫ tKḫḫbv Ávb`vb Kḫi bv, cḫZ.mZḫḫK Avgiv RḫḫḫZ cvḫi
 weÁvḫbi mivḫḫ`ḫ ḫKš`weÁvḫbi BḫZnm Avḫj vPbv Kitj t`Lv ḫvq, weÁvbḫiv thme
 tgšḫj K aviYv ev mḫ ḫḫḫtḫ KḫR iia Kḫib, tm_tjvi cḫZ. `ḫfc mḫcḫKḫePḫi-
 weḫḫd Yx Avḫj vPbv I e`vL`v Kḫi`kḫ|`vkḫKḫ`i t`qv mḫPḫšZ Abḫḫb, Abḫḫb weḫa,
 aviYv I cḫKḫ tḫḫK weÁvbḫiv Zḫ`i MḫelYvi DcvÉ I Drmḫv cvb| th tKḫḫbv
 `eÁvbK Aveḫḫi ZmḫK ḫfvḫḫj`ḫḫ`kḫḫḫḫi Ae`vb| weMZ ḫZb kZḫKḫi
 weÁvb th ḫmḫK aviYvi Dci Mḫo DḫvḫQ, Zvi mḫv`vkḫK ḫWKḫUḫ

`kḫ`ḫaxb ḫPšḫi c_ḫK cḫmḫi Z Kḫi

`kḫbi gj- KḫR Ávb I mḫZ`i AbḫḫÜvb|GRb`vkḫKḫK Avḫcvmḫḫḫfvḫe`ḫaxb ḫPšḫi
 KitZ nq| tKḫḫbv ḫKḫḫ Gḫḫḫt` Zḫḫ evavi mḫḫḫḫb KitZ cvḫi bv| cḫqvrḫḫb
 nḫmḫḫL Rḫeb ḫemRḫ ḫḫZḫ ḫm Kḫḫḫeva Kḫi bv| Zḫḫ`i G A`g` ḫvḫḫ mḫvḫiY
 gvḫḫḫK thgb`ḫaxb ḫPšḫi Kivi Drmḫv thvMḫq tZḫḫb ḫPšḫi c_ḫKḫ cḫmḫi Z Kḫi |
 A`mḫ ÷Uj eḫj b, Avḫḫbi fḫq Aḫḫ`iv ḫv Kḫi`ḫḫK, t`PQḫq I mḫḫḫ` Zv Kivi
 tḫḫYv I ḫḫgZv Avḫḫ`kḫ tḫḫK tḫḫḫq|

`kḫ mḫgḫRK I ivḫḫq e`e`ḫḫcḫveZ Kḫi

evsj v`k Dššj mekte`ij q

gvbj/i `wofwz, migmRK i xZbnZ I ivotq e`e`v G mg`B `vkBK iPSi Oviv
c`fmeZ nq| `vkBK iPSi RMr I RxeB m`fU gvbj/i `wofwz Mto tZvtj | K_v,
e³Zu I iPbvKtg`meeZ gZevt`i gta` `vkBK iPSi cKvk ev cZdj b`vtK|
AvRtKi w`tb mvari Y tj vKI th etj, gvbj/tK tKv`bv Kg`mxi Dciq intmte e`envi
Kiv Pj te bv, mi Kvi mvari Y tj vtKi t`fV utoq Mto DVte Gi I tcQtb i`qtQ `vkBK
iPSi c`fve| ivotq bnzi t`ttI `k`bi c`fve `co| Avtgi Kvi kvmbZSj;
A`bKvstKB `vkBK Rb j`Ki ivR%bnZK avi Yvi I ci wfiE Kti Mto I`vtQ| 1789
u`v`fa gvbe-gv`i evYx utoq th divm mece n`tqOj, Zvi g`j `vkBK i`kvi
Ae`vb Ab`Kv`h`

`k` mf`Zvi Kwvtgv utoq Kti

RMr I Rxe`bi cZ mekl `wofwz GKiu mekl mf`Zvi Kvvtgv `Zvi Kti | Avi
RMr I Rxe`bi cZ mekl `wofwz `k`B Mto tZvtj | `k` hZ evj o I D`vi nq,
mf`Zvi ZZ evj o I D`vi nq| `vkBK iPSi AMvzi gvb GKiu mekl mf`Zvi
DrKI`ev gntEj gvb m Pbv Kti | th t`tki `vkBK iPSi hZ Dbz tm t`tki
mf`Zvi ZZ Dbz |

`k` ag`q teva I bnZteva RvM` Kti

m`bv m`fU avi Yv, bnZteva meB `vkBK iPSi Dci wfiE Kti Mto I`v| GKiu
mekl t`tki ag`I `bnZKZv tmB t`tki mekl `k`bi c`fve cKvk Kti | Roer`x
`k`bi t`tki tj vK `vfiKfite ag`el`q bn`K Avi bnzi e`vci`i mjev`x nq| th
t`tki `k` Aa`v`x tm t`tki gvbly mvari YZ ag`el`q Avn`K Avi bnzi me`l`q
`ei vM`ev`x nq|

`k` gvbj/i `wofwz D`vi Kti

RMr I Rxe`bi thme tg`ij K c`kem`c`K` `k` Abg`vb Kti uKsev me`k`Y Kti,
tm`\_tjvi `vkBK Reve ev mgvavb meAvtbi gZ ubi`Z bq| tKbbv hLbB `vkBK
mgm`vi PovsI mgvavb cvl qv hvq ZLbB Zv meAvtbi Ašf` n`q hvq| `k` thme
m`n I c`k`Dlvcb Kti, tm`_tjvi PovsI DEi me`v w`tZ bv cvtj I Avgt`i
iPSi kv`i c`hvi NUvq Ges Kzs`vi t`tK gv` cvl qvi c`_`bt`R Kti | Abg`vtbi
d`j msKxYZv I e`v`v`_`t`_tK g` n`q gvbly D`vi I gnr gvbmKZvi AnaKvi x nq|

`vkBK iPSi gvbj/i ey`tK utoq I gvR` Kti

mevfb`emgm`vi mevfb`ev`K m`fU `k` gvbj/tK mRvM Kti tZvtj | PU Kti tKv`bv
me`l`q i m`xv`sl`tbqv DiPZ bq -GuV `k`bi uK`v| utoq`n gb utoq mg`l`uKQv`ePvi
Ki`Z n`e| hv`i Kivocv`_ti hv mZ` etj c`gvYZ n`e Zv-B t`Kej M`Y Ki`Z n`e|
tKv`bv DPQm ev fiev`eYz thb `w`tK AvPQbeKi`Z bv cvt`i tm`\_tK me`v mRvM
_vK`Z n`e| GiKg `wofwz Oviv mgv`Ri Amv`, Am`sl I Amv`Am` ` i Kti
g`j gq mgvR Mto tZvtj v m`e |

`k0 cKZ MYZš;c0Z0iq mniqZv Kti

gvby hLb hvy³i Avřj vřK Rreb cwi Pni Z Kti ZLb Ab`vq tjvf I řlgZv ve`řti i tP0v Zvi _vřK bv| tjvf I řlgZv ve`řti i tP0v t\_řKB hř ev msNvZ mř0 nq| mř\_ř MYZš;c0Z0vi Rb` c0qvRb AvřeMnx b I cřlcvZnx b`ř0řw2| t`řki Kj`vY-AKj`vY mřřU mřWK avi Yv _vKřj B řKej tevSv hvq, řKvřbv`řj i gva`řg t`k-RbZvi DcKvi mře| GRb`B trniqBUřnW etj ř0b, mřavi Y řkřřvq hZw`b chřř`řk0K`ř0řw2 bv \_vKře ZZw`b mř_ř MYZvřšK mřvR Mř0 DVře bv|

`k0 gřb Avřb` i mAvi Kti

`řk0K řPřř ř\_řK Avřiv Avřb` cvB| gvby evřevřEmřcbřRře| ZvB tm AÁZvi AÜKvři _vKřZ c0` Kti bv ZvřK Ávb-evři Avřj vřK c\_ Pj řZ Přq| GB c\_ Pj vř Zvi KZUřj vř nře tmUv eo K\_v bq, GřZ Zvi Avřř Avřw` Z nq, řPĚ ZwB.j vř Kti, gřbi řřav řgřU| řPřĚi cřkřřři Rb`B gvby mZ` mÜvřbi tP0v Kti| `elřqK řj vřKř` i gřZ, G nřjv AKvřRi KřR| řKř`GřřřeB Avře®Z.nřqř0 veAvřbi ve`řqKi veřq, řjv| th`řk0K cKZ.mZ` AvřvÜvb Kti b řZw b mÜvb Kti B Avřb` cvb| GB řPřř ev AvřvÜvb řbR`gřj` gř`evb|

Dcmsnvi

AvřvZ`ř0řZ gřb nq, `k0 Avřvř`i`b`b Rřeřb řZgb řKvřbv řřgKv i vřL bv| řKř`GKUZ`ř0řq t`Lřj B tevSv hvq, `k0 Avřvř`i Rřeřbi mř_ I Zřc0Zřře Rř0řq Avř0| e`vřMZ, mřgvřRK, i vř%břZK, agřř c0Zw třřřĚ Gi c0qvRbřqZv Acwi nřřř

cřVřĚi gj`vqb

iPbıgj-K cřke

1/ `křbi cřqvRbxqZv e`vL`v Kiab|

msıřřB DĚıgj-K cřke

1/ `kř ěKřřte mıgvıRK I ivóřq e`e`vřK cřřveZ Kři?

2/ `kř ěKřřte agřeva I bıřZřevařK RıMřZ Kři?

3/ `kř ěKřřte cřKZ.MYZřř;cřřZóřq mıřqZv Kři?

K) eú ıbeřPbx cřke

mıřK DĚı řj Lř

1/ cřKZ.mZřřK Ařgıv RıvřřZ cııı

i) ıeÁřřbi mıřıřřř

ii) BıřZřıřmi mıřıřřř

iii) mıřıřřř`i mıřıřřř

iv) `křbi mıřıřřř

3/ MZ ıřb kZřřKi ıeÁřřb th hıřřřK

arı Yrı Dcı Mřo DřřřřQ Zrı cřř³v

i) jK

ii) KıU

iii) řřKıU©

iv) řeKb

2/ `křbi gj- KıR nřřv

i) Ářřb I mřřř`i Aıřřřıřb

ii) Kıeřř řj Lř

iii) nıřřřřřL Rıeb ıemRř ř`qv

iv) Kıřrı RmřřZ nıřıřř hıř qv|

4/ mı_ř MYZřřřřK mıřvR Mıřı Rb`
cřřqvRb

i) BıřZřıřm cıV

ii) A_řřřZ mřcřřKřřmıřK ari Yrı

iii) ěKřřřřř `vřřřK `řřřřř

iv) mıřıřř` cıV|

L) mZ` nřř řmř Ges ıřg\_`ıv nřř řřřř řj Lř|

1/ `kř I ařřřř gřa` řKıřřıř mřcKřřřbB|

2/ `kř mř`Zrı Kıřřřřř ıbğřřř Křı|

3/ `kř gıřřřř i `řřřřř msKıY`Křı|

4/ dıřřř řeçřřı gřř iřřřı Ae`ıř Ab`řřřřř

mıřK DĚı

K.

1/ iv) `křbi mıřıřřř 2/ i) Ářřb I mřřř`i Aıřřřıřb 3/ iii) řřKıU©

4/ iii) ěKřřřřř `vřřřK `řřřřř

L.

1/ ıř 2/ m 3/ ıř 4/ m

cvV 6

`kƒbi wefbomsÁv
(Different Definitions of Philosophy)

Dtĭk

GB cvVƒkƒl Avcwb

- wefbœ`vkƒbƒKi t`qv`kƒbi msÁv Dtĭk KĭZ cviƒeb|
- wefbomsÁv t`ƒK mŭMKZi msÁvŭŭ ŭbƒ`R KĭZ cviƒeb|

ƒĭgKv

`kƒ KĭƒK etj? G ŭelƒq`vkƒbKMY mœúYƒvte GKgZ nƒZ cvƒibŭb| ZŭB wefbœ`vkƒbK`kƒbi wefbœwefbomsÁv cŭvb KĭiƒQb| GB msÁv, ƒjv t`ƒK Avgiv`kƒbi GKŭŭ mŭgŭMK ifc jvf KĭZ cŭŭi| ŭbƒP`vkƒbKƒi wefbomsÁv Zƒj aiv nƒjv

`kƒbi msÁv: ƒcŭŭv

ƒcŭŭv etj b, kvkZ I e`-`ƒƒci Ábvjvf KivB`kƒbi j`Œ” (Philosophy aims at the knowledge of the eternal, of the essential nature of things.) |

`kƒbi msÁv: A`ŭŭi ÷ Uj

A`ŭŭi ÷ Uj etj b, mĖv`ƒƒcZ hv Ges GB`ƒƒci A½xfZ thme`eŭkó”, Zŭi Abŭŭŭvb Kƒi th ŭeÁvb Zŭ-B nƒjv`kƒ (Philosophy is the science which investigates the nature of being as it is in itself and the attributes which belong to it in virtue of its own nature.) |

`kƒbi msÁv: ƒnƒMj

ƒnƒMj etj b, kvkƒZi, Ckƒi i`ƒƒci Ges Ckƒi i`ƒƒc t`ƒK ŭbMƒ ŭRŭbƒmi ÁvbB nƒjv`kƒ (Philosophy is the knowledge of that which is eternal, of what God is and what flows out of his nature.) |

`kƒbi msÁv: eŭŭŭj

eŭŭŭj etj b, `kƒ nƒjv ŭbQK Aefvƒmi cŭŭeƒZ° ev`é mĖv Rŭbvi cŭPóv (Philosophy is an attempt to know reality as against mere appearance.) |

Dcƒiv³ msÁv, ƒjv t`ƒK tevSv hvq, ƒcŭŭv, A`ŭŭi ÷ Uj, ƒnƒMj I eŭŭŭj`kƒƒK Aŭŭe`vi mŭƒ_ Aŭfbœgƒb KĭiƒQb| Aŭŭe`v`kƒbi GKŭŭ Acŭŭiŭŭh°kvLv| ŭKŠ`kƒ I Aŭŭe`v GK bq| Aŭŭe`vi gZ`kƒbi AvI AƒbK kvLv AvƒQ| i ayGKŭv

eiġj vġ `k Dšġŷ wekġe `iġ q

kvLvfK mġcY© kġ etj AwfinZ Kiġj `kġ mġŧÜ AZ`šġ msKxY©avi Yv nq| mživs
`kġbi GB msÁv, tj vġK mġWK etj tġtb tġqv hvq bv|

`kġbi msÁv : tKvZ

tKvZ etj b, `kġ ntjv mKj weÁvġbi weÁvb (Philosophy is the science of all sciences.)|

`kġbi msÁv : cjmb

cjmb etj b, `kġ ntjv mg`ġeÁvġbK Ávġbi mgwġ (Philosophy is the sumtotal of all scientific knowledge.)|

`kġbi msÁv : fšġ

fšġ etj b, wfbœwfbœweÁvġbi j ä ÁvbġK GKġw mġvgÄm" mgMžvq GKġKiYB `kġ
(Philosophy is the unification of all knowledge obtained by the special sciences in a consistant whole.)|

`kġbi msÁv : t`cYvi

nveŲ t`cYvi etj b, `kġ ntjv cġicY©HK`ex Ávb -`kġbi mġvġb`xKiY, tjv
weÁvġbi e`vcKZg mġvġb`xKiY, tjvġK Dcjwä Kġi Ges Zvġi HK`ex Kġi
(Philosophy is completely unified knowledge -the generalisations of philosophy comprehending and consolidating the widest generalisations of science.)|

tKvZ, cjmb, fšġ | t`cYvi `kġġK wewfbœweÁvġbi GKxfZ iġci mġġ_ Awfbœgġb
Kġib| wKš' Zv MŲYġhM" bq| KvY wewfbœweÁvġbi ÁvbġK GKġxKiġYi Rb" mg`ġ
weÁvġbi Ávb vKv Avek`K, hv GKRB `vkġġKi cġŧ mġe bq| ZvQvov `eÁvġbK
wġxġšġ mġc Yġġc e`ġj thġZ cvġi, wKš' `vkġġK wġxġšġ mġc Yġġc e`ġj hvq
bv| mživs wewfbœweÁvġbi GKxfZ ifc `kġ -GK_v ejv hvq bv|

`kġbi msÁv : KvĒ

KvĒ etj b, `kġ ntjv Ávb mġcKġŷ weÁvb | Zvi mgvġj vPbv (Philosophy is the science and criticism of cognition.)|

`kġbi msÁv : wKġÜ

wKġÜ etj b, `kġ ntjv Ávġbi weÁvb (Philosophy is the science of knowledge.)|
KvU | wKġÜ `kġġK Ávbwe`vi mġġ_ Awfbœgġb Kġib| Ávbwe`v `kġbi GKġw kvLv
gŷġ | ZŲi GB msÁv `kġġK AZ`šġ msKxY©Kġi Zġj tQ| Zte Giġc msÁvq `cŲ
ntq DġvġQ th, Ávb-weÁvġbi Avġj vP" weġq bq, Glv `kġbi B Avġj vP" weġq|

`kġbi msÁv : gvġfb

gvġfb etj b, `kġ ntjv mġZ'i cŲZ AbjwM - Ávġbi Ggb cY©FvÜvi me mZ" hv
Ašġŷ Ges hvġZ me mZ" GK gnvb ALÜZv ev Zġšġ gġa" mġeb`ġ (Philosophy is

love for the truth -the complete body of knowledge that includes in it all truths -
all truths organised into one great system.)/

gviwf#bi GB msÁvq `k#bi t#t# mZ" jvf#i , iaz;h_v_#vte ~#KwZ.jvf Kti#Q/
#KŠ' m#Z"i c#Z , iaz;w#Z #M#q `k# th m#i I i'f #btql Avtj vPbv Kti, Zv#K
D#t#v Kiv ntq#Q| GLv#b mKj m#Z"i GK gnvb ALÜZvi K_v ejv ntq#Q hv m#e
bq|

`k#bi msÁv: I#qevi

I#qevi etjb, `k# ntjv c#KwZ.m#c#K#m#v#g#M#K gZ A#š#Y Ges e`i m#eR e`vL`v
`v#bi c#P#v (Philosophy is the search for a comprehensive view of nature, an
attempt at a universal explanation of things.)/

I#qev#i GB msÁvq, RMr I R#e#bi e`vL`v th `k#bi KvR, GK_v ~#KZ.ntq#Q/
#KŠ' g#veaviYI th `k#bi , iaz# Y#KvR GK_v ~#KZ.nq#b| Zui msÁv# AvZ
msKvY#v t`#l `#| m#Ziv# GB msÁv# Avg#v`i Kv#Q M#Y#h#v#` b#q|

`k#bi msÁv: thš#K c#Z`#ev`

thš#K c#Z`#ev`xiv etjb, `k# ntjv f#v#v thš#K wẽk#Y ev mg#v#vPbv
(Philosophy is critique of Language.)/

thš#K c#Z`#ev`#t`i g#Z, `k#b GZ# b th#e mg#v #btq Avtj vPbv Kiv ntq#Q
tm_#jv m#Z`Kv#i tKv#v mg#v b#q, QÜ-mg#v gv# (pseudo-problem)| thgb, `e`
#K, m#v #K, AvZ# #K, e`#Z#ev` I f#ev#t`i g#t# tKv#v#v #K? c#v#Z. c#k#ev
mg#v QÜ-mg#v gv# |

thš#K c#Z`#ev`xiv c#Z`#ev`x etj hv m#aviY c#Z`#v# cvlqv hvq bv Zvi Av#Z;
~#Kvi Kti#b bv# w#avZv, AvZ# c#v#Z. m#aviY c#Z`#v#i AZ#Z, tmRb` Z#t`i g#Z
G_#jv Av#Z#v#b| m#Ziv# G#e #btq Avtj vPbv A_#v#b|

thš#K c#Z`#ev`#t`i g#Z, Av#e`v#q th mg`# mg#v #btq Avtj vPbv Kiv nq Zv
c#Z`#v#i #f#v#E#Z Avtj vP` b#q etj Aj#K, c#KZ.mg#v b#q| ce#Z#`v#k#Kiv G
w#lqv# Dc#v#ä K#t#Z cv#v#v#b, Zvi KviY f#v#v#Z R#l#Zv| Avgiv Ggb#v#te f#v#v
~Z#i Kti#Q th, , Y (ifc, im, MÜ) #btq Avtj vPbv K#t#Z t#t# `e`evPK tKv#v#v k#
Avgiv e`envi K#i | thgb, ifc ej#Z t#t#B Avgiv tKv#v#v bv tKv#v#v `#e`i (d#
t#v#j) ifc tevSv#| Av#t#j `e` etj #KQ#v#b| G#v Avg#v`i f#v#v m#v#| Z#t`i g#Z,
Av#e`vi mg#v\_#jvi g#-B ntjv GB f#v#v#v#Z w#á#v#š#| `k#bi KvR GB mg`#
mg#v#v mg#v#v#v t#v#v b#q, eis f#v#v wẽk#Y I mg#v#vPbv hv#Z tevSv hv#e G_#jv
tKv#v#v mg#v#v#v b#q| GKK_vq, f#v#v wẽk#Y I mg#v#vPbv#v `k#bi KvR|

evsj v`k Dššř nekje`ij q

wfU#Mb ÷ vBb etj b, `k#bi KvR wPwKrmvgj-K (therapeutic) -fvIvi mgv#j vPbv 0vi v
Avgv#`i weãvšl`-Kiv Ges Z_vKw_Z `vk#K mgm`v, #j vi gj- DrcvUb Kiv|

Dcmsnvi

GB Av#j vPbv t_#K Avgiv ej #Z cwi th, `k#bi meRbxb tKv#bv msÁv tbB| c#Z`K
`vk#K Zui wR`^`w#KvY t_#K Gi msÁv c0vb K#i#Qb| Zte Gme msÁv
meRbM#n` br n#j| G#Kev#i m#VK bq etj Dwo#q t`qv hvq bv| tKbbv G, #j v
`k#bi tKv#bv br tKv#bv `enkó` w#`R K#i |

cvfVvĒi gj`vqb

iPbugj-K cĕæ

1| thšw³K cĕ`q|ev`xt`i gtZ, `kfb̄i msÁv I KvR wK?

mswŋB DĒigj-K cĕæ

1| tctUv wKfvte `kfb̄i msÁv w`tqtQb| Zwi msÁvU wK mWVK?

2| nveŋ t`cYvi `kfb̄i th msÁv w`tqtQb Zv wK Avcwb mWVK gtb Ktib? Avcbvi gZvgfZi mctq| hwy<sup>2</sup> w`b|

K) eū wbeŋbx cĕæ

mWVK DĒi wj Lly

1| ō`kŋ ntv Ávb m<sup>2</sup>cKq weÁvb I Zvi mgvtj vPvŋ msÁvU w`tqtQb

i) KvU

ii) tctUv

iii) tKqZ

iv) fzj

3| `kŋK wewfbæ weÁvbi GKxfZ ifc gtb Ktib

i) KvU I wdKfU

ii) tKqZ I cjmb

iii) tctUv I A`wi ÷Uj

iv) tnMj I eŋWj

2| wdKfUi gtZ

i) `kŋ ntv mg`l`eÁvbK Ávbi mgwó

ii) `kŋ ntv mKj weÁvbi weÁvb

iii) kvkZ I e`-`†ci Ábjvf KivB `kfb̄i j q

iv) `kŋ ntv Ávbi weÁvb

4| I tqevti msÁvU

i) mWVK

ii) AwZ msKxYZv t`v|`ŋ

iii) AwZ e`vcKZv t`v|`ŋ

iv) tKvbmJB bq

L) mZ` ntv ōmŋ Ges wq\_`v ntv ōwŋ wj Lly|

1| gvi wfb̄i gtZ, `kŋ ntv mg`l`eÁvbK Ávbi mgwó|

2| fzUi msÁvU me†P†q MhYthvM`|

3| I tqevti gtZ, `kŋ ntv cĕwZ. m<sup>2</sup>c†K<sup>2</sup>mwgWVK gZ A†š†Y Ges e`i mweR e`vL`v`vbi cŋPón|

4| wFU†Mb ÷ wBb etj b, `kfb̄i KvR wPwKrmvgj-K|

mWVK DĒi

K.

1| i) KvU 2| iv) `kŋ ntv Ávbi weÁvb 3| ii) tKqZ I cjmb

4| ii) AwZ msKxYZv t`v|`ŋ

L. 1| wq 2| wq 3| m 4| m

BDıbuU - 2

`vkřK Avřj vPbvi c×ıZ
(Methods of Philosophy)

`vkřK Avřj vPbv I AbřıÜvřbi Rb` th cřıj x ev cřı Aeř đ Kiv nq ZvřK
`vkřK c×ıZ etj | ř`k-Kvj řřř` ııřřbř `vkřK `vkřK Avřj vPbv I Ařřřvi Rb`
ııřřbř c×ıZ AbřııY Křıb | eZřıv BDıbřU ııřřbř `vkřK c×ıZi %ııkó` Zřj aiv
nře | KıZcq `vkřK c×ıZi cııPq beg BDıbřUı eYřv Kiv nřqřQ | th řKvřb
Avřbi kvLv ev ıelq AvqĚ KıřZ nřj Zvi c×ıZmgř mřřřU mg`K avıYv jvf Kiv
cřıvRb |

GB BDıbřU řgvU QqıU cıv iřqřQ

- `vkřK c×ıZ
(Philosophical Methods)
- Avřj vPbvi c×ıZ : ııbııPvi ev`
(Methods of Approach: Dogmatism)
- Avřj vPbvi c×ıZ : ııPvi ev`
(Methods of Approach: Criticism)
- AbřıÜvř c×ıZ : ııřřkř Yx c×ıZ
(Methods of Investigation: Analytic Method)
- AbřıÜvř c×ıZ : `Avřj-K c×ıZ
(Methods of Investigation: Intuitive Method)
- AbřıÜvř c×ıZ : řııřřK c×ıZ
(Methods of Investigation: Dialectic Method)

cvV - 1

`vk@K c×iZ
(Philosophical Methods)

Dt'ik`

GB cvVtkfI Avciob

λ `vk@K c×iZi `tfc e`vL`v KiTZ cvi`teb|

λ `vk@K c×iZi mrt\_ `eÁmbK c×iZi cv`R` ubt`R KiTZ cvi`teb|

λ `vk@K c×iZi tkYmeFvM DtjL KiTZ cvi`teb|

fvgKv

ce@Z@BDvbU nTZ Avgiv `vk@K mgm`vi GKiu tgvUvgv| cwiPq jvf KtiwQ| eZ@vb
civV Avgiv Gme mgm`v wKfite AvtjvPbv Kiv hvq ev mgvaib Kiv hvq Zv ubtq
AvtjvPbv Kie| wKfite A_@ tKvfbv&c×iZtZ `vk@K AvtjvPbv-AbvÚvb Kiv nte
Ges Kiv m½Z tm m±tÚ `vk@KMY `vfmekfite GKgz bb| `vb-Kiv-cvÎtft`
wevfbe`vk@K I `vk@K m±úúvq wevfbeckvi `vk@K c×iZ Aejað KtiQb|
`k@bi BwZnm t\_tK tevSv hvq, `vk@K c×iZ uba@tYi t@t@ wetkIZ ag@eklm,
htMi tgrvR I mgKvjxb wPŠt-iwZ cfZ cfve tdjtQ|

`vk@K c×iZ

`k@bi c×iZ ntjv wePvi-wek@Ygj-K| tKvfbv aviYv (ideas), cZ`q (concepts) ev
mgm`v (problems)-tK wevfbeAvfÁZv I mvgwMk cUfvgi AvtjvtK hv@wPŠti wbgg
I tKŠktji mrvvth` wePvi-wek@Y KivB `k@bi c×iZ| Avi GB wePvi- wek@tYi
gva`tg `vk@K mgm`vi `tfc ev Zirch@D`MvUb KivB `k@bi KvR|

`vk@K c×iZ I `eÁmbK c×iZ

weÁvb c×iZ wntmte mrvviYZ cix@Y I ch@e@YwfiEK Avtivnx Abgvb ev
mrvviYvKiY (generalisation) bwiZ AbvviY Kti| mg`l ckwZK weÁvtbi t@t@
AbvÚvtbi GB c×iZ AbvviY Kiv nq|

wKŠ`k@bi AvtjvP` wclq c@vbZ KZK_ tjv cZ`q etj GtZ weÁvtbi Dctiv³ c×iZ
AbvZ nTZ civi bv| `k@b RMr I Rv@tbi wfiE`vbxq ev tgšij K cZ`qmg@ (basic
or fundamental or structural concepts of life and the universe)-tK mvgwMk
`w@tkvY I cUfvg nTZ wePvi-wek@Y Kiv nq Ges Gmtei Zirch@bY@ Kiv nq| Avi
GmeB Kiv nq hv@wPŠt (reasoning) Z_v evxewEi (intellect) mrvvth`|

cvWĒi gj`iqb

iPbrgj-K cġe

1/ `vkġK c×iZi `tfc e`iL`v Kiab|

mswġB DĒigj-K cġe

1/ `vkġK I `eÁmbK c×iZi cv_R` DġL Kiab|

2/ `vkġK c×iZi tkYmeFvM Avġj vPbv Kiab|

K) mZ` nġj OmŃ Ges iġ\_`v nġj ŃiġŃ iġ Lġy|

1/ w`úġbvRv `kġb R`iġwZK c×iZ Abġi Y Kġib|

2/ ġWkivUP `vkġK iġst-cġij x iġj AetivniK|

3/ mKj `vkġK gZer`ġK iġvePrier`x I iġPrier`xiġc fġM Kiv hvq|

4/ cġkġZK iġÁvġbi c×iZ nġj v ġġ`Z AvġivniK|

mġK DĒi

K.

1/ m   2/ m   3/ m   4/ m

cvV - 2

Avtj vPbv c×iZ: vbePviev`
(Methods of Approach: Dogmatism)

Dt`ik`

GB cvWtktI Avciwb

- vbePviev` i msÁv w`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i `enkó` eYbV Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Abvivi x Kviv Zv Dtj L Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Áu, tju v bt` R Ki`tZ cvi`teb|

figKv

mavi YZ vbePviev` ej tZ tevSivq, tKv`tv vKQyhyš mgvtj vPbv e`vZti`tKB MhY Kiv| Avgt` i Áv`b Bw`tqi qIgzv KZUKzKfite Ávbj vf Kiv hvq, Áv`bi mxgv KZ` i BZ`w` bv tR`b `vk`K Avtj vPbv i iæKivi bvg vbePviev` | GB `w`fiv½ ev gZevt` i Abvivi xiv KZUKzRiv hvq Zv vbePviev` bv KtiB ZÉjRÁmv i iæKti t`b| ZvB Gti`tK vbePviev` x `vk`K ej v nq|

vbePviev` : msÁv I `enkó`

Áv`bi mæebv, kZ,° mxgv I `eaZv mæútk°tKv`tv Avtj vPbv bv KtiB `vk`K ZÉjtvPbv Kivi th c×iZ ZtKB vbePviev` (Dogmatism) etj | vbePviev` xiv vbtR` i Abvivi Avtj vPbv-c×iZi KvRvivi Zv, Dc`thvMzv I thšw`KZv vbePviev` bv KtiB ZÉjtvPbv i iæKti t`b| Zvuv vbePviev` tKv`tv GKvU c×iZtK h_v_°c×iZi`fc MhY KtiB Ges tm Abvivi vbtR` i `vk`K gZev` e`vL`v KtiB| Zvuv KZK, tju bmvZ ev mZ`tK `Ztm× I `ZtcgYvYZ etj `Kvi Kti tbb Ges Zvi t`tK Ab`vb` vmv`všDcbxZ nb| Avevi GB vmv`vššI mZ`Zv th hvPvB Kivi c`qvRb AvtQ Zv Zvuv gtb KtiB bv| c`Pv`b `vk`K tctUv I AvavbK cv`vZ` `k`bi RbK tWkvU°avi Yv KtiB th, KZK, tju `Ztm× avi Yv ev bmvZ t`tK Ab`vb` avi Yv ev bmvZ`Z DcbxZ nI qv hvq| tWkvU° g`Z, Ckji KZ, tju AšI avi Yv (innate ideas) Rtb`i mg`qB Avgt` i gtb gY`Z Kti t`b| G, tju vbf` Ges G, tju v`vÉtZ Avgiv thme m`Z` DcbxZ nB, tm, tju h\_v\_° Avevi tKv`tv tKv`tv `vk`K gtb KtiB, gvbt`i gtb MvB GgbB th, KZ, tju mZ` tm `v`vmeKfiteB vekym Kti Ges tm, tju t`K `Ztm× gtb Kti Ges ZviB v`vÉtZ RMr mæútk°Ávbj vf Kti | AÚvekym, gtZi tMwvng, Abvivi `w`fiv½, AvBevK`tK c`gYvZi`fc MhY Kivi c`YZv vbePviev` x `k`bi `enkó`|

ıbePřiev` : AıfÁZıev` , eyxer` I `Áıev`

ıbePřiev` cŇPřb `křb cŇg t`Lv hıq| cŇPřb ıMK `vkřKiv RMřZi mıř m`úřK©
ıeıfıegZev` Dc`ıcb Křıb| ıKŠ` Gme gZev`i gřj iřqřQ AŮıekřm| Áıřbi
m`e`Zı ev Zıı mıgıv KZ` i G cřeZřı i gřb Aıřmıb| BDřııřc ga`hřM `vkřK
ıPřřı třřřı th MıřZııbZıı I ıbePřıZı j řř Kiv hıq Zıı gřj iřqřQ AŮıekřm, ag©
m`úKıř tMıvııg, Křs`ııı I kv` evřK`ı Dci GKıřřııfřPřZı| AıvıbK BDřııřc
`křbı gřa`ı ıbePřıev`x `ıřfıř j řř` Kiv hıq| teKb, jK, evKřř, ııDg cřıř
AıfÁZıev`ııı (Empiricists) ıebı ıePřııB `řKıı Křı ıbtřřQb th, AıfÁZııB Áıb
jřřřı GKıvř Dciı; AcııřřK tWKıı© ı`úřııRıı, jııBeııR cřıř eyxer`ııı
(Rationalists) ıebı ıePřııB `řKıı Křı ıbtřřQb th, KZK, řııı `Zıııı aııYı ev
bııZ t`řK Aeřııı cıııZıı gıv`řg ZĚÁııb jıřf Kiv hıq| evMıııııcřıř `Áıev`ııı
(Intuitionists) `ÁıřK Áıb jřřřı GKıvř Dciı etj gřb Křıb| Zřııı gZev`ı
ıbePřıev`x gZev`|

ıbePřıev` : Křııı AıřgZ

KıřĚı gřZ, eyxı cřııZ I mıgıřıııı ıbařıY bı KřııB tKıřııı ıelq m`řřŮ eyxı
ıııııř` Rııııı `ıe KıııB ıbePřıev`| KıřĚ mKj eyxer`x thgb-tWKıı© ı`úřııRıı,
jııBeııR I DjřřřK ıePřııehřř `vkřK etj AıřıııZ KřııřQb| KıııY Zıııı AŮıřře
`řKıı Křı ıbtřřQb th, eyx ıřřř Avgııı AıZıı, ıek| I m`ıı m`řřŮ mg`K Áıbııřf
Kıřř cıııı| ıKŠ` Zıııı KLřıı G cřeDıııcb Křııııb, eyx řıııı Avgııı KZÜKZıııbřřZ
cıııı? eyxı cııııı KZÜKZ Zıııı eyxı cııııı m`řřŮ AıřřıPbı bı KřııB eyxRıZ Áıb
AıřřıPbı ııııı KřııřQb|

mgıřj ıPbı

ıbePřıev` bııııřře mgıřj ıPZ nřřřQ :

1. `vkřK AıřřıPbı-cıııZ hıı ıePřııı Dci cŇZııřZ bı nřřř AŮıekřm, tMıvııg,
`Zıııı aııYıı Dci cŇZııřZ nq, Zıııřř tı cıııZ KLbı `vkřKřřK Zıı Ařıř
jřřř` tčřřř ıřřZ cıřı bı| h\_v\_`Áıı ev mZ`řK jıřf KıııB `křbı j řř`| GKıvř
ıePřııı ıııııř`B mZ`řK Rıııı thřřZ cıřı| ıePřı bı Křı hıı KZK, řııı bıııZřřK
`Zıııı aıı Zıı t`řK Aeřııı cıııZıı gıv`řg ıeıfıeıııııřř MřıY Kiv nq Zıııřř
h_v_`Áıı jřřřı m`eııı m`úřKřmskq t`Lv ıře|

2. Áıııe`ıı `křbı AcııııııAıııııı| Áıııe`ııı AıřřıPbı Qııııı `vkřK AıřřıPbı
KLbı c Yřıı jıřf KıřřZ cıřı bı, Zıı KıřıııK AıřřıPbıı cıııııı nq| h_v_`Áıřřıı
kZ`ev DcKııY, řııı Ges Áıřřıı m`eııı I mıgıv m`úřK`Áıı bı vKřj tKıřıı e`ıı
h_v_`ıePřıı Kıı m`e bıq| Rřıııı mgıř m`ıı tKıřıııı tKıřııııı aııYı gıııııı i gřb gııııı
Křı t`b ıKsev gııııı `řřıııKřře tKıřıııı tKıřııııı m`řř` ıekřm Křı tııııı aııYı ev
mZ` ıbııııY Kıı m`e bıq| ZııQıııı G ıelřř me `vkřK GKgZıı bıq|

erj v`k Dššj nekje`ij q

3. ubePrier`x `vkibKiv mKtj B ubR ubR gZer`i tköZ; m<sup>u</sup>tK<sup>o</sup>ubwöZ| wKš' ubitc¶¶ wePvii gva'tgB gZer`i tköZ; cöwYZ nq| Avi G wePvib `k¶bi cöY| ubePrier`xiv Aþi gZer`i mgvtj vPbv Ktib, wKš' wþRi gZer` Avtj vPbv-ch¶j vPbv QvovB webv wePvii m^uwöZ etj aþi tbb|

Dcmsvi

ubePrier` webv wePvii GKwU gZer`tK tgb tbq Ges ZvtK meRbxb I kvkZ etj gþb Kþi| wKš' `k¶bi wPivPwiZ th cöv Zvi mvt\_ G gZer` Lvc Lvq bv| `k¶b meRbxb I kvkZ mZ" etj wKQyþb| tKvþv gZer`B mgvtj vPvii Eþa'¶bq| GLvþb mZ" I Ávb DfqB mvtc¶¶ Ges Zv t`k I Kvþj i cwieZ¶bi mvt_ cwieZöKxj|

cvtVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĭk

1| vbiePvi ev` mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Kiab|

msvřB DĚi gj-K cĭk

1| vbiePvi evt` i msÁv w`b|

2| cvĚi Rb vbiePvi ev`x`vkĭbKi bvg vj Lj|

3| vbiePvi evt` i `enkó` Ki?

4| vbiePvi ev` m`útkKvU Avf gZ e`vL`v Kiab|

K. eú vbePbx cĭk

mivK DĚi vj Lj

1) vbiePvi ev` GKiv

i) Rbvĭ gZev`

ii) GKtĭk gZev`

iii) DrKó.`vkĭK gZev`

iv) tKvUvB bq

3) vbiePvi ev`x`vkĭKe,` ntj b

i) KvU, ivtmj, tnMj

ii) j K, tWkvU, w`útvRv

iii) evKvj, KvU, vDg

iv) Dj d, ivtmj, KvU

2) vbiePvi evt` i AviefĖ NtU

i) cĖPxbKvtj

ii) ga`hM

iii) AvvĭK hMv

i) tKvUvB mivK bq

4| vbiePvi ev`xiv GKiv gZev`

cĖvtbi c te`gZev`vi thšvKZv

i) vPvi Kti

ii) e`vL`v Kiv

iii) cĖvY Kti

iv) tKvUvB Kti bv

L) mZ` ntj ōmĭ Ges vj v`v ntj ōvgĭ vj Lj|

1| cĖPxbKvtj i `kĭb meĖĭg vbiePvi ev` t`Lv hvq|

2| AvfÁZev` vbiePvi evt` i AšfĖ bq|

3| GKgvĭ vbiePvi evt` i gva`tgB cĭKZ.Ávbj vĖ Kiv m`e|

4| vbiePvi evt` i gtj i tqĭQ AÚiekĭm, Kms`vi, ag`m`úKvĭ tMvavmg, kv` evtK`i

Dci vbfPZv|

mivK DĚi

K.

1| ii) GKtĭk gZev` 2| i) cĖPxbKvtj 3| ii) j K, tWkvU, w`útvRv

4| iv) tKvUvB Kti bv

L. 1| m 2| vj 3| vj 4| m

cvV - 3

**vePrieV`
(Criticism)**

Dtʰik`

GB cvVtkʰl Avcʰv

λ vePrieVt`i msAv̄v̄ ʰZ cvʰteb|

λ `vkʰK Avtj vPbv̄ c×wZ wntmte vePrieV` e`vL`v̄ KʰʰZ cvʰteb|

figKv̄vePrieVt`i necixZ c×wZB nʰjv̄ vePrieV` | w̄vePrieV` w̄ev̄ vePvti GKw̄
gZev` ʰK M̄h̄Y Kʰi; cʰʰv̄šʰi, vePrieV` vePrie-veʰkʰtʰʰi gva`tg GKw̄ gZev` ʰK M̄h̄Y
Kʰi | vePrieVt`i gj-K\_v nʰjv̄, tKv̄ʰbv̄ `vkʰK m̄gm`v̄ Avtj vPbv̄ cʰe°H m̄gm`w̄w̄
tKv̄ʰbv̄&c×wZʰZ Avtj vPbv̄ Kiv̄ h_vh_ nʰe Zv̄ w̄tePbv̄ Kiv̄ | cʰKZ. `vkʰK m̄gm`v̄
Avtj vPbv̄ c ʰe°Aek`B ʰ LʰʰZ nʰe H w̄elʰq Ávb Avni Y Kiv̄ m̄æ w̄Kbv̄? A_ev H
m̄gm`w̄w̄ m̄gvaibʰhv̄M` w̄Kbv̄?

vePrieV` (Criticism)

Av̄ʰbi m̄æebv̄, kZ° m̄xgv̄ I ʰeaZv̄ m̄æúʰK°h_vh_fv̄te Avtj vPbv̄ Kʰi `vkʰK
ZĖʰtj vPbv̄ th c×wZ Zv̄ʰK vePrieV` (Criticism) etj | vePrijg-K `w̄ofw̄½ `vkʰK
Avtj vPbv̄ GKw̄ Dtj v̄tʰv̄M` ʰenkó | GB vePrijg-K `w̄ofw̄½ Kg-tenk mKj mgʰq
`vkʰK Avtj vPbv̄q Dcv̄`Z w̄Qj | w̄M̄K `kʰ, fvi Zixq `kʰ cʰf̄w̄Z. cʰPxb `vkʰK
Avtj vPbv̄q Avgiv̄ GB ʰenkó ʰ LʰʰZ cv̄B | Gw̄U c YZv̄ jvf Kʰi Av̄w̄K `kʰb,
Kv̄ʰUi n̄v̄ʰZ | Kv̄U Zui w̄L`v̄Z M̄š̄ ŪCritique of Pure Reason Ū G etj b, cŪtg
miv̄w̄i m̄gm`v̄ w̄bʰq Avtj vPbv̄ bv̄ Kʰi m̄gm`w̄w̄ th c×wZʰZ Avtj vPbv̄ Kiv̄ nʰ`Q ev̄ nʰe
tmB c×wZi ʰʰgZv̄ ev̄ h_v_Zv̄ w̄bʰq Avtj vPbv̄ Kiv̄ cŪqv̄Rb Ges tmfiteB w̄Zw̄b
Avtj vPbv̄ Kʰi Av̄ʰbi Drcw̄Ew̄el qK gZev` ŪvePrieV` Ū cv̄vb Kʰi b |

w̄nDʰgi `vkʰK Avtj vPbv̄B Kv̄UʰK GB c×wZ Ab̄v̄iY Kivi Rb` tcŪYv̄ ʰ`q | GRb`
Kv̄U etj b, w̄nDgb Avgv̄ʰK w̄vePrieVt`i w̄b`v̄ (dogmatic slumber) ʰ_ʰK Rv̄M̄w̄i Z
Kʰib | Zʰe th h̄v̄ʰi gva`tg w̄nDg mskqv̄t` Dcv̄xZ nb tmB h̄v̄ʰ Kv̄ʰUi gʰZ
T̄w̄Ugʰ b̄q | Kv̄U Dcv̄jw̄ä Kʰib th, w̄nDʰgi gZev̄t`i gʰj iʰqʰQ vePvti i Afiv̄e,
Av̄ʰbi w̄eʰkʰtʰʰi Afiv̄e | Kv̄U ʰ`ʰLb th, Av̄ʰbi kZ° ʰj Kg -Aw̄fÁZv̄ I vePrieV` |
Aw̄fÁZv̄B Ávb jv̄ʰfi GKgv̄Ū Drc m̄q | Av̄ʰbi GKw̄ gv̄Ū DcKiYʰKB GKgv̄Ū
DcKiY gʰb Kʰi w̄nDg fʰz KʰiʰQb | h_v_°Ávb Aw̄fÁZv̄ I ev̄x G `ʰqi m̄stʰv̄ʰMi
dj | cŪZ`K e`i thgb Dcv̄`vb I Av̄Kvi v̄ʰK, w̄K ʰZgwb̄ Av̄ʰbi I Dcv̄`vb I
Av̄Kvi Av̄ʰQ | Zui gʰZ, `kʰbi h_vh_ c×wZ nʰjv̄ cŪZw̄Z Ávb w̄bʰq iia Kʰi
vePvti i Ūviv̄ tmB b̄w̄Z_wj w̄bifcy Kiv̄, hv̄ tmB ÁvbʰK m̄æ Kʰi Zʰj ʰQ | Av̄ʰbi

nekkl Y Kti Kvu thgb GKiv tK Avtbi Drm m`u`tk`bZb Z\_` cKivk Ktib, tZgub
Avtbi mrgvl ibt`R Ktib|

AvaybK uPŠti AM0 Z teKb (1561-1626), ceavi Yv ev Kms`vi eR0 Kti mZ`
mUvtbi tPon Ktib| Avi AvaybK `kfb RbK ti tb tWKvU(1596-1650), mg`Ice`
avi Yv I nekltmi iei`x Zui c`xMZ mskq (methodic doubt) c0qvM Ktib| j K
Zui 0An Essay Concerning Human Understanding0 (1690) M0S` etj b, Avgiv
AvbMZ mgm`vtKB c0g e`vcKfite Avtj vPbv Kitev| AvaybK `kfb Dti LthvM`
`ewk0` ntjv c0aKvi ietivax mmePvi `uofw2 ev tgRvR| nekkl Kti KivUi mgq
t`tk AvaybK `kfb c`xZZvEjK AvM0B c0avb` tctq GtmtQ| c`xZZvEjK AbvUvb
ntjv Aek`vexfite nekkl Ygj-K; Avi G KvitY c`xZZvEjK Avtj vPbvB AvaybK
Kvtj i nekkl Yv `kfb iei vU Ask Rjo itqtQ|

mgvtj vPbv

1. Kvu h_v_B etj b, mlg;Lj Avave`K e`e`vi (System) Rb` iev` ntjv
c0qvRbxq ce`c0vZ| `k0 thtnZzm` nvrZv Avtbi mUvb Kti tmtnZzGi `uofw2
Z_v Avtj vPbv-c`xZZv iev` g`K nl qvB `vfvmeK| G KvitY vUv0Z Kti ejv hvq th,
iev` vUv0Z i tPtq DEg|

2. iev` thtnZztKvtr `vk0K mgm`v Avtj vPbv cte0H mgm`v mspvšl gZev`,
nekjm ev ms`vti i mmePvi gj`vq Kti Ges iel qvU vK c`xZZtZ I tKvtrb`cvi tct0jZ
Avtj vPbv Kiv h_vh_ nte Zv vbtq uPŠfvebv Kti tmtnZyGB gZev` gj` vk0K
mgm`vi Zj`bvq c`xZZvEjK Avtj vPbvq mvari YZ e`vcZ ntq cto| AvZ iev` x
`uofw2i KvitY AvaybK `kfb c`xZZvEjK Avtj vPbvB teik `o nq|

Dcmsvvi

iev` ntjv `vk0K Avtj vPbv Ggb GKvU c`xZZv ev `uofw2 hv `vk0K mgm`v
Avtj vPbv cte0Zvi mrgv, kZ0l `eazv vbtq Avtj vPbv Kti | tMvovtZB hvTZ Mj` bv
t`tk hvq Ges h\_vh\_fite mZ` mUvb Kiv hvq, tmRb` iev` i GB c0qvq
vbtm` tn Zurich0v` `k0m`Z|

cvtVĔi gj`vqb
iPbvij-K cĕkæ

1/ `vkĕK Avtj vPbv c×uZ unĕmte mePvi ev` Avtj vPbv Ki ab|

msiŃB DĔi gj-K cĕkæ

1/ mePvi evt`i msÁv ir`b|

2/ ŃmePvi evt`i mvt\_ mePvi evt`i cv_R Avtj vPbv Ki ab|

K) eú ŃbePbv cĕkæ

mĕNK DĔi ij LŃy

1/ mePvi gj-K `Ńofw½ Kg-Ńek t`Lv
hŃq

i) cĕPxb hŃM

ii) ga`hŃM

iii) AvavĕK hŃM

iv) mKj hŃM

2/ mePvi ev` cYŽv jvf KŃi

i) unDtgi nŃZ

ii) KvŃUi nŃZ

iii) tKŃZi nŃZ

iv) jŃKi nŃZ

3/ `vkĕK Avtj vPbv DŃj LthvM`
`ekó` nŃj v

i) ŃmePvi `Ńofw½

ii) mePvi gj-K `Ńofw½

iii) mskqgj-K `Ńofw½

iv) me_Ńj v

4/ ŃmePvi evt`i Ńb`Ń t_ŃK KvUŃK
RvMni Z KŃi b|

i) tWkvU©

ii) unDg

iii) j K

iv) teKb

L) mZ` nŃj ŃmĔ Ges Ńg\_`v nŃj ŃngĔ Ńj LŃy|

1/ ŃmePvi evt`i meia× gZev` nŃj v mePvi ev`|

2/ mePvi gj-K `Ńofw½ Avgj v meĔĔg t`LŃZ cvB AvavĕKKvŃj |

3/ Ávtbi meĕkĕl Y KŃi Ávtbi mŃgv Ńb`R KŃi b unDg|

4/ AvavĕK `kŃbi DŃj LthvM` `ekó` nŃj v cĕĕKvi meŃivax mmePvi `Ńofw½|

mĕNK DĔi

K.

1/ i) cĕPxb hŃM 2/ ii) KvŃUi nŃZ 3/ ii) mePvi gj-K `Ńofw½ 4/ ii) unDg

L.

1/ m 2/ Ńg 3/ Ńg 4/ m

evsj v`k Dššŷ wekte`ij q

tŋtĪ, cKĪ I BwZcY©mgvavb mWVK WKbv, Ab` tKv̄bv wektmi mŧ_ G_ t̄jv
m½wZcY©WKbv BZ`w` Avtj vPbv Kiv nq| cŋvY I mZ`w̄lqK w̄lqvej xi hvPvBKĪt̄Yi
gva`tg w̄lqvej xi h_v_Zv w̄bifcY Kiv nq|

mgv̄tj vPbv

`kŋb DĪw̄cZ cKw̄l wektmi hvPvBKĪt̄Yi wekt̄t̄Yi f̄w̄gKv AZ`šĪ_ iæZcYŋ WKŠ'
`kŋt̄K t̄Kej cKw̄l wektmi w̄Pvġj-K cixŋY ev wekt̄Y w̄nt̄mte gtb Ki t̄j `kŋ
m̄uYŋŋc bT_Ŕ I aŷsm̄K e t̄j MY` nte| `kŋ t̄Kej wekt̄Yḡj-K Ab̄w̄v̄b bq,
Ab̄w̄v̄bḡj-K (speculative) Ab̄w̄v̄b| | `kŋ RMr I R̄xeb m̄ūxq tgšw̄j K cKw̄ej xi
m`ŋi tei Kivi t̄Póv K̄t̄i| m̄Z̄iv̄s wekt̄t̄Yi mŧ_ mŧ_ Ab̄w̄v̄b I m̄st̄k̄t̄Yi
cŋq̄vRbxqZv̄t̄K `ŋK̄vi Ki t̄Z nq|

Dcmsnvi

`kŋb wekt̄t̄Yi ḡj` Acw̄i m̄xg| `kŋb Avtj vP` w̄lqvej xi ŋ`\_ŔZv I A`úóZt̄K
wekt̄t̄Yi m̄v̄v̄t̄h` `Ī K̄t̄i G_ t̄j v̄t̄K cwi`vi I cwi ūt̄ Kiv hvq| `kŋbi AwaK̄v̄sk
mgm̄v̄B N̄t̄U f̄v̄lvi R̄w̄lj Zvi K̄vi t̄Y| wekt̄Yx `vkŋbKiv wekt̄t̄Yi gva`tg GB
R̄w̄lj Zv `Ī K̄t̄i `kŋt̄K mnR I cŋĀj K̄t̄i t̄Qb|

cřřVĚi gj`ıqb

i Pbrıj-K cřke

1/ weřkd Yř cřıZ e`ıL`ıv Křıb|

msıřřB DĚi gj-K cřke

1/ weřkd Yř cřıZi Abynıx Křıv Ges Zřř`i e<sup>3</sup>e`ıK?

2/ `ıKřK Abynřřřbi cřıZ řřřřř weřkd Yř cřıZ ıK h\_v\_? Avcbri gZıgZ ı`b|

K) eř ıbeıPbrı cřke

mıřK DĚi ıj Lř

1/ weřkd Yř cřıZi Abynıx

2/ weřkd Yř cřıZi Abynıx nřř b

`ıKřKe`

i) řřřř

i) cřřř hřřı

ii) gj

ii) AvıřK hřřı

iii) řřřř

iii) ga`hřřı

vi) Křř

vi) mřřřřřř Křřı

3/ weřkd Yř `ıKřKř`i gřZ `ıKřK Abynřřřbi cřıZ nřř v

i) `Aıgř-K cřıZ

ii) mřřkd Ygř-K cřıZ

iii) řřřı gj-K cřıZ

vi) weřkd Ygř-K cřıZ

L) mZ` nřř řřř Ges ıg`ıv nřř řřřř ıj Lř|

1/ g`ı fıřř weřkd Y Ges kř I avı Yřı weřkd řřı Dci ,ıařřř`b|

2/ řřřřřřřřřř c` I avı Yřı weřkd Y I `řřřKřıřřı Dci ,ıařřř`b|

3/ weřkd Yř cřıZ řřřřř|

4/ `křř weřkd řřı ,ıařřř Acri mřg|

mıřK DĚi

K.

1/ vi) mřřřřřř Křřı

2/ ii) gř

3/ vi) weřkd Ygř-K cřıZ

L.

1/ m 2/ ıg 3/ ıg 4/ m

~Ávgj-K c×wZ
(Intuitive Method)

Dtík

GB cvWtkfI Avcb

- ~Ávgj-K c×wZ wK Zv eYŃv KiťZ cviťeb|
- GB c×wZi Ťaw, tjv eYŃv KiťZ cviťeb|

figKv

`vkŃK AvťjvPbvi c×wZ m×ŤŮ `vkŃK evMŃmuvm×úYŃwfbægz tcvlY Ktib| Zui gťZ, cigZĚj evMŃn bq| mživis evxev` KLbB `vkŃK c×wZ nťZ cviťi br| evMŃmuv gťZ, cigZĚfK Rvbvi GKgvŤ Dcvq nťjv ~Áv| wbtP Zui GB ~Ávgj-K c×wZ AvťjvPbv Kiv nťjv|

~Ávgj-K c×wZ (Intuitive Method)

~Áv nťjv tKvťbv iKg wePvi-evxi mnvqZv br wbtq GKwU e`fK mivmwi gb w`ťq cĹ`Ń Kiv| ~Áv nťjv mvŃvr cĹwZ| evMŃmuv gťZ, cigZĚj MuzKxj | wZwb cŃY-cĚvn (Elan Vital) -fK cigZĚj etj gťb Ktib| GB cŃY-cĚvn ALŮ I AwefvR`| KLbI Avevi GB cŃY-cĚvnfK wZwb wZ` engvb Kvj-cĚvn etj AwfwnZ KtiťQb| Kvj-cĚvn KLbI iæ nq br, Awevg etqB Pťj | Zui gťZ, Kvj fK AZxZ, eZŃvb Avi fweI`r Ggb Kti fvm Kiv hvq br| Kvj-cĚvni tKv_vl tŃ` tbB, wevg tbB| GLvťb AZxZ eZŃvb GtmB Avevi fweI`zi w`fK QjŮ Pj ŃQ| AwektšI Pj vB nť`Q GB cŃY-cĚvni iwZ| mživis Muz Avi Pj vB nť`Q weťki GKgvŤ mZ`|

evMŃmuv gťZ, evx w`ťq KLbB mZ`fK Rvbv hvq br| evx w`ťq Avgiv th Ávb cvB Zv ePbvK (propositional)| ePb Qvov evx w`ťq tKvťbv Ávb nťZ cviťi br| cĹZwU ePb Avevi `ŃfvťM wef`3 : Dtík` (subject) I weťaq (predicate)| evx w`ťq th ÁvbB tvnK br tKb Zv Dtík`-weťaqvK nťe| A\_Ń evxi mnvqZvq Ávbjvf KiťZ tMťj B Dtík` I weťatqi weťf` mŃó KiťZ nťe| evMŃmuv gťZ, cigZĚj ev mĚvi gťa` weťf` m×e bq; ZvB evx w`ťq cigmĚvťK Rvbv KLbB m×e bq|

cĹZ`K ePťbi Dtík` I weťaq `B-B mvgvb` avi Yv ev m×úŹ`q (concept)| wefwbæ` t`ťLB Zvť`i m×ŤŮ Avgiv mvgvb` avi Yv MVb KwI | ŮQvŤŮ GKwU mvgvb` avi Yv| GB avi Yvq wefwbæv`e QvťI tKvťbv `ewPťŤ`i cwiPq cvl qv hvq br| mživis mvgvb` avi Yv tKvťbv wKQjB cŃYi cwiPq w`ťZ cviťi br| mživis evx w`ťq th Ávb nq ZvťZ mĚvi cŃYi cwiPq cvl qv hvq br|

evsj vt`k DŠšř nekje`ij q

evMšmui gřZ, MuzKxj tKvřbv e`řK evx MuzKxj intmře RvbřZ cřři bř| evx hLbB
tKvřbv uKQřřK Rvřb ZLbB Zv w`uzKxj nřq hvq| mřřis cigZřj; MuzKxj nI qvq evx
w`řq ZvřřK Rvřbv hvq bř| Zui gřZ, GKgvř řeva ev řAvřřZB (intuition) GB Zřřj
cřřřk cwicřřI wbfř nq| řAv eřřZ wřřb GK iKřgi evx mřřvZ mgře`břřK
(intellectual sympathy) řevřřb| řAv w`řq cigmřvi Ařřři cřřek Křři, Zvi mřř_
GKvř nřq, Zvi gřřřv Dcřřä Kiv hvq| řAv AřřbKuv Ařřřvři e`vřvi | GB Ařřřvř
w`řqB cigmřvi řřřc Dcřřä Kiv hvq|

mgřřj vřbv

evMšmui GB `vřřřK cřřřvř břřbřřře mgřřj vřřv nřřřřř:

1) řAv ev Ařřřvř e`wřřřMZ e`vřvi | řmRb` Zv e`wřřřřř` wřřbente| dřř řAv řvřv
j ä Ávb wřřřbřřřřřř wřřřbřřř Křřgi nřřř|

2) řAvi gřv`řg hv Rvřbv hvq Zv hřř řvřvq cřřřřvř bř nq, Zřř Zvi tKvřbv `vřřřK
Ařřřvřřb nřř cřřři bř| ÁvbřřK řvřvq cřřřk Kiřř eřřřbři Ařřřř wřřř nq| eřřřbři
Ařřřř wřřř th Ávb nq Zv evx Rvřř Ávb| mřřis evx i mřřřřř` bř wřřřř tKvřbv `vřřřK
Ařřřvřřv mřřř bq|

3) řAvB hřř `vřřřK Ařřřvřřvř GKgvřř cřřřvř nq, Zřř wřřřbřři mřř\_`křřři mřřřřř
nřř nřř cřřř| Kviř wřřřvř nřřř vřřvřř-evx i cřřřřřř| mřřis řAvřřK h_v_`vřřřK
cřřřřřř intmřř MY` Kiv hvq bř|

Dcmsvři

řAvřř-K cřřřř evx řřK ev` w`řq GKgvřř řAvřřK cigZřřřj řřřc wřřřřři Rb` Mřřř
Křřřřřř| wřřř evx i mřřřřřvř e`řřřř tKvřbv DcřřřäB Ávb nřřř cřřři bř| evMšmui gřřZ,
cigZřřř; řAvřř ä| Zřř GK_v eřřřř | `vřřřK Ařřřvřřvř evx i cřřřvřřřřřřvř vřřřb
A`řřřvř Křřřbřř| Zui `Creative Evolution' Mřřřřřřřř vřřřb řřřřřř eřřřřřř, řAvi
cřřřřřřři Rb` evx ev wřřřřřři řvřř` nI qv` i Kvi | mřřis tKvřbv Ae`řřřřB `vřřřK
Ařřřvřřvř evx řřK Dřřřřřř Kiv hvq bř|

cvtVĚi gj`iqb

iPbvgj-K cĕkæ

1| `Ávgj-K c×iZiU mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Kiab|

msiŕB DĚi gj-K cĕkæ

1| evMŕmũ gtZ, weťkŕi GKgvĪ mZ`iK?

2| `Ávgj-K c×iZi mgvtj vPbv Kiab|

K) eũ ubeŕPbx cĕkæ

mŕVK DĚi ij Lŕy

1| `Ávgj-K gZevť`i cĕ^{3v}

i) tĕtUv

ii) KŕU

iii) nem&

vi) evMŕmũ

2| evMŕmũ gZvbyŕti `vkŕK AbyŕŪvťbi c×iZ ntjv

i) wePvi gj-K

ii) Z`gj-K

iii) `Ávgj-K

vi) Av`kŕj-K

3| evMŕmũ`Áv ejťZ tevSvb

i) AbyŕZťK

ii) AwfÁZťK

iii) evmÁvZ mgte`bťK

vi) evťK

L) mZ` ntj ōmŕ Ges ŕg`v ntj ōvgŕ ij Lŕy|

1| evMŕmũ gtZ cigZĚjMŕZkrj|

2| evMŕmũ gtZ cigZĚjevŕMŕh`|

3| evMŕmũcŕY-cĕvntK cigZĚjetj gtb Kťib|

4| nveŕŪ t`úŕvi `Ávgj-K c×iZi Abyŕvix|

mŕVK DĚi

K) 1| iv) evMŕmũ2| iii) `Ávgj-K 3| iii) evmÁvZ mgte`bťK

L) 1| m 2| ŕg 3| m 4| ŕg

mrvaviYZ gvbly aviYv Kti th, `nj necixZ gZi gta` GKUvK Aek`B Z`m KiZ nte| tntMj gvbly i G mrvaviY aviYv e`tj w`tq t`Lvjb th, netiva mgštqiB ceffimgvI |

tntMj t`Lvjb th, gvbly i vPšI ev Avtbi MvZ I cwi YvZ OvOvK cxvZtZB GvMtq hvq| Zv gZ, RxeZvI tPZbvq th Avb ev AvfAZvi cKvk cvlqv hvq Zv AmxY© I Avsikk Avb| vKš`GB AmxY© I Avsikk Avtbi AMvZ vbañi Z nq mgMvAvtbi ev AvfAZvi vqvri Oviv, mgMvAvb cZvU Avsikk Avtbi gta` mš Ae`vq vbnZ v`K Ges Avtbi AMvZ vbarPY Kti| thZvZmgMv AvfAZvi cZvU netkl ev Avsikk AvfAZvi gta` vqv Kti Ges tKvbr Avsikk AvfAZvi mgMvAvfAZvK cwi c Yvte cKvk KiZ cti br Ges Zv Zvi ctq maeI bq, tm KviYB gvbly i Avb ev AvfAZvi OvOvK cxvZtZ AMñi nq|

tntMj i gZ, OvOvK cxvZ th iaygvbly i vPšI cxvZ, Zv bq; Guv mgMvRMtZi cxvZ| RoRMr, RxeZv, BvZvrm, bmvZ, ag`me vKQvB vtgvbZ NtU Ptj tQ OvOvK cxvZtZ| OvOvK veeZv mgMvRMtZi vbqg| mgavZv (homogeneity) , cv`R` (heterogeneity) I GKvKiY (integration) GB cqvri gvatgB RMtZi veeZv I AMvZ nq| RxeRMr GB cxvZ Avyvti cigmEv t`tKB cKvkZ ntq ZvZB Aev`Z AvtQ Ges cigmEvi mv` vgvj Z nevi Rb` GvMtq Ptj tQ| th OvOvK cxvZtZ vPšI t`tI AMvZ Avtm tmB OvOvK cxvZtZB mEv (reality)-i cwi YvZ NtU| mZivs vPšI vgvvK Avyvi Y Kti mEvi vgvvK Avyvb Kiv hvq| GB cxvZi gvatgB cigmEv vbtRtK cKvk I cwi tktI Dcj va Ktib| GB cigmEv vbtRi gta` th netiva vbnZ AvtQ tm` tjtK cKvk Ktib Ges tm` tjtK D`PZi mgštqi gvatg GKvZ Ktib|

RxeZv GB cigvZvB LÜ ifc, tmRb` RxeZvi AMvZi cxvZi OvOvK cxvZ| OvOvK cxvZB RMtZi AMvZi KviY| Ov ev netiva br vKtj RMr APj ntq thZ|

bT`R OvOvK cxvZ (Negative Dialectical Method)

bT`R OvOvK cxvZtK LÜb-i vZi ejv nq| vMk`vkvK vtvmUv I Rvgv`vkvK KvU GB cxvZ Avyvi Y Ktib| vtvmUv GB cxvZ Avyvi Y Kti tmvd÷t`i gZev` LÜb KiZb| vZvb Kt`vK`tbi ga` w`tq netivax gZi Aštefi va cqvY KiZb| `kñbi BvZvrm GB cxvZ vtvmUv cxvZ (Socratic Method) vrtg cwi vPZ| GB cxvZ GKv`K thgb LÜtbi cxvZ, Aciv`K tZgvb cqvYi cxvZ| `nj ci`ui veiæ gZi gta` GKv avš/cqvYZ ntj, Aciv` mZ` ntZ eva`| GvteB GB cxvZ AmZ`K LÜb Kti mZ`K cZvZ Kti| KvEi GB cxvZ Avyvi Y Kti t`Lv th, mōv, AvZv, RMr cñvZ. aviYvi gta` Aštefi va AvtQ| G` tjt thgb Av`Zkvj etj cqvY Kiv hvq tZgvb Avevi Av`Zvxb etj I cqvY Kiv hvq|

mgřřj vřbv

1) veiař avi Yvi mgřřřq AřbK mgq DbřřZi avi Yv jvf Kiv hvq, G veřřřq mř`n
tbB| vřřř meřřB Zř mře bq| Roer`řř`i gřZ, RoB cigZĚj; fiveer`řř`i gřZ,
gbB cigZĚj| Roer`řř`i gřZ, řgbř Ro řřřK Ges five`řř`i gřZ, řRoř gb řřřK
Dřřřř| GB ci řři veiař avi Yvi mgřřřq vřřřřř mře? Zř Avgiv eřřřř cřři bv|

2) řřřřřř Zřř řřřřřř cřřřřřř eřřřřřř cřřřřřř Křřřřřř| řřřřřř řřřřřř řř cřřřřřř Dcřřřřřř
Zř řř řřřřřř řř řřřřřř řřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř
bv| řřřřřřř GB cřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř
jvf Kiv bv| řřřřřřř řřřřřřřř

Dcřřřřřř

GB Ařřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř
Ařřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř
meřřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř řřřřřřřř

civwēi gj`iqb

iPbvj-K cke

1/ `vkiBK AbyvÜvbi cxvZ vntmte 0v0K cxvZ evL`v Kiab/

msvB DĒi gj-K cke

1/ m`\_R 0v0K cxvZ mst`c eY0v Kiab/

2/ bT`\_R 0v0K cxvZ mst`c eY0v Kiab/

K) eü vbePbx cke

mvK DĒi vj Lj

1/ 0v0K cxvZ vef³

i) `fvM

ii) Pvi fvM

iii) vZb fvM

vi) civi fvM

3/ bT`_R 0v0K cxvZK ejv nq

i) LÜb i vZ

ii) Avtj vPvi i vZ

iii) mgšq i vZ

vi) vevivax i vZ

2/ m`_R 0v0K cxvZi cĒ^{3v}

i) vj

ii) mfvM

iii) KvU

vi) tvMj

4/ bT`_R 0v0K cxvZi Abyvix

i) mfvM

ii) KvU

iii) tvMj

vi) mfvM I KvU

L) mZ` ntv 0m0 Ges vj`v ntv 0v0 vj Lj/

1/ Dialectic K_vüi mvaviY A_°ntjv, tKvtr GKvU veltqi mct` I vct`
K_vvZ` gva`tg Avtj vPv Kiv/

2/ tvMj i gZ, ci`úi vevivax aviv`tv gta` HK` cZövi cqv bvgB
0v0K cqv/

3/ tvMj i gZ, cigvZ` RvZ`i LÜ ifc |

4/ tvMj i gZ, 0v0 ev veviva bv`vKtv RMr APj ntq thZ/

mvK DĒi

K)

1/ i) `fvM 2/ vi) tvMj 3/ i) LÜb i vZ 4/ vi) mfvM I KvU

L) 1/ m 2/ m 3/ vj 4/ m

BDıbu - 3

**`k̄ I Ab`ıb` melq
(Philosophy and Other Pursuits)**

`k̄bi cwiPq I c̄qRbxqZv Avil cwi`vi fıte Avgiv RıbtZ cvi`ev, hıı Avgiv
GıUđK Ab`ıb` melq ev ÁvbkıLvı mıđ_ Zjıbv Kıı | eZıvb BDıbtU KıZcç
ıazç`ÁvbkıLvı ev melđqi mıđ\_ `k̄bi ıK mı`k` I `emv`k` itqtQ Zv ıPıyZ
Kıv ntqtQ | G Zjıbvıj-K AvđıvPbıv tđđıđ `k̄bi ıePıev`x `ıđKıY I
c×ıZMZ `ıZSj ıetkl fıte j đYıq |

- GB BDıbtU tıvı Pııı cıW itqtQ**
- `k̄ I KıÚÁvb
(Philosophy and Common Sense)
  - `k̄ I ıeÁvb
(Philosophy and Science)
  - `k̄ I ag©
(Philosophy and Religion)
  - `k̄ I mıııZ`
(Philosophy and Literature)

`k I KvÁv

(Philosophy and Common Sense)

Džk

GB cWk`l Avrb

- KvÁvbi msÁv w`ž cvi`eb|
- `kbi m` KvÁvbi m` k` I %m` k` w`ž R Kiž cvi`eb|

fjKv

RMr I Rxe`bi weifbægm`v w`ž `vk`KMY thgb w`š` K`ib mvari Y gvbyl tZgb
 w`š` K`ib| Zte `vk`K`i gZ mvari Y gvbyl i w`š` AZUv Mfxi, m`k`Lj I h`h`
 bq| mvari Y gvbyl i w`š`i Dm n`jv D`i waKvi, wek`m, mgv`RK I ag`q Abk`vmb|
 mvari Y gvbyl i GB th w`š` Zv`KB ejv nq KvÁv| GLv`b Avgiv `kbi m`
 KvÁvbi m`úK`Av`j vPbv Kižev|

`k

`kbi Bst`R c`Zk` Philosophy, hvi AvrfavbK A`n`jv Áv`bi c`Z AbjvM|
 `k P`q wePri-we`kd`Yi gva`tg RMr, Rxe` I cigm`Evi `f`c e`vL`v Kiž| ZvB
 `kbi msÁvq ejv h`q, `k n`jv Rxe`bi tgš`j K w`RÁvmv ev mgm`vmg`ni thš`K I
 c`wZMZ wePri-we`kd`Y ev Av`j vPbv|

KvÁv (Common Sense)

mvari Y KvR Pvj v`bvi ÁvbB KvÁv| mvari Y `j vK GB Áv`bi gva`tgB `b`b Kg`
 m`úv`b K`i| KvÁv ejž tevSvq, t`š`K Ggb me mvari Y avi Yv I wek`m hv
 Avne`vi, AR` I i`j`v Kiv tKv`v e`v`i I ci GKKf`te wbf` K`i bv| mgv`Ri
 mvari Y gvbyl ag` mgv`R, ivó², HwZn` c`f`wZ. t`K Gu t`c`q v`K Ges mij wek`m
 t`tb tbq| K`vbsvng e`j b, ō`Kv`v gibe`Mv`x th gZev`w`K wePri-we`kd`Y QrovB
 M`Y K`i Zv`K KvÁv e`j |ō

`k I KvÁvbi m` k`

- 1) `k I KvÁv Dfqb P`q Rxe`bi weifbægm`vi mgravb Kiž|
- 2) `k I KvÁv Dfqb Ávbs`k`|
- 3) KvÁv I `vk`K Áv Dfqb mgq I m`úv`vq`f` w`f`bæ`Z cvi`|
- 4) KvÁvbi gva`tgB hv`v i`i`æ`nq `vk`K Áv`bi | weifbægm`v KvÁvbi gva`tg
 aiv cotj `vk`K Zv m`k`Lj f`te Av`j vPbv-ch`j vPbv K`i b|

`k̂ I KvŪÁvbi `emv`k`

- 1) `vk̂K Ávb D`vi I ubi`cŋ; KvŪÁvb Abÿvi I cŋcivZ t`vŋl `ŋ/
- 2) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d Ygj-K I mvgÄm`cŸ, Aciv`K, KvŪÁvb wePri-wek̂d Ynxb, m½Znxb I A#MvQtj v/
- 3) `k̂ wePri-wek̂d Y I hÿß w`tq Zvi mgm`vi mgvavb Ki`Z Pvg/ KŠ' KvŪÁvb AÜwek̂tmi gva`tg Zvi mgm`vi mgvavb tctq mšb nq/
- 4) `k̂ `řaxb wPšŋK DrmwnZ Kŋi; Aciv`K, KvŪÁvb agŋq, mvgwRK, ivóŋq cŋwZ. mĤ t`K DEiwaKvi mĤ cŮB/ GLvŋb `řaxb wPšŋi AeKvk tbB/
- 5) `vk̂K Ávb civ Pwŋ Z nq mÿw ŋ j ŋ ARŋb; Aciv`K, KvŪÁvb j ŋ nxb I AvciwZK/
- 6) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d ŋYi I ci cŮZwŌZ etj wbfŋthvM/ Aciv`K, wePri-wek̂d Y I mZ`Zvi tKvŋbv gvŋ`ŋŪi I ci cŮZwŌZ bv nI qvq KvŪÁvb wbfŋthvM`bq/
- 7) `vk̂K Ávb mshZ, mvgÄm`cŸ I c×wZMZ/ Aciv`K, KvŪÁvb AmshZ, mvgÄm`nxb I Ac×wZMZ/

Dcmsnvi

`k̂bi cŮvb j ŋ nŋjv cKZ.mŋZ`i AbyŪvb/ `k̂bi c×wZ nŋ`Ō ubi`cŋ chŋŋY I thšwK wPšŋ/ `vk̂K Ávb mvgÄm`cŸ I c×wZMZ/ ZvB G Ávb KvŪÁvb t`K DbžZi/ Zŋe Rvŋvi tŋŋŋ KvŪÁvb nŋjv gvŋŋi mnR, `řfweK I cŮwŋK gva`g/ Gw`K t`K ejv hvq, KvŪÁvb nŋjv `vk̂K Ávbi wŋE I ciw\_Kr.`ŋŋc/ KvŪÁvbi gva`tgB mwPZ nq cieZŋvŋj i Dbž wPšŋ I mÿsex `vk̂K Awŋhvb/ GB Ávbi gva`tgB `vk̂K jvf Kŋib Zwi wePri-wek̂d Y I cixŋv-wbixŋvi gj- Dcivb/ ZvB ejv hvq, KvŪÁvb I `vk̂K Ávb ci`úi Nibô m`úŋK m`úŋKŋ/

cvŧVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĕæ

1/ KvŪÁvb ĩK? `kŕbi mŧ_ KvŪÁvĭbi mæúKĀvtj vPbv Kiab|

msŧŧB DĚi gj-K cĕæ

1/ KvŪÁvĭbi mŧ_ `kŕbi mŧ\_ k` Avtj vPbv Kiab|

2/ KvŪÁvĭbi mŧ_ `kŕbi cvBŪU cv\_Ŕ` Dŧj L Kiab|

3/ `vkŕK Avtj vPbvĭ tŧŧŧ KvŪÁvĭbi fŧgKv e`vL`v Kiab|

K) eŪ ũbeŧPbv cĕæ

mŧVK DĚi ij Lŧy

1/ KvŪÁvb cvl qŧ hvq

i) DĚi ũaKvi mŧĤ

ii) `vkŕK ĩPŠĭ t_ŧK

iii) thšŵ³K ĩPŠĭ t_ŧK

vi) e`ŵ³MZ ĩPŠĭ t_ŧK

2/ KvŪÁvb ntj v

i) AZŧŧ`ŧ Ávb

ii) MŧŧŧZK Ávb

iii) thšŵ³K Ávb

vi) mŧaviY tjtŧKi mŧaviY Kg©

mæúv`ŧbi Ávb

3/ ŐtKŧbv gvbe tMŵx th gZev`

ũPvi-ũeŧkŧY QvovB MŧY Kŧi ZŧŧK

KvŪÁvb eŧj Ő -G Dŧ³ŪU Kŧi b

i) KvĚ

ii) Kŧbsnŧv

iii) tcvUv

vi) A`ŧŧi ÷ Uj

4/ KvŪÁvb

i) c×ŧZMZ

ii) AŧMŵŧj v

iii) ũeŧkŧY gj-K

vi) thšŵ³K

L) mZ` ntj ŐmŐ Ges ŧg\_`v ntj Őŧŧŧ ij Lŧy|

1/ KvŪÁvĭbi mŧ_ `kŕbi tKŧbv mæúKĀŧB|

2/ KvŪÁvb KLbŧ cŧŧ eŧZŧ nq bv |

3/ KvŪÁvb `vkŕK Ávĭbi tPŧq DbŧZi |

4/ `vkŕK Ávb mshZ, mŧgÄm`cŧŧ c×ŧZMZ|

mŧVK DĚi

K)

1/ i) DĚi ũaKvi mŧĤ 2/ vi) mŧaviY tjtŧKi mŧaviY Kg©mæúv`ŧbi Ávb

3/ ii) Kŧbsnŧv 4/ ii) AŧMŵŧj v

L)

1/ ŧg 2/ ŧg 3/ ŧg 4/ m

`k̄ I weÁvb
(Philosophy and Science)

Dfík

GB cvfktfI Avcib

- weÁvb I `k̄bi msÁv w`fZ cvi teb|
- weÁvb I `k̄bi mv`k I weÁvb `k̄ bi t`R KitZ cvi teb|

figKvcfe weÁvb I `k̄bi gta` tKvrbv cv`R` Kiv ntZv bv| me cŰKwZK weÁvbB uQfjv cŰKwZK `k̄bi| cieZxRvtj cŰKwZK weÁvb m`fŰ gvbj i Ávb hZ tetotQ ZZB Zv `k̄bi t`fK Avjv`v ntq c`K c`K weÁvb wntmte cŰZŰv jvf KfifQ| c`v`e`v, imvqbwe`v, gfbme`v BZ`w AfbK `Zš;weÁvbB uKQy b AvfM `k̄bi Afšf` uQj | G t`fK tevSv hvq, `k̄bi I weÁvb gta` m`úK`Lx Mfxi | `k̄bi I weÁvb m`úK`Avfj vPbv cfe`Avfv` i Rvrv `iKvi `k̄bi I weÁvb KvK etj?

**`k̄ RMr I Rxeťbi** `f`c e`vL`v I Zvi gj` AeaviYB `k̄bi KvR|

weÁvb weÁvb A`eťkI Ávb| cŰZ`K weÁvb cŰZi GKw wv`š kvLv m`úK` Avfv` i myb`š, myb`š I wbfj` Ávb `vb Kfi| e` m`úK`Avfv` i Bw`šMh` AwfÁZvB weÁvb Avfj vP` wLq| Avf weÁvb c`wZ ntjv, chfe`Y, cix`Y I Avfivn c`wZ| `k̄bi mv` weÁvb wj , tjv tKv`vq Zv Avfv GLb t`Ltev|

`k̄ I weÁvb m`k`

1) `k̄bi I weÁvb DfifB j`q` RMr I Rxeťbi inm` D`NvUb Kiv| RvUj wLqfK mnR Kiv, `fefa` wLqfK mnR`eva` Kiv, ARvrbfK Rvrv| m`Ziv RMr I Rxeťbi e`vL`vZv wntmte `vk̄K I weÁvb GKB c`i hvf|x|

2) weÁvb b`vq `k̄bi AwfÁZvi RMr wbtq Avfj vPbv Kfi; AwfÁZvj ä NUbvej xi gta` cefci m`úK`Awe`viceR Zvt` i myeb`f Kfi Zvi myvgÄm, HK`ex I mfx;Lj weeiY t`q|

3) weÁvb mvaviY Ávb fK mysnZ, mysex I myeb`f Kfi, dtj Zv weÁvbK Avfbi f`i DbeZ nq| Avf GB mKj weÁvbK Ávb myeb`f ntj Zv `k̄bi f`i tcšvq| GRb` `k̄bi mKj weÁvb weÁvb ejv nq|

4) `k̄bi I weÁvb Dfif i f`fQ Avfbi cŰZ Mfxi AbjvM Ges mZ` AbjvUvťbi B`Qv| `k̄bi I weÁvb th gj-Z GK Zv tevSv`Z wMtqB Kvbvrv etj b, ŰmvaviY Ávb t`fK

evsj vt`k Dššř mekle`ij q

weÁvrb AvmtZ tMtj Avgiv thgb tKvrbv bZb ivtR" cšek Kwi bv; AbijcFvte,
weÁvb t_řK`křb AvmtZ ntj Avgiv Avgvt`i AwfÁZvi RMZřK Qmtořq hvB bvŮ|

`kř I weÁvrb gřa" thgb wj AvřQ řZgwb Awj I AvřQ| wbtP Gř`i gřa"
Dtj LřhvM" %emv`k", řj v Avřj vPbv Kiv ntj v :

`kř I weÁvrb `emv`k"

1) weÁvb Avřj vPbv mřeavi Rb" RMr I RxbřK KřqKwU řivřM řivřM Kři Avřj vPbv
Kři| wKř`kř Rxb I RMZřK mřgwmřFvte Avřj vPbv Kři| ZvB `eÁvrbK`wř
ntj v LŮ| ag,© bwřKZv I tmš`h©mřúKřř tKvrbv Avřj vPbv weÁvb Kři bv, wKř
G, řj v`vkřK Avřj vPbv ewřř bq|

2) weÁvb weÁvrb cřwZ. wbtq Avřj vPbv Kři bv| weÁvrb cřwZ. wbtq `kř Avřj vPbv
Kři| `kř Zvi wbtři cřwZ. wbtq| Avřj vPbv Kři Ges Gw Zvi , iřZcřAvřj vP"
welq|

3) weÁvb Zvi Avřj vP" wltqi e`vL`vi Rb" KZK, řj v`Zřmř mZ" I bwřřK wlv
wePřři řgřb řbq; thgb - cřwZi wbgvbwřřZv bwřř, KvhřviY bwřř| wKř`kř AvřřM
t_řK bwřř ev mZřřK wlv wePřři`řKři Kři řbq bv, Dciš`weÁvrb `Zřmř mZ" ev
wlv wePřři`řKř.bwřř, řj vi h_vh_ wePřři Kři|

4) e`i`řfc wtkřY KivB weÁvrb KivR| cw_exřZ tKvrbv GKUv wtkř e`i`řv I
gj" Kř? G Avřj vPbv tKvrbv weÁvrb mřaviYZ Křib bv| wKř`e`i`řfc I gj"
wbYř - `wřb`křbi KivR|`vkřK řgřb Křib, tKvrbv GKUv e`i`řj" wbYř bv Kiv
ntj Zvi cwi cře`vL`v t`qv nq bv|

5) `eÁvrbK e`vL`v mřaviYZ meRbMřn" | wKř`ewřřbř`vkřK wřřbřřbř`wřřKřv t_řK
wřřbřřbř`vL`v t`b| ZvB`křbi e`vL`v ev wřřřřřřmeRbMřn" bq|

6) weÁvb I`křbi cřwZi gřa" I cv_ř" AvřQ| weÁvb NUbv chřeřřY-cixřřY Kři,
Zvi mřAv I eYřv ř`q Ges tm, řj v wtkřY I tkřřřř Kři Ges KvhřviY mřúK©
wbYř Kři KZ, řj v mřaviY wbtgi mřvřř" e`vL`v Kři| `křbi cřwZ ntj v ewřř
mřvřř" Avřj vP" wltqi wePřř-wtkřY Kiv| AřbK Bw`řvřřZ welq wbtq| `kř
Avřj vPbv Kři, th, řj v cřř"ř ev cixřřY Kiv hvq bv|

`kř I weÁvb ci`úi cwičřK

evsj v`k Dššř nekje`ij q

`kš ueÁvbi Dci AþK tŋtĭ wbfP Kti | `kš ntjv mgĭ RMtZi migwMĀK
Avtj vPbv | Avi GK GKwU ueÁvb cĀwZi GK GKwU uefvM wbtq Avtj vPbv Kti Ges
`kšbi gjjgkjv thwMq | `kš uewfbæuefvMi eÁwvK wvšĭ,tj vK GKxfZ I
mjsæx Kti Ges cĀwZi uewfbæuefvMi gta` th msthvM AvtQ ZvtK e`vL`v Kti | Zte
GLvþB `kšbi Avtj vPbv mgsve`_vK bv | uewfbæueÁvb t_þK cĀB DcKiþYi Dci
wfvĒ Kti RMr I Rxeþbi bZb e`vL`v t`q | ZvQvov tKvþbv GKwU ueÁvbi mř_
Aci GKwU ueÁvbi wj bv | _vKþZ cvti | thgb- cĀwZK ueÁvb,tj vZ gvþj i
B`Qvi `xvZvi `xwZ. tbB | wš' bwwZue`vi wfvĒ ntjv gvþj i B`Qvi `xvZv |
`kš nekRMr m`utK`mjsæx avi Yvi mrvth` GB AmvgAm`Zv `i Kivi tPov Kti |
GKK_vq, `kš Rxeb-RMtZi migwMĀK Avtj vPbv ueÁvbi wðqZvgj-K Z_, DcvĒ
e`envi Kti; ZvB ueÁvb Qvov `kš ntq cto Aštmvi kb` |

ueÁvb | `kšbi Dci wbfP Kti | uewfbæueÁvb `kšbi ØvivB e`vL`vZ, mjsæ`ĭ I
GKxfZ nq | `kš ueÁvbi `xv`mZ`,tjv uePvi Kti Zvi thšw³KZv wbaŋY Kti |
ueÁvb cĀwZi GK GKwU uefvM m`utK`LŪ LŪ Ávb `vb Kti | ZvB cĀwZi uewfbæ
uefvMi migwMĀK Ávb jvþfi Rb` ueÁvþK `kšbi Ici wbfP KiþZ nq | ueÁvb
RMtZi `k`gvb ijc wbtq Avtj vPbv Kti | ZvB ueÁvþK RMtZi AštbwZ Dĭk`,
Zvrch⁹ j`ŋ` Rvri Rb` `kšbi Dci wbfP KiþZ nq |

Aa`vck Weber Zwi ōHistory of Philosophy` Mš`etj b, ō`kš Qvov ueÁvb ntjv
HK` Qvov mgwógvĭ, AvZvrxv t`n; ueÁvb Qvov `kš ntjv t`nrxv AvZv, wðK KweZv
Ges gj-Z `cæ`þK Gi wtkl wKQycv_Ŕ` tbBŪ |

Dcmsnvi

`kš I ueÁvb DfqB Prq RMr I Rxeþbi inm` D`NvUb KiþZ | Dftqi mřZ`i cĀZ
Mfxi AbjvM iþqQ Ges Dfq ÁvbþK mjsæx, mjsnZ I mjsæ`ĭ KiþZ Prq | Zte
`kš cĀwZþK migwMĀKfvte Avtj vPbv Kti; Avi ueÁvb Avtj vPbv Kti LŪ LŪfvte |

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi cv\_R` Avĕj vPbv Kiab|

msuŕjB DĒi gj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi mv`k` ev ugj , tj v Avĕj vPbv Kiab|

2/ `kĕ I weÁvĕbi msÁv w`b|

K. eú ubePbv cĕæ

mĕWK DĒi ij Ljy

1/ weÁvĕbi Avĕj vP` weI q

i) ag©

ii) `bwZKZv

iii) mvgwRKZv

iv) cĕwZ.

3/ `kĕbi Avĕj vP` weI q

i) AwfÁZvi RMr

ii) e`RMr

iii) AZw`ĕ RMr

iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr

2/ `kĕbi mvĕ\_ weÁvĕbi m`úK©

i) mvgvb`

ii) tbB

iii) Mfxi

iv) tKvĕbvUvB wK bq

4/ `kĕ I weÁvĕbi j`ŕ`

i) GK

ii) wfbæ

iii) weciwZ

iv) tKvĕbvUvB bv

L. mZ` nĕj ōmŕ Ges ug\_`v nĕj ōwgŕ ij Ljy|

1/ weÁvb Pvq AZw`ĕ weI qĕK RivĕZ|

2/ `kĕ Rvĕĕbi tKvĕbv w` KĕKB Dĕcŕjv Kĕi bv|

3/ `kĕ I weÁvb GĕK Acti i Dci wbfPkyj |

4/ `kĕbi wv`všI meRbxb|

mĕWK DĒi

K.

1. iv) cĕwZ. 2. iii) Mfxi 3. iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr 4. i) GK

L.

1/ ug 2/ m 3/ m 4/ ug

evsj v`k Dššj wekte`ij q

gvbŷK w`i ivtL| Zte teKb etjb, ÒGK\_v mZ` th, mvariY `kØ gvbŷi gbŷK
bvw`KZvi w`tK vbtq thtZ cvti, wKŠ`kŷbi MfxiZv gvbŷi gbŷK atgP w`tK tUtB
vbtq hvqÓ| mZivs tMvovgnxb ag© cKZ.`kŷbi gta` tKvtr veŷiva tbB|

Dcmsnvi

`kØ I ag©Dfqb BnRMr, ciRMr, AvZŷ, AvZŷi AgiZ; cW\_ex mŷó i nm`
BZ`w`tK RvbŷZ Pvq| mŷvŷK RvbŷZ Pvq, cKZ.mZ`tK tctZ Pvq| Dfqb mgvŷRi
gvbŷi mŷ-kwšI gŷtj i Rb` KvR Kti|

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP m=úK@Avtj vPbv Ki ab|

msvŕjB DĒi gj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP ũgj , tj v Avtj vPbv Ki ab|

2| atgP msÁv ũ`b|

K. eú ũbeŕPbv cĕkæ

mŕWK DĒi ũj Lŕ

1) atgP gj- Dŕí`k` ntj v

i) mĕvŕK Rvbr

ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv

iii) A_`cvi qv

iv) Ávb ARĕ Kiv

2) `kĕ ntj v

i) ÁvbPPP

ii) RŕebPPPŕ

iii) i/cPPPŕ

iv) tKvŕbvUvB bv|

3) `kĕ I atgP gŕa`

i) tKvŕbv ũgj tbB

ii) c×ũZMZ ũgj AvŕQ

iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvŕQ

iv) tKvŕbv cv_ŕ` tbB

4) `kĕ Rvbrvi c×ũZ ntj v

i) ũePvi enx

ii) Ab fũZ

iii) ũekŕm

iv) tKvŕbvUvB bv

L.

mZ` ntj ŕmŕ Ges ũg\_`v ntj ŕũgŕ ũj Lŕ|

1| atgP mZ` meRbxb, Avi `kĕbi mZ` e`ŕ³MZ|

2| `kĕ ntj v ũekŕm I AbŕũZ ũeŕRZ ũPšŕfvebv|

3| Mfŕi `kĕ gvŕŕŕK Avŕ-KZvi ũ`ŕK tUŕb tbq|

4| `kĕ Pŕq mĕvi mŕt\_ msthvM `vcb KiŕZ, Avi agPŕq gvŕŕŕ i mŕt_ msthvM `vcb KiŕZ|

mŕWK DĒi

K.

1. ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv   2) i) ÁvbPPP

3) iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvŕQ   4) i) ũePvi enx

L. 1| ũg 2| m 3| m 4| ũg

cv - 4

`k I mwnZ

(Philosophy and Literature)

Dŷk

GB cvVtkŷI Avcb

- mwnZ KvtK etj ej tZ cvi teb/
- mwnZ i mvt_ `k bi m u K eY v Ki tZ cvi teb/

figKv

Ab`vb` e`enwi K we`vi tPtq mwnZ i mvt_ `k bi m u K A t b K tenk , i a z c Y
 `w Av K I R | mwnZ i D ŷ k ` g a i t b i n t Z c v t i : G K u W n t j v i P E w e t b v ` b , A c i u W
 n t j v u k ŷ v ` v b | Z t e i P E w e t b v ` b B m w n Z i t ŷ t ŷ tenk c ŷ a v b ` c v q | A c i u t K ,
 `k bi K v R n t Q R M r - R x e t b i M f x i m Z t K D ` N v U b K i v | G B m Z ` m U v t b i t ŷ t ŷ ,
 `k bi i P E w e t b v t b i e v f i v e t e t M i m ŷ h v M t b B | `k P i n j Z n q w e P v i - w e t k d Y x i P ŷ i
 Ø i v i | Z v B `k I m w n Z i g t a ` A t b K c v ` R ` i t q t Q | `k I m w n Z i m u K
 A v t j v P b i c t e A v g v t ` i `k I m w n Z K x ? Z v R i v i ` i K v i |

`k

R M r I R x e t b i ` t f c e v L v G e s Z v i g j ` A e a v i Y B ` k b i K v R | G B K v R K i t Z
 `k c i v P i n j Z n q w e P v i e n x Ø v i v |

mwnZ

i P ŷ i a r i v I K i b v i m g e b ` I I m g u i K u r Z u j u L Z i f c t K m w n Z ` e t j | m w n Z ` K Z v i
 m w n Z ` i P b v q h Z U v b v n q e v ` b e v ` x Z v i t P t q A t b K t e n k n q A v t e M e v K i b v c e Y |
 Z v B t e n k i f i M t ŷ t ŷ m w n Z ` A v g v t ` i A v b ` t ` q , t K v t b v Z ` t ` q b v | m w n Z ` K
 g l y Z t K v t b v u K Q y n k ŷ v t ` q v i t P t q g b t K D i x c Z I A v b ` Z K i v i t P o n K t i b |
 m w n Z t K e j v n q R x e t b i ` c ŷ , m Z ` Z v i ` c ŷ b q | m w n Z ` i g l y ` K v R n t j v A Z i Z I
 e Z Ø v t b i ` ŷ i Y x q A v f A Z v t K D c ` v c b K i v | M f x i m y - ` ŷ L i A w e ` ŷ i Y x q ` e n k t o ` i
 g a ` w t q R x e t b i t h i P I d ŷ I t v Z v c v t K i K v t Q Z t j a i v | R x e t b i m d j Z v I
 e ` Z v , t m ŷ ` h ` I K ` h Z v , g n E j I ` j Z v Z t j a i v | t m R x e t K e v L v K i t Z c v t i ,
 w e n k K ` w o f w 2 D c ` v c b K i t Z c v t i ; u K ŷ ` Z v i c x u Z w e P v i g j - K n l q v i c Ø q v R b t b B |
 K v i Y t m P o v ŷ i m t Z ` i m v t \_ g b ` Z m u 3 b q | t m i a y e t j , u K f i t e A b ŷ e K i v h v q ,
 u K f i t e e ` Z v i K v t Q a i v t ` q | G K v i t Y m w n Z t K i t j L v R b M Y t e n k c t o I c O ` K t i |

`k® I mvinZ`i mv`k`

`k®bi mvt`_mvinZ`i igj\_`_tjv tKv`vq Zv Avgiv GLb Avtj vPbv Kitev :

1) `k® I mvinZ` DfqB cãvbZ RMr I Rxeb m`úKx® ielq vbtq Avtj vPbv Kti Ges e`ir³, mgvR, i vó², nekjm, gZv`k®BZ`v`i i`^fc e`vL`v I mgvtj vPbv Kti |

2) `k® I mvinZ` DfqB c®Pón Pvjvq cKZ.mZ`tK Avie®vi Kitz| Zte mvinZ`i mZ` e`ir³tKw`K|

`k® I mvinZ`i `emv`k`

`k®bi mvt`_mvinZ`i iKQyel`tq igj_`\_vKtj I AtbK iel`tq cv_R` i`tqtQ|

1) `k® I mvinZ`i Avtj vP` ielq GK ntj I Zv`i Avtj vPbv c`xvZ wfbq `k® AMñi nq thšw³K iPšI I m² ievri-ietkdtYi gva`tg; Avi mvinZ` AMñi nq Kíbv, Abjfe ev ü`qvteMi gva`tg|

2) `k® ievri-ietkdtYi gva`tg mvari Y iPšI RMtZi `j Zv, RoZv I Kms`vi`K `i Kti gvbj`K cKZ.Ávb w`tZ Pvq| Avi mvinZ` gvbj`i Rxe`bi AvfÁZv, nekjm I Abjvzi mjbcy iPÍ Ztj ati | Avi GRb`B mvinZ`tK Rxe`bi `cP ejv nq|

3) `k® ev`é Ávb I Z`\_ cõvb Kti | iKš`mvinZ`tKi Avtj vP` ielq AtbK t`¶tÁB Aev`é I Z`\_nxb nq | thgb mvinZ` AtbK f`tZi Mí, iv¶tmi Mí \_v`K| G`\_tjv Avgv`i Avb` `t`q, iKš`G`\_tjv thgb Aev`é tZgub Z`_nxb|

4) mvinZ`tKi cwiPq Zvi cKvtki gvaty® i`^QZvq, Avi `vk®tKi cwiPq Zvi iPšI tgšij KZvq I hy²i Abe`Zvq|

5) mvinZ`K ietkIZ Kie iek! gvtS`iaymy`i`K LjR teovb Ges RMtZi me® my`i`K t`L`Z cib| Zvi tPvtL my`iB mZ` Avi mZ`B my`i| Avi `vk®K mZ`, my`i I g½j tK mgwšZ Kitz Pvb| mZ`i cwi cY®fc Zvi Kvq iaymy`i bq, g½j I etU|

`k® I mvinZ`i ci`uí ciicik

`k® I mvinZ`i gta` bvbvfc cv\_R`_vKv mtejl GtK Actii cwi ci`K| `k®bi mvinZ`vq mvinZ` thgb mg` n`q I tV tZgub mvinZ`i mvinZ`vq `k® n`q I tV cõÁj I mnRteva`| cvõvZ` t`tki mvinZ` GZ mg` Zvi gj` KviY ntjv, Zv`i mvinZ` `vk®K iPšI cfi`te cfi`vewšZ| thgb, `všI Zui ÔwVfvBb KtgwWÔ (Divine Comedy)-tZ RMtZi Dcv`vb, gvbj`i DrcuÉ I fVMI, cvtci D`m`e I wbevÉ vbtq Avtj vPbv Kti`tQb| Zui GB Avtj vP` ielq m`úYp`fcB `vk®tKi| Avevi tKej `vk®K Avtj vPbv tcv¶tZi th GKUv Dbz mvinZ` Mto DVtZ cvti Zvi cKó.cõvY ntjv, tcvUvi Ôw` wicvej KÔ (The Republic) ev ivtmtji Ôw` ÷ ix Ad Itq ÷ vb© wdttj vmiçD (History of Western Philosophy)|

evsj vt`k Dšš9 uekte`ij q

Dcmsnvi

`k#bi mvt\_ mvinZ`i th ugj Zv ntjv AvtjvP" uelq Ges mZ" AbymÜvtbi t¶tÎ |
Avi gj- cv_R" ntjv, c×wZMZ cv_R" | mvinZ" I `k#bi gta" cv_R" _vKtj I GtK
Actii cwi ctk | KviY `k#bi mnvqZvq mvinZ" nq mgx, Avi mvinZ`i mnvqZvq
`k# nq cÄj I mnRteva" |

civVĒi gj`iqb

i Pbvj-K cĕæ

1/ `kĕ I mvinZ`i m`úK`Avtj vPbv Kiab|

msuŋB DĒi gj-K cĕæ

1/ mvinZ`i msÁv w`b|

2/ mvinZ`i mvt\_ `kĕbi m`k` Avtj vPbv Kiab|

K.. eū ubePbx cĕæ

mW/K DĒi ij Lly

1/ mvinZ`iK ej v nq

i) Rxeĕbi `cŕ

ii) Áĕbi `cŕ

iii) gĕbi `cŕ

iv) wPšĕi `cŕ

3/ mvinZ`i mvt\_ `kĕbi wj i tqĕQ

i) fvefWĕZ

ii) Avtj vPbv c`wZĕZ

iii) Z_` cĕĕb

iv) Avtj vP` wĕl tq

2/ `vkĕĕKi cwi Pq

i) fve gvaĕh`

ii) fve Mfxi Zvq

iii) hĕi `pZvq

iv) `^QZvq

4/ mvinZ`iKi KvĕQ

i) me wKQĕ mZ`

ii) me wKQĕ wj_`v

iii) hv mĕi ZvB mZ`

iv) hv hĕi hĕi ZvB mZ`

L) mZ` nĕj ōmō Ges wj\_`v nĕj ōngō wj Lly|

1/ `kĕĕK Rxeĕbi `cŕ ej v nq|

2/ mvinZ` `kĕĕK mg` Kĕi |

3/ `kĕbi mvt\_ mvinZ`i tKvĕbv wĕl tqB wj tbB|

4/ mvinZ` Rxeĕbi wPĕ gvbĕi mvgĕb Zĕj atĕi |

mW/K DĒi

K.

1/ i) Rxeĕbi `cŕ

2/ iii) hĕi `pZvq

3/ iv) Avtj vP` wĕl tq

4/ iii) hv mĕi ZvB mZ`

L.

1/ wj

2/ m

3/ wj

4/ m|

BDıbu - 4

**B"Qvi řaxbZv
(Freedom of Will)**

ce@ZřwZbu BDıbu Avgiv h_vıtg `křbi cKwZ. I cwimi, Zvi c×wZ Ges
weıfbaelıqi mřt_ Zvi cvi řúmiK mřúK@Rvbvi řPón KřiuQ| eZřvb BDıbu
Avgiv GKıU , iãZřY@ vkrk mgmřv řbtq Avřj vPbv Kiřev| gvbřı i B"Qvi řaxb
bv řbqıřZ?

gvbřı i Rıeb Kgřq| GB Křgř řřřı gvbřı i KZUKz řaxbZv iřqřQ? weıfbae
Křgř gřa" řKsev řř weřivax Křgř gřa" řh řKřbv GKıUřK řbeřb Kivi
řaxbZv eřřı i řqřQ řKbv? Ab"K_vq, Kgřbeřb ev evQvB-Gi řřřı gvbřı i
B"Qvi řaxb řKbv? G GK mřZ ckr Křgř řcQřb gvbřı i řh B"Qvi mřřq_vřK Zv
řaxb bv řř gvbřı i Křřri řıj -g` gj`vqb Kiv řıq bv| B"Qvi řaxbZv bv
_vKřj gvbřı K křř ev cř`vi řKřbvıUB ř`qv mře bq| B"Qvi řaxbZv mřřıřı
Dřj řřřı `vkrk gZev` řř v GB BDıbu Avřj řPZ řqřQ|

GB BDıbu řıu Pviř cw iřqřQ

- A`řev`
(Fatalism)
- řbqřıev`
(Determinism)
- Aıřbqřıev`
(Indeterminism)
- řıřbqřıev`
(Self-Determinism)

cW - 1

**A`řev`
(Fatalism)**

Dřik`

GB cıvřkřl Avrıb

- A`řev` ne`řvi Zřvře eYřv KřřZ cřvřeb|
- GB gZevř`i řavřmğř Dřřř KřřZ cřvřeb|

řřğKv

gřvřřl i B`Qvř `řaxbZř m`úKřř mğm`řvř `křřbi GKřvř , řaxřc`řřř řPřvKřř mğm`řvř |
 `bř`b cřřřřřřřř řğřvřřZ Avřřř KZ KřR Křř | GB KřR Avřřř ř`řřřř Křř , bř eva`
 nřř Křř , Zř GK řřřř cřřřř `řaxbZř ej řřZ cřřřřřřř řK řevřřř Ges řm Ař`ğřvřř
 KZUřřř`řaxb? G řbřřř `řkřřř KMY GKğZ nřř cřřřřřřř | dřř břvř gZevř`i D`ře
 nřřřřř | B`Qvř `řaxbZř m`úKřř gZevř` řnřřřř Avřřř řřř gZevř` cřB :

- 1) A`řev` (Fatalism)
- 2) Avřřřřřřřř (Indeterminism)
- 3) řbřřřřřř (Determinism) |
- 4) řřřřřřřř (Self-Determinism)

A`řev` (Fatalism)

řh gZevř` A`ř ev řřřřř nekřřm Křř ZřřK A`řev` ej v nğ | G gZřvřřřřř , hř řKQy
 Nřř Zř meB cęřřřřřřřř | řKřřřř NUbřřK cřřřřř Křř řřğZř gřvřřřl i řbB | G
 gZevř`i gğ- e<sup>3</sup>e` nřřř , hř neřř Zř nřřB , gřvřřřl i cřřřř Zř cřřřřřřř Křř m`e bğ |
 GB gZevř` , gřvřřřl i B`Qvř `řaxbZř cřřřřřřř A`řKřř Křř | řayğřvřřřl i B`Qvř bğ ,
 cřřřřřřř gřř` Gğ řKQřř řbB hřř `řaxbZř GB gZevř` řřKřř Křř | ZřB DBřřř qřğ
 řRğm&GB gZevř` řK Křřřř řbřřřřřřř etj Avřřřřř Křřř |

A`řevř` gğ-Z GKřvř agřřřřřř gZevř` | agřřřřřřř gřvřř gřř Křř , Zřř Kğ`cęř
 řbřřřřřřř hř ř`Nb Křř hřğ břř | GB Aj` Nbxğ Kğ`řřřřř ev A`ř břřğ Avřřřřřřř |
 řřřřřřř `křřřř ř`eř Ges gğřřřř g `křřřř řZK`řřř GB řřřř ev A`ř Ař`B e`eřřř
 nğ |

B`Qvř `řaxbZř : Rřevřř qřř | Křř`řřř qřř m`úřřř vğ
 gřvřřřl i B`Qvř `řaxbZř Avřřř řKbřř? G řbřřř gğřřřř g `křřřř `řř m`úřřř vğ Rřevřř qřř |
 Křř`řřř qřřř`i gřř` Zře` řeZK`ř`Lv hřğ | Rřevřř qřřř`i gřřř , ZK`řř A`řř řřřř
 cęřřřřřřřř | Zřřřř gřvřřřl i B`Qvř `řaxbZř cřřřřřřřř A`řKřř Křřřř | Zřřř i gřřř , Avřř řn&

me°kw³gvb Ges mgM0cū_exi GKgvĪ kvmK | Avj mñ B`Qvi evBti mmxg gvbř |
`Zš; B`Qv etj ĩKQytbB, _vKřZ cvi b | Zř`i gřZ, Avj mñ t`QvPvi x kvmK |
Zř`i gřZi meři maZv Kři Kv`miv qv m°úúvq etj b, gvbř | B`Qvi `řaxbZv AvřQ Ges
GB `řaxbZv AvřQ etj B gvbř | Křgř mePvi nře | Avj mñ t`QvPvi x kvmK bb | mZub
b`vqmePvi K |

B`Qvi `řaxbZv : civDvZ` ag° kñ

civDvZ` ag° kñb | A`řevř` i řRvi mg\_ñ j řĪ Kiv hvq | K`ij řřbcšřiv mekřm Kři,
Ckři me ĩKQij Pvišř KřP Ges gvby Zvi Dci m°úúřřře řbfřkřj | GRb`B gvbř |
DřPZ me°v Ckři i `qv | Kiāřv j vřři řPóv Kiv |

mgřřj vřbv

1) A`řevř` kñbi BřZnřřm KLBZ řvřch°ř | cřřevkřj x gZevř` mñřme cřZóv
civqub | GřU gj-Z GKřU agřřmĚK gZevř` ev Rbřcřř řjvKR mekřm | GKřU mñxřř
Mñřři řřřř ĩmñxřř MñřřKřixi Pvi řř K`evkó` řřřmeKřřře cřřře řđj řZ cvi | ZřB
etj ZřřK A`řoi řj Lb etj AřřřmZ Kiv hvq b | GřK řbqřř ev AvZřřbqřř ev j
řřřř cvi | GřU e`Z GKřU `j | Pig gZevř` |

2) agřřmĚK A`řevř` Hkř mĚvi `ixZv ev cřřřv A_řř mĚvi meřřZv | meřř³gĚvi
GKřU i řřv KeR mñřme Dřřř nřřřř | GřU hřřř řřř řevřřřř Přq řh, gřř ev `řaxb
mmxg mĚvi Ařřř; Avek`Křřřřř mĚvi meřř³gĚřřK Le°Kři | Zřř GB hřřř h_vh_
bq, řKbbv GřU gvbř | ĩmřřřřř Zvi cřřř ag°řř , iāřř Avřřivc Křiřř Zv bñřv Kři
ř`q |

3) me ĩKQřř ceřřařři Z, Ab`K\_vq řKřřřv KřRB gvbř | řbR`^cřři Křřv, Dřř`m |
křři řmř bq, GřU mřřř hřřř řřř A`řevř` cřřřcř`b Křřř cvi | GřU
cřřřcřřř GKřU mekřm | řbřřřřPK GB mekřm gvbř | Ařřřcřřř | mřbřřř ZřřK
A`řřři Kři Zvi RřebřřK A_řřř Kři řřřř |

Dcmsnvi

A`řevř` GKřU řřřřcřřřgZevř` | G gZevř` gvbř | Kg°úřřv bó Kři | gvbř | řbřřři
ř`v mĚvi Dci Pvcřřřř gřřřřř `řřř Kři | mĚřřř t`QvPvi x AřřřřPK kvřřřK
cřřřYZ Kři | GB gZevř` i Ařřřřř nřřř gvbř řřř eřř _vKřř GK mgq cū_exB APj
nřřř hvřř | mřřřřv GB gZevř` řřřř řbqv hvq b |

civVĒi gj`iqb

i Pbvqj-K cĕkæ

1| A`ðev` mgvtj vPbvmn e`L`v Ki ab|

msuŋB DĒi gj-K cĕkæ

1) A`ðevt`i gj- e³e` Kx?

2) A`ðevt`i mg_Ŕ Kviv?

3) gŋnj g`kŋb Kviv A`ðevt` wek/mx? Zt`i e³e` Kx?

K. eū ubePbx cĕkæ

mivK DĒi ij Lŋ

1| B`Qvi `řaxbZv m=úKxŋ gZer`

2| A`ðev`xt`i gŋZ

i) ŋU

i) gvbly cŸ`řaxb

ii) wZbivU

ii) gvbly wKQŋv `řaxb

iii) GKivU

iii) gvbŋi `řaxbZv tbB

iv) PviivU

iv) tKivtbivUB wK bq

3| B`Qvi `řaxbZv m=úKxŋ mgm`iv Avgi v t`LŋZ civB

i) cvŌvZ` kŋb

ii) fvi Zxq` kŋb

iii) gŋnj g`kŋb

iv) me KqivUŋZ

L. mZ` ntj ōmŌ Ges wŋ`v ntj ōwŌ wj Lŋ|

1| B`Qvi `řaxbZv m=úKxŋ mgm`iv cŌg t`Lv hvq gŋnj g`kŋb|

2| A`ðevt`i gj- e³e` ntj v gvbly cŸ`řaxb|

3| DBij qvq tRgm&A`ðev` tK KŋVri wqšŋev` etj AvřivnZ Kŋi b|

4| Rvemi qvt`i gŋZ, Avj wŋb`ivq wePvi K|

mivK DĒi

K.

1| iv) PviivU

2| iii) gvbŋi `řaxbZv tbB

3| iv) me KqivUŋZ

L. 1| wŋ 2| wŋ 3| m 4| wŋ

ıbqšřev` (Determinism)

Dřık`

GB cıVřkřl Avrıb

- ıbqšřev` eYřv KřřZ cřřeb|
- ıbqšřevř` i cřřř hřřř , řřv ıK Zř RřbřZ cřřeb|
- ıbqšřevř` i řřř , řřv ıK Zř ıbř` R KřřZ cřřeb|

řřřKř

ıbqšřev` B`Qřı řřřřZř mřřřKřř gZev` | GB gZev` Abřřřřř, gřbřřl i B`Qřı řřřřř
 řřřřZř řřB| gřbřřl i B`Qřı ev Křřřř řřřřř KřıY řřřřřřř | mřřřř gřbřřl i B`Qřı řřřř
 Zřı cęZřřKřıřřřř dj | Avı GB KřıY gřbřřmK, cřřřřZK, řřřřřZK (physical) řř
 řřřřřřř řřřřř řřřřř | GB KřıY gřbřřl i Rřřřř _řřřř cřřř, Aveřı břl Rřřř
 _řřřř cřřř | řřřř ev KřıY řřř KřıR AKřř břř|

ıbqšřev` : mřřř

řř gZev` Abřřřřř, gřbřřl i B`Qřı ev Křřřř řřřřř řřřřř řřB Ges cřřřř KğB
 řřřřř bř řřřřř KřıY řřřř ıbqřřřř ZřřK ıbqšřev` etj | GB ıbqšř gřbřřl i
 řřřřřřř řřř cřřř, Aveřı Ařřřřř _řřřř cřřř | ıbqšřev` řřř Zřř` i gZev` břřř
 řř K řřřř mg_ř KřıY řřřř Křıřřřř | Zřř` i gřř, gřbřřl i B`Qřı řř mřřřřřřř ıbqřřřř
 Zř gřbřřřřř (Psychology), Ařřřřř`ř (Metaphysics) | agřřřř (Theology) -
 Gı řř K řřřř řřřř řřřř cřřř | ıbřř Zřř` i hřřř , řřř Zřřř řřř řřřř|

gřbřřřřřřř řř K řřřř ıbqšřevř` i cřřř hřřř

řř`QřıKZ.Křřřřř gğ`Eř
 gřbřř řř`Qřıř řř mg`ř KřıR Křı Zř Zřı Dřık` | evmbřı řřřř ıbqřřřř nq| řřřřř
 GK řřřř gřřřř`e`ı`ı` gřř` řřřřřřřřřřřřř | evmbřı D`e nq| G mg`ř Dřık` |
 evmbřı GK mřřř cřřř Křı mřřř bğ| dřř evmbřı gřř` řřř řřřř nq Ges řř evmbřı
 męřřřř , řřřřřřř cřřřřřřř ZřB gřbřřřřř KřıY řřřř Křı | řřřřř GKřř evmbřı
 , řřřř řřřřřřřřřřř Dçı řřřř Křı, řřğğ- e`ı`ı` cřřř cřřřřř Ae`ř, e`ı`ı` Pııř,
 eskMZ cęřř, e`ı`ı` řřřř MB BZ`řř | evmbřı Gme kZ`hřř cřřřřř řřřř Rřřř
 hřř, Zřřřř mřřřRB gřbřřl i Křıřřř mřřřř ıbřřřřř řřřř řřřř Křı hřř | gřbřřl i
 mg`ř KřıRB Gme kZ`řřřřřřř | AZGe, gřbřřl i Křıřřı řřřřř řřřřř řřB|

gřbřřl i Křıřřř mřřřř řřřř` řřřř

gřbřř řřřř řřřř ıK Křıe Zř řřK řřK Avřřř řřřřř řřřřřřř etj řř řř cřřř | gřbřřl i
 Křıřřřřř řřřř` řřřř mřřř etj B Křı-řřřřř řřřřřřř cřřřř cřřřř Z Avřřř | hřř Avřřř

t_#KB gvb#i Kvh#rg m#t# f#el`#vYx Kiv hvq, Z#e Kv#R gvb#i #x#Zv #Kvi
Kiv hvq bv| gvb#i h# B"Qvi #x#Zv_vKZ, Z#e tm f#el`#Z #K Ki#e Zv Av#MB
ejv thZ bv| m#z#vs gvb#i B"Qvi tKv#bv #x#Zv tbB|

g#b#e#v#x# #b#i i gZev`

g#b#e#v#x# #b#i i g#Z, gvb#i #x#Zvi aviYv Aev`# I Am#e| gvb#y hv#K
#x# B"Qv etj Ab#e I c#vi K#i, Zv #bOK GK#U Aa`im (illusion) `eB Avi #KQy
bq| gvb#y hv #KQyK#i Zvi meB ce#b# # n#q Av#Q, A_#v tKv#bv bv tKv#bv evn`
D#x#K #v#v #bq#š#Z n#q P#j #Q|

Av#e`#vi #K t\_#K #bq#š#e#` i c#q# h#j#

K. Av#e`#v# Kvh#Rvi Y m#ú#K#K GK#U m#e#R m#ú#K#(universal relation) ejv nq|
Kvh#Rvi Y Z#y#b#m#i c#Z`K Kv#h# Kvi Y_v#K, Kvi Y Q#ov tKv#bv Kvh#msM#WZ nq bv|
B"Qvi #x#Zv #Kvi Ki#j B"Qvi#c Kvh#Kv#bv Kvi Y Q#ovB N#U, Zv #Kvi Ki#Z
nq| #Kš` Kvh#Rvi YZ#E# m#Z` etj GK_v #Kvi Kiv hvq bv| m#z#vs B"Qvi #x#Zv
A`#Kvi Ki#Z nq|

L. Roev`#` i g#Z, c#_#xi me #KQ# h#v#š#K#v#e N#U| c#Z`K c#v#e#Z#bi ce#e`v
c#i i Ae`#K #bq#š#Z K#i| GB #bq#š#Yi tKv#bv e`#Z#µg nq bv| m#z#vs Roev`#` i
g#Z, B"Qvi #x#Zvi K_v f#evB hvq bv|

M. m#vi Av#BRvK #bD#b etj b, mgM#c#K#Z. #bq#š#Z n#`Q c#K#ZK #bqg #v#v, thgb-
g#v#K#I# #bqg| m#z#vs #x#Zv etj #KQy#bB| eo t_#K i i#K#i m`#KYv ch#š
meB c`#\_#R `#v#e#i| Avi GR#B`G_#j#vi me Kg#Rv#U I M#Z#c#K#Z. #bq#š#Z nq
tKv#bv bv tKv#bv c`#\_#R #bqg ev N#b#v#i #v#v| `#f#ci #K t_#K gvb#y| c`#_#R|
m#z#vs gvb#y Ges Zvi #`#K, #R#e#K, gvb#m#K c#f#Z. m#Kj Kg#Rv#U c`#_#R #bq#gi
A_# c#K#ZK #bq#gi A#x#| gvb#i #x#Zvi aviYv ZvB Aa`im Q#ov #KQy#bq|

ag#Z#E#i #K t_#K #bq#š#e#` i c#q# h#j#

ag#Z#E#i g#Z, m#v# me# I meR#v#g#v#| m#v# h# me# nb, Z#e #Z#b gvb#i me
Kv#RB Av#M Rv#t#Z c#v#i b| #Z#b h# gvb#i me Kv#RB Av#MB Rv#bb, Zv#t#j gvb#i
Kv#Ri tKv#bv #x#Zv_vK#Z c#v#i bv| h# gvb#i Kv#R #x#Zv_vK#Zv, Z#e m#v#
Av#MB Zv Rv#t#Z c#v#Z#b bv| Ave#i th#n#Z#m#v# meR#v#g#v# tm#n#Z#m#Z#bB gvb#i
mg`#Kv#R #bq#š#Z K#i b| h# #Z#b gvb#i mg`#Kv#R #bq#š#Z bv Ki#Z c#v#i b, Z#e
Zv#K meR#v#g#v# ejv hvq bv| AZGe, m#v#K me# I meR#v#g#v# etj #Kvi Ki#j
gvb#i K#g# #x#Zv A`#Kvi Ki#Z nq|

mg#t#j #Pbv

#bq#š#e#`#v#v Zv#`i gZev#`i mg\_#b b#v#v h#j# D#vcb Ki#j| Zv#`i gZev`
b#v#v#v#e mg#t#j #PZ n#q#Q :

1) t`QvKZ.KvRi th gtrv%ÁmbK e`vL`vi Dci ubqšjYer` cšZiôZ Zv ubqšjYer`
cšvY Kti bv| t`QvKZ.KvR evmbvi ,iaZj; w`tqB ubqššZ nq| wKš' evmbvi ,iaZj;
m`úYFvte e`v³i ØvivB ubqššZ nq, evBti i tKvtrbv kv³ Øviv bq| mživis e`v³i Kvtr
e`v<sup>3</sup>i Aek`B `řaxbZv AvtQ|

2) ubqšjYer`i KvhRviY ubqtgi huj`U mššI RbK bq| Avgiv hui` KvhRviYi
aviYvK fvj fvte meřk`Y Kvi, Zintj t`LřZ cve th, KvhRviY ubqtgi gta` tKvtrbv
eva`evaKZv tbB, eis cKvzi gta` th ubqgibvZv t`Lv hviq, Zvi mř_ gbb
`řaxbZvi tKvtrbv meřiva tbB|

3) mšvi meÁZv I meRv³gE`v ubqšjYer` cšvY Kti bv| mšv meÁ| gvbšj i me
B`QvB wZv Rvřbb| wKš' wZv Rvřbb etj B gvbšj i B`Qv ubqššZ Kti b, Zv bq| tmU
Ugvm etj b, `šZřZ Avgiv thgb AZvřK Rvmb, wKš' Zv ubqššZ Kvi bv, řZgvb mšv
gvbšj i me KvRB Rvřbb, wKš' ubqššY Kti b bv| mšv meRv³gvb| wZv B`Qv Kiřj B
gvbšj i KvR ubqššY KiřZ cvřib, wKš' mřavi YZ wZv Zv Kti b bv| řlgZv _vKv mřEj
řlgZvi e`envi bv Kiv, řlgZvřtbi gnEj mřPZ Kti | mživis mšv meÁ I meRv³gvb
etj B th ubqšjYer` MšY KiřZ nře, Ggb tKvtrbv eva`evaKZv tbB|

Dcmsnvi

B`Qvi `řaxbZv m`úřK`ubqšjYer`i e`vL`v mššI RbK bq| G gZer` MšY Kiřj
agrř I `bvZK Av`řkř tKvtrbv gj` \_řK bv| agrř I `bvZK Av`řkř gj` bv _vKřj
RMřZ tKvtrbv k;Lj vB eRvq _vKZ bv Ges eúKvj cřeB RMr t_řg thZ|

cřřVři gj`vqb

i Pbvřj-K

cřřeř | řbqšřev` mgrřj vPbvřn e`vL`v Křab |

msřřřB Dři gj-K cřře

1 | řbqšřevř` i msřřř vř` b |

2 | řbqšřevř` i cřřř gřbvřeřvřřbi hřřř , řj v řvřřj vPbv Křab |

3 | řbqšřevř` i cřřř agřřř hřřřřř e`vL`v Křab |

K) eř řbeřřřř cřře

msřřř Dři řj Lřř

1 | řbqšřevř` řiv Zřř` i gZevř` i

mg_řb

i) řřřřřřř hřřř ř`b

ii) řřřř řřřřř hřřř ř`b

iii) řřř řřřřř hřřř ř`b

iv) řřřřř hřřř ř`břb

3 | řřřřřřř B`řřř řřřřřřř řřřřř

Aa`řř řřřř řřř řřřřř řřř řřřřř

etj b

i) řřřřř

ii) řřřřř

iii) řřřřř

iv) řřřřř

2 | Křřřřřřř gZřřřřřřř

i) cřřřřř Křřřřř řřřřř Křřřřř`řřř

ii) Křřřř řřřřř Křřřř msřřřřřřř nř

iii) Křřřřřřř řřřřřřřřřřř řřřřřřř

gřřřř řřřřř

iv) Dcřřřřř řřřřřřřřřřř

4 | řbqšřevř` i cřřřř agřřřřřřř hřřř

nřřřř

i) řřřřřřř řřřřřřř řřřřřřř řřřřřřř

B`řřř řřřřřřř řřřřř

ii) cřřřřř Křřřřř Křřřř řřřřř, řřřřř

B`řřřřř řřřřř řřřřř

iii) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

řřřřřřř

iv) řřřřř řřřřř řřřřřřřřřřř řřřřř

řřřřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř

L) mZ` nřř řřřřř řřřřřřřřřřř řřřřřřřřřřř

1 | řbqšřevř` B`řřř řřřřřřř řřřřřřř řřřřř

2 | řbqšřevř` Gřřřřř řřřřřřřřřřř gZevř` |

3 | gřbvřeřřřřř řřřřřřřřřřř řřřřř, řřřřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4 | řřřřřřř řřřřřřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřřřřřřřř

msřřř Dři

K)

1 | ii) řřřř řřřřřřř hřřř ř`b 2 | i) cřřřřř Křřřřř řřřřř Křřřřř`řřř

3 | ii) řřřřř 4 | iv) řřřřř řřřřř řřřřřřřřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř

L) 1 | m 2 | řřř 3 | m 4 | řřř

Amqšġev` (Indeterminism)

Dt'ik`

GB cvW tkłl Avcılıb

- Amqšġevt`i msÁv w`tZ cvi`teb|
- GB gZevt`i hıġ, tjv wK wK Zv eYġv Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt`i Ĩau, tjv wK wK Zv DtjL Ki`tZ cvi`teb|

figKv

Amqšġev` Abıvıti, B"Qvi` řaxbZv AvtQ| gvby tKıtvb evn`kır<sup>3</sup> ħvıv cwi Pııj Z bq| cġKıZK NUbıej x KıvRıvıY ıbqg ħvıv cwi Pııj Z| wKš' gvbyłi KıvRıjvc hıvšK KıvRıvıY ıbqıgi Aaxb bq| KıvıY gvby h`šj b`ıq ıbdj I AtpZb bq| gvby mPj I mtpZb| mZıvs tKıtvb evn`kır³ gvbyłi KıvRtK ıbqıšZ Ki`tZ cvıti bv|

Amqšġev` : msÁv

th gZev` Abıvıti gvbyłi B"Qvi` řaxbZv AvtQ Ges Zvi KgıbePtb tKıtvb ıbqšġı tbB Zıtk Amqšġev` etj| G gZev` Abıvıti, gvbyłi B"Qıkr³ gġ| gvby mvgıwRK Rıe| mvgıwRK cwi`tefk tm hLb wıfıbcıwıw`ıZı mıšıxb nq, ZLb tm Zvi řaxb B"Qıkr³ cġıvM Kti Zvi Rb" DcťıvMı cıwıw`ıZı teťQ tbq| ıwıvıšı MđıYı tġıġ gvby Zvi cıwıcvıkR Ae`v I Ab`ıv" NUbıı ħvıv AıbKıv cıfıweZ nq, wKšı ZvB etj gvbyłi tKıtvb B"Qvi` řaxbZv tbB, Zv bq|Amqšġev` xıv Zıv`i gZevt`i mg_ıb wKQıhıġ³ Ztj aıııı; ıbtP Zv Avtj vPbv Kıv ntj v|

AvfÁZıvııĒK hıġ

K. KıvR Kıvı mgq AvZımtPZb ntj Avıvı th řaxb Zv ešıZ cıwıı| hLb tKıtvb KıvR Ki`tZ PıvB ZLb wK Kie Zv Avıvı řaxbıvıteB wK Kıwı| mZıvs Avıvı`ı AvZımtPZbZv Avıvı`ı KıqP řaxbZvıB mıvıı" enb Kti|

L. GKıw gvby me mgq GKB iKıgi AvıvıY Kti bv| AıbK mgq t`Lv hıq, Zvi th KıvRıw Kıv DıvZ ıQj tm tmB KıvRıw bv Kti Ab" GKıw KıvR Kti`tQ| GLıtbB Zvi B"Qvi` řaxbZv cġık cıq| wıııwıZıvı teıvıq GB řaxbZv Dt'ik` ıbevPtııı tġıġ cġKU nq| ZvB tKıtvb e`ıv<sup>3</sup> `ıı wıııvıx KıvRı mıšıxb ntj, Pııġ Abıvıqı Zvi th KıvRıw Kıvı K_v tm KıvRıw bv Kti, KZġıteıta DŃı ntq Ab" KıvRıw Kti| GKıw KıvRı cġZ Zıe^aAvKıvııv_vKıv mıEıı| Ab" GKıw KıvR Kıvı gvıtbB ntj v, ıbevPıı Kıvı gZ řaxbZv Zvi itıtQ| A_vı gvbyłi B"Qvi` řaxbZv AvtQ|

Avae`K huj

K. c`v @Avtb intmbemMGi Ambqšy bñZ RMr I gvbšj i řaxbZvi c@Pxb 00tK AřbKvstK `i KřiřQ| th meAvb cKwzi newfbregZevř` gvbšj i řaxbZvtK GZw`b aři A`řKvi KřiřQ, tmB meAvbB cKwzi newfbæNUbv I gvbšj i gřa` WKQy řaxbZvi K_v řKvi KřiřQ|

L. KvhřviY ZřEji mř_I Ambqšyevř` i tKřtbn meřiva tbB| Ambqšyevř` gvbšj i B`Qv AKřiřY Dřmř nq, Ggb K\_v etj bv| Ambqšyevř` ř` i gřZ, e`w³ Pwi řB e`w³ i B`Qv řbqřšřZ Kři| mřZivs e`w³ Pwi řB e`w³ i B`Qvi KviY| ZřB ejv hřq, KvhřviY ZřEji mř\_ Ambqšyevř` i tKřtbn meřiva tbB| eis Ambqšyevř` KvhřviY řbqřgi mř_ mřwZcYř

M. DBřj qřg řRgřmř gřZ, gvbšj i AřbK KřR Ggb th, G_ řj v mřřÜ AvřMB WKQyevř hřq bv| AYyci gřYř MřwZcKwz, KvhřviY Avgřř` i KřřQ hZUKz`úó, gvbšj i KřR I AvřPiY řm i Kg bq Ges G mřřřK@AvřMB WKQyevř Dcvř tbB| G ř_řK řevřv hřq th, gvbšj i KgřřÜ ceřbqřšřZ bq; eis gvbšj řbřRB řbřRi Křgř řaxb KZřGes řm KřiřYB Zvi c@Zřw Křgř Rb` řm řbřRB `vqx|

řwřZK huj

Ambqšyevř` xiv etj b, B`Qvi řaxbZv řKvi bv Křřj řwřZK Rřeřbi tKřtbn A_B _řřK bv| KřřÜi gřZ, mřgř_ř gřa`B gvbšj i řaxbZv řbñZ iřřřQ| tKřtbn e`w³ hř` KřDřřK řřvi Kři tKřtbn KřR KřřZ eva` Kři, Zřntř řm KřřRi Rb` tKřtbn řwřZK `řqřZři cKř I řřv bv| WKš` tKřtbn KřR hř` e`w³ i mřgř\_ř I mřřa`i gřa` \_řřK Ges KřRřw řm ř`Qvř Kři, Zřntř H KřRřwüi `vq`řqřZř H e`w³ i Dci eZřřq| mřZivs řwřZK řPZbv I řwřZK Rřeřbi Zřrchř řřvi Rb` B`Qvi řaxbZv řKvi KřřZ nq|

agřř huj

K. gvbšj i B`Qvi řaxbZvřxbZv mřvi b`vqmePřiřřKi aviYřřK řřřřKři| KřiY řh KřR e`w³ i řbřRi B`Qvř NřřÜñb, řm KřřRi Rb` ZřřK křw`řř` qř b`vqmePřiřřK c@Zřv Kři bv| gřřwřhřviv hřř ř`b th, gvbšj i hř` B`Qvi řaxbZv bv \_řřK, Zřntř Avj řñ& gvbšřřK Zvi g` KřřRi Rb` křw`řř` řřZ cvřib bv| Avj řñ&řřřZřgřvřřřK řřj KřřRi cřj`vi Ges g` KřřRi křw`řř` c@ZřKřř w`řřřřQb, řmřřZřřKřřvřřřř řřj I tKřřřvřřř g` Zřv řbřřPb Kři řřgřřv gvbšřřK w`řřřřQb| mřZivs gvbšj i B`Qvi řaxbZv iřřřQ|

L. mřvi meřZv I meřwř³gřv gvbšj i řaxbZvi meřivax bq| mřv meř, gvbšj i me B`QvB řZñb Rřřřb| WKš` řZñb Rřřřb etj B gvbšj i B`Qv řbqšy Křib bv| řmřÜ Ugřv etj řřQb, řřřřřZ Avgřv thgb AZřřřřK Rñb, WKš` Zřv řbqšy Kři bv, řřgřñb mřv gvbšj i me KřRB Rřřřb, WKš` řbqřšřZ Křib bv| mřv meřwř³gřv| řZñb B`Qv Křřj B gvbšj i KřR řbqšy KřřZ cvřib| WKš` mřaviYZ řZñb Zřv Křib bv| řřgřv _řřv

evsj v`k Dššj mekte`ij q

mšĒj ħgZvi e`envi bv Kiv, ħgZvevbi gnĒj m ħPZ Kti | mōvi cĦ ħmRb`B
ħbqšĦYi ħgZv_vKv mšĒj ħbqšĦ bv KivB ħfmeK | mživis mōv meĀ I meRv³gvb
etj gvbyl i B`Qvi ħaxbZv_vKte bv, Zv bq |

mgvĦj vPbv

ĀħbqšĦev` I bvbvfiĦe mgvĦj ħPZ nĦqĦQ :

1) ĀħbqšĦev` GKĤ Pig I GKĦcĦk gZev` | Pig ħaxbZv t`QvPvvi Zvi
bvqvšĦi gvĤ | t`QvPvvi Zv D`Q,, Lj Zvi m Pbv Kti | D`Q,, Lj Zv tKDB mg_Ħ KiĦZ
cĦĦi b bv | mživis ĀħbqšĦev` tgĦb tbqv ħvq bv |

2) ĀħbqšĦev` KivĤviY ZĦĒj meĦivax | ĀħbqšĦev` B`QvĦc KvĦh⁹ tKvĦbv KviYB
ħKvi Kti bv | ħKš' KivĤviY ZĒj mmeĤ etjB mvaviYZ MpxZ nq | mživis
ĀħbqšĦev` ħv³h³ bq |

3) ĀħbqšĦev` ħKvi KiĦj tKvĦbv ħvĤZK mePviB m³e nq bv | tKvĦbv gvbyl i KivR
ħv` ħmB gvbyl ħbqvšĦZ bv Kti , ZĦe ħmB KvĦRi Rb` ZvĦK `vqx Kiv ħvq bv |

Dcmsnvi

ĀħbqšĦev` mšĦiRbK gZev` bq | Avgiv ħv` AvgvĦ` i tKvĦbv B`QvĦK ħbqvšĦZ
KiĦZ bv cvii ZvĦĦj ħmB B`Qvi Rb` AvgvĦ` iĦK kvĤlev cĦ`vi t`qv ħvq bv | Gi
dĦj ħvĤZK Rvxb Am³e nĦq cĦo |

cW - 4

**Ābqšĵer`
(Self-Determinism)**

DřĪk`

GB cVřkřĪ Avřib

- Ābqšĵer` e`vL`v KřřZ criřeb|
- B`Qvi ĀřxbZv m`uKřř gZer` ĩřřmře řKřřbřv gZer` mřřřĪRbK Zv eYřv KřřZ criřeb|

f ĩgKv

B`Qvi ĀřxbZv m`uKřř gZer` ĩřřmře A`řer`, ĩbqšĵer` Ī Āĩbqšĵer` GKřcřk Ī DMř gZer` | ĩbqšĵer` thgb cYř ĩbqšřYi K\_v etj řZgřb Āĩbqšĵer` cYř ĀřxbZvi K_v etj | G `řGKřcřk gZer` ĩ mgřřq Mřo Ī řřVřQ Āĩbqšĵer` |

Ābqšĵer` (Self-Determinism)

Ābqšĵer` řř ĩ gřZ, Āřb`i ĩbř` R řřiv cřř Přřj Z bř nřq ĩbřRi ĩbř`řk cřř Přřj Z nĪ qvi břgB ĀřxbZv|

ĩbqšĵer`řiv gřbřřĪ Āřxb B`Qv Ī Āřxb ĩbeřřb řřgZv A`řKvi Křřib| Āvi Āĩbqšĵer`řiv ĩbqřřZ er cYř ĩbqšřYi Āvi Yv A`řKvi Křřib| Gř ĩ Křřřiv Āvi YvB mřřK bq| cKZcřřř gřbřřĪ B`Qv GřKerři Āřxb, GK_v thgb ejv hřq bř, Āveri gřbřřĪ B`Qvi řKřřbřv ĀřxbZv řbB, GK\_v Ī ejv hřře bř| cKZ.mZ` Āvřřř G `řgřři mgřřřqB Mřo Ī řřV|

Āvřřř ĩ B`Qv Āvřřř ĩ PřřřřĪ řřiv ĩbqřřřZ nřq \_řřK, GĪv řřKB| Zře G ĩbqšĵ er ĩBřři řKřřbřv křřř ĩ řřiv nq bř, eis Āvřřř ĩ ĀĩbqšřYi řřivB nřq \_řřK| Āvřřř ĩ B`Qv er ĩBřři křřř řřiv ĩbqřřřZ nřq _řřK, Křřřvi ĩbqšĵer` řř ĩ GK\_v m`uYřřmZ` bq, eis Āvřřř ĩ B`Qv Āvřřř ĩ PřřřřĪ řřivB ĩbqřřřZ nřq _řřK, hřři řcQřb GKĪv DřřĪk` ĀvřřQ| ĩbeřřb er cQř` ĩ KvR DřřĪk`i řřiv ĩbqřřřZ nřq \_řřK, GĪv řřKB, řřKřř DřřĪk` Āveri Āvřřř ĩ Āvřřř ĩ řřivB ĩbeřřřZ nřq _řřK|

Ācřřřřk, B`Qvi cYř` ĀřxbZv Kvřřřřv ĩbqg ĩeřřřř| Āvřřř hřř DMř Āĩbqšĵer` Ābřřřři gřbřřĪ Kg`er Āvřřřřř Kvřřřřv ĩbqg er ĩřřřZ etj gřb Křři, Zřřřř Zv řh Křřřřiv řřiv mřřmřřZ nřqřřQ, Zv A`řKvi KřřřZ nq| Āvi Zv-B hřř Křřř nq Zřřřř B`Qvi ĀřxbZvi Āvi řKřřbřv ĀeKřřb _řřK bř| mřřřřřv Kvřřřřv ĩbqg Ā`řKvi Křřř hřq bř| Kvřřřřv ĩbqřřgi ĀřřřbB B`Qvi ĀřxbZv m`e| Āvřřř ĩ Kg`er Āvřřř

eijsj vř`k Dššř mekte`ij q

KviYienxb bq eis Avgiv wbtRivB Avgit`i Kg©I AvPiřYi KviY| Ktg©wbtRř`i
KZšř.A`řKvi Kitj `bwZK wePvi Amæe ntq cto| tKvřbv gvbřli Kvr hřř tmB
gvbly wbušřZ bv Kři, Zře tmB KvřRi Rb` ZvřK `vqx Kiv hvq bv| th KvřRi Rb`
tm `vqx bq, tmB KvřRi řvj-g` wřřq tmB gvbřli řvj-g` wePvi Kiv hvq bv|
mřřivs tKvřbv Kvr `bwZK etj weřewPZ nře ZLbB hLb H KvřRi KZř nře e`wř
wbtR|

`bwZK Rxeb th er`e Ges `bwZK `wqřZi Rb` `řaxbZv th Acwřvřh,© G aviYv
wbušřřevř` DřcwřřZ| `bwZK KvřRi Rb` thgb `řaxbZv cřřqvRb řZgřb wbušřřI
cřřqvRb, hv DřcwřřZ Awbušřřevř`| gvbřli Kvr hř`Q ev `řagř nřřZ cvři bv|
ZvřK Aek`B wbušřřZ nřřZ nq wKQy`bwZK wbušřř-wwa řvřv| mřřivs gvbly GKvřřK
thgb `řaxb AcwřřřK řZgřb wbušřřř| gvbly `řaxb G Ař`řh, tm `wbušřřZ, A`řř tm
tKvřbv evř`kwřř řvřv wbušřřř bq| Aveřv gvbly wbušřřř G Ař`řh, Zvř Kg©I AvPiY
hř`Q ev `řagřřbq, eis G, řjv Zvř B`Qv, wePvi I Pwřř řvřv wbušřřř|

gvbly AvZřřřPZb Rxe| tm cřřv I tgavřwřři AvřKvřř| Zvř Zvř AvZřřwbušřřwřKvř
Z_v `řaxbZv iřřřř| Zře G `řaxbZv nřřv AvZřřwbušřřř, AvZřřcřřvř I AvZřřDbqřřbi
`řaxbZv| `řaxbZv_vKvi Rb`B Zvř mKj Kgřřřřřřř `wqřZi ZvřřKB enb Kivřř nq|

Dcmsnvi

B`Qvi `řaxbZv mřřřřřř gZev` řjvř gřřř `wbušřřevř`B mřřřřřř RbK gZev`| KviY G
gZev` řřKvi Kitj Kivřřřřř wbušřřř thgb e`vřvř NřřU bv řZgřb gvbřli Kg©I
AviPY `řagřř etj I weřewPZ nq bv| `bwZK `wřřKvř řřřK wePvi Kitj I `řaxbZv
mřřřřřř gZev` wřřřřř `wbušřřevř` GKvřř Mřřřřřřř gZev` |

cřřVři gj`ıqb

i Pbrgj-K cřkř

1/ B`Qvi řaxbZv mřúKřř gZer` ınřmře řıbqřřer` e`vL`v Kiab|

mřıřřB Dři gj-K cřkř

1/ řıbqřřer` Křhřvi Yıbqřřgi mřř_ mřřZcřřK?

2/ řıbZKZvi cřıřcřřřřZ řıbqřřer` ıK MřYřřhřM`?

3/ řıbqřřer` MřYřřhřM` gZer` ř- gřř` Kiab|

K) eú ıbeřřbr cřkř

mřıřK Dři ıj Lřř

1/ řıbqřřer` GKıU

i) mřřřıř RbK gZer`

ii) Amřřřıř RbK gZer`

iii) GK řcřřk gZer`

iv) DMřgZer`

3/ řıbqřřer` řgřb ıbřř gřbřřı

`ıq-`ıqZıeZřř

i) Avř ııı İci

ii) Ařb`ı İci

iii) Zvi ıbřřı İci

iv) eřer gřřřı İci

2/ řıbqřřer` MřVZ nřřřř

i) A`řer` İ ıbqřřerř`ı mgřřř

ii) A`řer` İ Aıbqřřerř`ı mgřřř

iii) ıbqřřer` İ Aıbqřřerř`ı mgřřř

iv) ıbqřřer` İ řıbqřřerř`ı mgřřř

4/ řıbqřřer` Aıııııı gřbřřı

řaxbZv

i) cřř

ii) GKUzřv

iii) AıřıřK

iv) Dcřıı me KřıU

N) mZ` nřř řmř Ges ıg\_` nřř řıgřř ıj Lřř|

1/ řıbqřřer` ıbqřřerř`ı Aci břř|

2/ řıbqřřer` Aıııııı gřbřřı KřřřKZřřřm ıbřřı

3/ řıbqřřer` GKıU DMřgZer` |

4/ řıbqřřer` ıbqřřer` İ Aıbqřřerř`ı mgřřř MřVZ|

mřıřK Dři

K.

1/ i) mřřřıř RbK gZer` 2/ iii) ıbqřřer` İ Aıbqřřerř`ı mgřřř

3/ iii) Zvi ıbřřı İci 4/ iii) AıřıřK

L) 1/ ıg 2/ m 3/ ıg 4/ m

BDııbU - 5

**gb ev AvZŸ
(Mind or Soul)**

ŸZ (memory)-i mœciZv, B"Qvi řaxbZv, řn-gřbi mœŸ, gb ev AvZŸi
 AgiZj cřwZ. řazcřœmgmiv mœřŸ řó aviYv řcřZ nřj řqs gb ev AvZŸe i
 řřc Rıbvı Avek"K| hıř I Avgiv nıvřgkv gb ev AvZŸi kãıU eenni Kııı,
 Z_ınc Gi mıWK A_œAvğřř i KřřQ cııœıı bq| gb ev AvZŸi Křř? ZıB GK mřZ
 řkřřK cřœev mgmiv|

fvi Zıxq `křb gb I AvZŸi gřa" cv\_Ř" Kiv nq| gb nřj v hō Bıř`q hvi gvařg
 Avgiv Ařř ŘŘ (introspection) Kııı | A_řř œwřbœğıvıııK Ae`v řj vřřK Rııb|
 cřřřřřřř, AvZŸ nřj v KZř, ÁvZv I řřřřř; řıııı KğœKřııı, œelq Rıřřř Ges mř-
 řřř řřřř Křııı|

cıřvZ" `křb gb I AvZŸi gřa" meœv cv_Ř" řřKııı Kiv nqııb| mindŸ, 'soulŸ,
 'selfŸ cřwZ. kã řj v cřœkt mgv_Ř ııřřřř e"eüZ nq|

eZœııb BDııbřU Avgiv gb ev AvZŸi mřıııřřřgZev` řj v Rııvıı řřřıı Kie|

- GB BDııbřU řğıı ıřbıı cıı i řřřř**
- gb mœúKřœ gZev`
(Theories of Mind)
  - gb mœúKřœ gZevř i mgvřj vřbıı
(Criticism of the Theories of Mind)
  - gb mœúKřœ gZev` : AvıııK gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Ae`v, tju Kí brq Abytzi ubqg (Laws of Association) Øviv Ave× nq| e`Z Avgiv thLvfb ci`úi m`Úhŷ gubwmK Ae`vi cvi`úh`eZgub tmLvfb Zvt`i gta`
`nqZj ev Zv`í (personal identity) m`Ú Avtivc Kwi | gtbí Zv`í ev Avfbzv
Avgvt`i Kí bv, Gi tKvfbv ZvE`K wfvE` tbB|

AwZK gZev` (Organic Theory)

KvU GB gZev`i cĕ<sup>3v</sup> | GB gZvbynti, gbB wev`Qbæmste`b (sensation)-Gi
gta` thvMm Í `vcb Kti Zvt`i HK`ex Kti tZvtj | Zte gb tKvfbv Ava`vZK`è`
bq ev wev`Qbæmste`bZBkxj mste`tbi mgwó| bq| gbK wbr`ĕ`è` ej v hvq bv, KviY
gb gubwmK evĕ, tju vi wbr`ĕ` Avavivĕ bq| Ávb, AbyvZ I B`Qv tKej gvĕ gbK
Avkĕ Kti `vtK bv| gb ev AvZv ntjv vPŠí, AbyvZ I B`Qv cĕvZ. gubwmK cĕvqv
AvZvi³ GK mst`kĕ Ygj-K HK`weavqK cĕvqv, hv wev`Qbæmste`b, tju vtK HK`ex Kti
AvfÁZvtK m`e Kti tZvtj | A`ŕ gtbí vĕvkv³i Rb`B Ávb, B`Qv cĕvZi D`m`e
NtU|

Kvfbv gZ, GB gZev`i `vĕ w`K itqtQ| GKvU m`_R Ges AcivU bT`R| m`_R
w`K t`K wZvb etj b th, gb Gme gubwmK cĕvqv AvZvi³ Ggb GK AZv`ĕ mĕv,
hv Ava`vZK`è`i gZv wbr`ĕ` bq, eis hv mĕv Ges hvi KvR ntjv wev`bæmste`b
ev gubwmK cĕvqv gta` HK` `vcb Kiv| bT`R w`K t`K wZvb etj b th, gb GKvU
Ava`vZK`è` ev KZK, tju cĕv`ŷY ev mste`tbi mgwó bq| Kvfbv gZ, gb hv
wbr`ĕ` mĕv nq, Zvntj tm gtbí cĕv` wev`bævAvfÁZv ev mste`tbi gta` thvMm Í
`vcb Kiv m`e bq| Avev gb hv `iaywev`Qbæmste`tbi mgwó nq, Zvntj wev`Qbæ
mste`tbi gva`tg cĕv`vĕv` Ávb jvfi c`_ mĕv nq I tV bv| Zvi gZ, ÁvZv KLbi
tÁq ntZ cvti bv|

Roer`x gZev` (Materialistic Theory)

Roer`xiv Aa`v`è`i`fc gtbí Av`Zj`ŷKvi Ktib bv| Zte tPZvri mĕv `ŷKvi Ktib|
gb ev tPZbv Ro t`K B D`m`Z|

w`K Roer`x tWtgwĕvUvm (Democritus)-Gi gZ, gb m² Ro cigvYj Øviv MvWZ|
nv. vj (Huxley)-i gZ, gb ntjv gw`ĕ`i Dce` (epiphenomenon)| `vĕ KvB
e`i Nlŷi dtj thgb Avtjvi tiLv temtq Avtm tZgub gw`ĕ`i tKvli AbeiZ
Nlŷi dtj tPZvri Drcvĕ| tPZbv gw`ĕ` t`K Drcbæntj I gw`ĕ` ev t`nK wbr`ŷZ
KtZ cvti bv| tPZbv tR`vZgĕtj i gZ gw`ĕ`K wNti itqtQ| tPZbv Dce`; tKbbv
Rtoi tPZvri tKvfbv e`vĕv tbB, RoB cĕvZ.e`l, Rtoi B mĕv AvtQ| RoB wZtb`i
KviY| neŷ (Hobbes)-Gi gZ, gb ntjv gw`ĕ`i MvZ|

Roer`x`i gZ, Ro Avv gtbí cv`R` ntjv gvĕvMvZ, Avmtj Ro Avv gb GKB| gb
Rtoi, Yvĕkl|

Dtb`ev` (Emergence Theory)

GB gZev` Abryniti, cŃY I `PZb` GKŃU Dtb`Z ŃY | Ro t`tkB Rktei D`me nq|
ŃKŠ` Rkte cŃYifc bZb` ŃY cvl qv hvq| GB bZb` ŃY Rto tbB, gb cŃY t`tkB
Avtm| ŃKŠ` g`bi `fi `PZb`ifc GK bZb` ŃYi D`me nq| GB ŃY g`bi Dcv`vb,
cŃYi bq| GB gZev` Abryniti, gb gw`Ń`Ń msMVtbi tkl cwi Yvg bq, gb Dtb`Z
nq| G gZvbynti, weZtbi cŃZ`K `fi Ggb GKŃU bZb` MjYi Avnefle NtU hv
c teP `fi ŃQj bv| Rret`ntK Avktq Kti g`bi cŃKvk NUtj I gb `RueK Ae`vi
cmeŃ`v`mi RŃUj ifc gvĪ bq| gb ntjv GK bZb` mEv hvi gta` bZb` ŃY I kw³ i
Avnefle NtU, hv ceZx`RueK Ae`vi gta` ŃQj Abg`Z| Zv`i g`Z, gb ntjv
bZb` `fi i GK bZb` mEv, hvi ŃR`^eikó` AvtQ|

Dcmsnvi

gb Avmtj Kx? Zvi mtšĪl RbK DEi tKv`bv gZev` B Ńi tZ cvt`nb| ŃeŃfba` vkŃK ev
`vkŃK m`úŃvq g`bi Ńfba`fba`vi Yv ev gZev` cŃvb Kti`Qb| Zv`i GB avi Yv ev
gZev` bvbv`v`te mgv`tj ŃPZ ntqtQ| AvajbK `vkŃKMY Avevi gb m`úŃK`bZb` bZb`
gZ cŃvb Kti`Qb|

cřVvĚi gj`ıqb

iPbıgŷ-K cřkæ

1| gb mřúKřŷ gZev` ,řj v eYŮv Kiab|

msıųŲB DĚi gj-K cřkæ

1| gb mřúKřŷ `ė gZev` eYŮv Kiab|

2| gřbi ṽřc mřúKřŷ gZev` űřřmře cĹ`ųřev` x gZev` e`vL`v Kiab|

3| gřbi ṽřc mřúKřŷ gZev` űřřmře Dřbųev` e`vL`v Kiab|

4| gb mřúKřŷ Roev` x gZev` eYŮv Kiab|

K) eŮ űbeŲbı cřkæ

mıvK DĚi ıj Lřŷ

1| `ė gZev` Abyřvři gb nřj v

3| Avř½K gZevř` i cĚ³v

i) GKıU Ava`ıvZřK `ė

i) jK

ii) űevřbamře`řbi mřıű

ii) ıvDg

iii) Ro e`

iii) KıU

iv) GKıU Dřbųı Z ,Y

iv) nem&

2| řcřUv, A`ıvı ÷Uj , řWkvU cřŷŷ
`vkrřK gb mřúřK^o

4| Őűgb Ro ,Yveřkıű -e³e`ıU

i) Dřbųevř` i Abyřvıx

i) Roev`ř` i

ii) Avř½K gZevř` i Abyřvıx

ii) Avř½Kev`ř` i

iii) Roev` x gZevř` i Abyřvıx

iii) cĹ`ųřev`ř` i

iv) `ė gZevř` i Abyřvıx

iv) Dřbųev`ř` i

L) mZ` nřj Őmű Ges ıg\_`v nřj Őıgű ıj Lřŷ|

1| gb nřj v Ggb ıKŲŷıv űbřRi Ae`v I ııııı mřúřKřmřPZb|

2| ıvDg cĹ`ųřev` x gZevř` i GKRb cĚ³v|

3| neřm& gřZ Őgb nřj v Rıeřbi Mıvűű|

4| Dřbųev` Abyřvıx gb nřj v Ava`ıvZřK `ė`|

mıvK DĚi

K)

1| i) GKıU Ava`ıvZřK `ė

2| iv) `ė gZevř` i Abyřvıx

3| iii) KıU

4| i) Roev`ř` i

L) 1| m 2| m 3| ıg 4| ıg

gb m`úKřq gZer` i mgvtj vPbv (Criticism of the Theories of Mind)

Dřík`

GB cvřtkřl Avrcıb

- gb m`úKřq gZer` , t j vi řau-ıePřiz eYřv KiřZ cviřeb|

fıřKv

ceřZřP cvřV Avgiv gb m`úKřq th mg`l gZer` Avřj vPbv Křimř GB cvřV Zvi řau-ıePřiz mgrř Avřj vPbv Kiřev|

`e` gZer` : mgvtj vPbv

1) `e` gZer` i mgvtj vPbv Kři řndg etj b, AvřÁZvř hv cvř qv hvř bv Zvi Av`Zi řKřvi Kiv hvř bv| Avgř` i AvřÁZvř Avgiv řKřřbv Aa`řl `ře`i mřřřvr cvB bv| mřřivs Gi Av`řZi řKřřbv cřvY řbB| Ařř Rřř Avgiv řKej gvř KZK , t j v řevřObř gřbvıK cřřqv, řhg- avi Yv, AbřřZ, B`Qv BZ`w` cřřř Kři | GB cřieZřKřj gřbvıK cřřqvı mgrı nřj v gb| GB ci`úi řevřObř cřieZřKřj mřte`b ev gřbvıK cřřqvı Avovřj řKřřbv ř`ı AcřieřZř Aa`řl `ře`i Av`Zi řbB|

2) `e` gZer` i mgvtj vPbv Kři KřvU etj b, AvZřřK AvavřZřK `e` etj AbgřıEi DrcıE nq| hLb Avgiv AvZřřK mıj Zv, Agı Zv, ř`n řehřřZv (separability from body) cřřřZ , Yhřř AvavřZřK `e` etj fıře ZLb AvZřř Ářřbi řelq nřq hvř| Ggııb Kři cřřřřK AvZřřK Ářřbi řelřq cřie YZ Kři | řKř` AvZřř ÁřřZv| mřřivs Zv Ab`řb` e`ı gZ řÁq ev Ářřbi řelq nřZ cřři bv| KřřRB AvZřř mřřřU řKřřbv , YB cřřhvřř` nřZ cřři bv| mřřivs AvZřř etj řKřřbv AvavřZřK `e` řbB|

cřřřřev` x gZer` : mgvtj vPbv

1) KřvU cřřřřev` x gZer` i mgvtj vPbv Kři etj b, řevřObř Abřře Avgř` i Ářřbi řelq| A`vř Avgř` i řevřObř Abřře , t j v Avgiv RvřřZ cřie | gb ÁřřZv, Ářřbi řelq bq| A`vř gbB Abřře , t j řřK Rvřř| mřřivs cřřřřev` x řndg th etj řQb, AvZřř ev gb řevřObř Abřřřeı mgrıgvř-Zv nřZ cřři bv|

2) KřvU etj b, gřři hv` řKřřbv `řřřMZ HK` bv `řřK Zře cřřřřfÁv (recognition)-l nřZ cřři bv| ceřřřZ AvřÁZvřK ceřřřZ etj Rvřri bvgB cřřřřfÁv| th řgřřřřřK Avıg Křj ř`řLıř, Zvı avı Yv Avgřı gřř AıeKZřřře bv `vKřř , Avř Aveřı ZřřK ř`Lř Křj řKı řgřřřř etj řPřřZ cviř Zřg bv|

3) řndg AvZřř ev gřři `řřřMZ řKřřbv HK` řKřı Křıřıř| řZııb gřři HK`řK Kıřv etj Dřřř KřıřřQb Ges mřřřı mřřřřř` e`ı`ı Avřřbřř (personal identity)

e`vL`v Kt`iQb | wKš` e`v`i HK` bv`_vKtj` -šj m`e bq | mživs mžzi mrvvth`
e`v`i HK` e`vL`v Ki`z tMj PµK t`vli D`m nq |

AwšK gZev` : mgvtj vPbv

1) Kv`li gtZ, AvZvgb Avtbi melq t`_tK` -Zšj gb ci`-ui AbyfeimRi cōvrv`Z
GK HK`weavqK cōuqmetkl | wKš` AbyfeimRi newQbžv t`\_tK` wehš GB HK`
cōuqv GKwU`bqvqK AgZ`avi YvgtĀ, ev`-é e`vcvi bq | newQbžvi ga` w`tq th HK`
cōZwōZ nq ZvB ev`-é | tntMj AvZšK GiKg GK HK` etjB gtb Kt`iQb |
Avgt` i avi Yv, G melq tntMj i e`e`B MhYthvM` |

2) Kv`U Aefim I e`-`-tšci gta` cv`\_R` Kt`iQb | Zv`u gtZ, AvZš ev gb Avtbi
cō`\_BK i Ymetkl | cv`i gw`\_R` AvZš KLbB mrvvi Yfvte Rvrv hvq bv | Avgt` i gtb nq,
AvZš ev gtbK Zvi newfbæAefv`mi gva`tg Rvrv hvq | newfbæ`-Avtbi HK` gtb
Ht`K`iB cKvk | mživs newfbæ`-Avtbi gta`B gtbK Rvrv hvq |

Roev`x gZev` : mgvtj vPbv

1) tPZbv Ro t`\_tK` D`mZ, GB gZev` -šKvi Kiv Pj bv | AšPZb Ro t`\_tK` tPZbvi
DrcwĒ KLbL m`e ntZ cv`i bv | Ro tPZbvi m`u`Y`ecixZag` tPZbv AvtQ etjB
RošK Rvrv m`e nq, bZev Ro RošK RvrtQ GB w`xvšĀ`-`meti vax |

2) Roev`xt` i gtZ, gb ntjv gw`-t`i Dce`- | wKš` gb ev tPZbvK hv` gw`-t`i
Dce`- gtb Kiv nq, Zvntj gtb c`qĀ` -`xvfvte KvR Kivi B`Qv Ges t`ntK
wbqšž Kivi tKv`bv qĀgZv`_vK bv | A_P gb th t`ntK wbqšš Kt`i G ntjv m`qĀv
cōZwōZi ev Dcj wai melq, hv`K tKv`bv gtZB A`-šKvi Kiv Pj bv |

3) gw`-t`i w`qv I gvbwM w`qv w`vew m`u`Kqš | wKš` Zvi w`vĒtZ gtbK gw`-t`i
w`qv gtb Kivi tKv`bv hv`šmžZ KviY tbB | Roev`xv gtb w`qv HK` I
ariveMnKZv`K e`vL`v Ki`z cv`i bwb |

Dtb`ev` : mgvtj vPbv

1) Ro t`\_tK` cōY, cōY t`\_tK` gtb Dtb` nq | wKš` tKb Ro t`\_tK` cōY Ges cōY t`\_tK`
gtb Dtb` ntjv Zvi tKv`bv m`š`i Dtb` ev`xv w`tZ cv`i bwb | Avi ZvB GB gZev`
hv`šMh` bq |

2) Ro t`\_tK` cōY, cōY t`\_tK` gtb Dtb` NtU | A`-š Dtb` me`v AMh`i gvb Ges
Dbž išci m`p Kt`i | wKš` tKb GuU cōv`Mvgx bq ev AveZšKxj bq, Zvi h`\_v`
e`vL`v G gZev`xv w`tZ cv`i bwb |

cıfVĒi gj`vqb

i Pbvĵ-K cĕkæ

1| cĒ`Ĵlev`x gZev` I AmĵK gZev` i mgvĵj vPbvĵ-K gj`vqb Kiab|

msuĴB DĒi gj-K cĕkæ

1| `ĕ` gZev` i mgvĵj vPbv ij Lĵ|

2| Roer`x gZev` i mgvĵj vPbv ij Lĵ|

3| DĵbĴ ev` i mgvĵj vPbv ij Lĵ|

K) eĭ ubevPbx cĕkæ

mĴWK DĒi ij Lĵ

1| ŌAwfĀZvq hv cvl qv hvq bv, Zvi
Aw`Zi` xĶvi Kiv hvq bvŌ G K_vU

etj b

i) j K

ii) evKĴ

iii) mDg

iv) KvU

2| tKvĵbv& gZev` i mgvĵj vPbv Kĵi
KvU etj b, G gZev` xĶvi Kiĵj
AbĵcĴĒi DrĵcĴĒ nq

i) `ĕ` gZev`

ii) cĒ`Ĵlev`x gZev`

iii) AmĵK gZev`

iv) DĵbĴ gZev`

3| tKvb& gZev` tgĵb vbĵj PµK
t`vĵl i D^me nq

i) cĒ`Ĵlev`x gZev`

ii) `ĕ` gZev`

iii) Roer`x gZev`

iv) DĵbĴ gZev`

4| Avgv` i gbB wevŌbæ
Abĵe, tj vĵK Rĵb- tKvĵbv& gZev` i
mgvĵj vPbv Kĵi KvU G K_v etj b

i) `ĕ` gZev`

ii) Roer`x gZev`

iii) DĵbĴ gZev`

iv) cĒ`Ĵlev`x gZev`

L) mZ` nĵj ŌmŌ Ges ĩg_v nĵj ŌıgŌ ij Lĵ|

1| KvU etj b, AvZĴĵK Ava`mZK `ĕ` ej ĵj AbĵcĴĒi DrĵcĴĒ nq|

2| xZi mĴvĵh` e`v̄i HKĵK e`vL`v KiĵZ tĴĵj PµK t`vĵl i D^me nq|

3| ceĀvZ AwfĀZvĵK ceĀvZ etj Rıvıı bıgB cĒ`Ĵlev`|

4| KĵĵUi ĵZ cvı gw_R AvZĵı mıvıı YfıĵeB Rıvıı hvq|

mĴWK DĒi

K)

1| iii) mDg

2| i) `ĕ` gZev`

3| i) cĒ`Ĵlev`x gZev`

4| iv) cĒ`Ĵlev`x gZev`

L) 1| m 2| m 3| m 4| ĩg

cW - 3

gb m^uK^u gZev` : Av^uK gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Dⁱk

GB c^vtkⁱl Av^ub

- gb m^uK^u Av^uK gZ, t^jv eY^u Ki^tZ c^vteb|
- Av^uK gZ, t^jv Z^jbr Ki^tZ c^vteb|
- Av^uK gZ, t^jvi T^umgⁿ eY^u Ki^tZ c^vteb|

f^ugK^v

gb ^uK Z^v ^ubtq`<sup>u</sup> <sup>u</sup>K<sup>u</sup>KMY GKgZ n<sup>t</sup>Z c<sup>v</sup>i b<sup>u</sup>b| c<sup>u</sup>P<sup>u</sup>rbK<sup>u</sup>t<sup>j</sup> thgb g<sup>t</sup>bi`^u ^uf^uc m^uu^tK^u
`<sup>u</sup> <sup>u</sup>K<sup>u</sup>KMY <sup>u</sup>ewf<sup>u</sup>b<sup>u</sup>gZev` c^ulvb K^ti^tQ^ub, Av^uKK^ut^jl`<sup>u</sup> <sup>u</sup>K<sup>u</sup>KMY b<sup>u</sup>br iKg gZev`
t^uc^ulY K^ti b| K^ut^uv g^tZ, gb n^tjv Av^uPi^tYi mg^uo; K^ut^uv g^tZ, gb n^tjv m^uu^uY^uP^ute
^uelqM^uZ; K^ut^uv g^tZ, gb n^tjv t^uPz^u KZ^uP^u ^ubtP gb m^uu^uK^u Av^uK gZmgⁿ
Av^tjvP^u K^uv n^tjv|

Av^uPiYev` (Behaviourism)

GB gZ^uv^u ^uti, R^uet`n Ges Z<sup>u</sup>v Av<sup>u</sup>Pi<sup>t</sup>Yi Av<sup>u</sup>Z<sup>u</sup>i<sup>3</sup> g<sup>t</sup>bi tK<sup>u</sup>t<sup>u</sup>br Av<sup>u</sup>Z<sup>u</sup>;`^u ^uK^uv^u K^uv
h^uq b^u| Av^u^uZ^uK`<sup>u</sup> <sup>u</sup>e<sup>u</sup> <sup>u</sup>f<sup>u</sup>c g<sup>t</sup>bi th av<sup>u</sup>Y<sup>u</sup> Z<sup>u</sup>v Av<sup>u</sup>g<sup>u</sup>t<sup>u</sup>`^u i K^uv Z av^uY^u| evB^ut^ui c^uit^uek
R^uet`n th c^uZ^u^uq^uvi mg^uo K^ti t^umB c^uZ^u^uq^uvi mg^uoB n^tjv gb| t^uPz^ubr tK^ut^ubr
Av^uZ^u;tbB| g^uv^umK c^uq^u Av^ut^j ^u ^unK c^uq^u| gb^tK th^unZ^uc^uZ^u ^u ^uK^uv h^uq b^u ev
`^u ^uK^uv h^uq b^u, t^um K^uv^tY g^tbi av^uY^u Aj ^uK Q^uv Av^u ^uKQ^u b^u|

Av^uPiYev`x`^u ^uK^uK t^uM^uo^u t^uZ^uv g^tb^um^uAv^ubx lq^uUmb g^tb K^ti b, g^tb^um^uAv^ut^ubi
Av^tjvP^u ^uelq t^u ^uni c^uZ^u^uq^u ev Av^uPiYg^ul| e^um^u ^uK^u ^uewf^ub^uD^ut^uER^ubi ^uewf^ub^u
`<sup>u</sup> <sup>u</sup>nK c<sup>u</sup>Z<sup>u</sup><sup>u</sup>q<sup>u</sup>vi mg<sup>u</sup>o<sup>u</sup> b<sup>u</sup>gB gb| <sup>u</sup>Pz<sup>u</sup>b`^u e^tj ^uKQ^uyt^uB| ^uPz^ub^u ^uewf^ub^uAe^u ^uv l
c^uq^u e^tj h^uv c^uu^uPZ, Av^ut^j Z^uv t^u ^uniB ^uewf^ub^uAv^uPiYg^ul| g^tb^um^uAv^ubx c^uv^uf^u f
^uewf^ub^u c^ux^u ^uvi ga`<sup>u</sup> <sup>u</sup> <sup>u</sup>q Av<sup>u</sup>PiYev`^u ^u ^ue^u c^uZ^u^u K^uv t^uP^uv K^ti^tQ^ub|
Av^uPiYev`^u ^u ^ug^tZ, g^uv^umK ^uq^u, t^jv t^u ^un^u-h^ut^uš^u ^uewf^ub^u^uq^ug^ul|

mg^ut^j vP^ubr

1) Av^uPiYev`^u xiv gb ej^tZ t^u ^uni Av^uPiYB tev^tSb| Z^uv^u ^u g^tZ, t^u ^uni e^u ^uni ev
Av^uPiY Q^uv ^uPz^ub`<sup>u</sup> e<sup>t</sup>j <sup>u</sup>KQ<sup>u</sup>yt<sup>u</sup>B| Av<sup>u</sup>g<sup>u</sup>t<sup>u</sup>`^u ^u g^tb nq, t^u ^uni Av^uPiY^uK Av^uPiY e^tj
R^uv^ut^uZ t^uM^ut^j ^uPz^ub^u ^u Av^uZ^u;`<sup>u</sup> <sup>u</sup>K<sup>u</sup>v<sup>u</sup> Ki<sup>t</sup>Z nq| m<sup>u</sup>z<sup>u</sup>iv<sup>u</sup> <sup>u</sup>Pz<sup>u</sup>b<sup>u</sup> <sup>u</sup> Av<sup>u</sup>Z<sup>u</sup>;`^u ^uKQ^uZ^uB
A^u ^uK^uv^u K^uv h^uq b^u|

2) gb ÁvZv, ũKŠ' Ávɤbi weƒq bq| th Rvɤb ZvɤKB etj gb| AvPi Yev`xiv etj b, t`tni AvPi YB gb| t`tni AvPi Y Ávɤbi weƒq| mŕzi vs Ávɤbi weƒq th t`tni AvPi Y Zv ũK Kti ÁvZv gb ntZ cvɤi? Zv `úo bq|

be`-ev`beev`xt` i gZ (Neo-Realists' View)

G gZvbyvɤti, gb mœúYƒvɤte weƒqMZ| mrvavi YZ Avgiv gb ej tZ weƒq (subject) eyš| ũKŠ' be`-ev`beev`xt` i gZ, Ávɤbi weƒtqi GK weƒkƒi MšbB gb| GB gZev`xt` i Ab`Zg tnvè etj b, gb `wqZtšj mstƒvƒvɤw`š weƒkƒi GK ũU Askweƒkƒi | e`i mŕ½ wqZtšj mmbkƒi`ntj B tmB e` Ab`me e`t`\_tK Avj v`v ntq hvq| GB e`B Ávɤbi weƒq, Avj GB e`B gb ev`PZb`| mŕzi vs Zvɤ`i gZ, Ávɤbi weƒq Qvor weƒq gb etj ũKQvɤb; Ávɤbi weƒqB gb ev`PZb`|

mgvɤj vPbv

Avgiv Ávɤbi tƒƒtƒ weƒq (object) I weƒq (subject) GB `B ƒvM `ŕKvi Kvi | hLb eyj, ũAvig Av, b Rvmbŕ, ZLb ũAvigŕ weƒq Avj ũAv, bŕ weƒq| Avig Avj Av, b th GK bq GK_v mevB `ŕKvi Kiteb| ũKŠ' be`-ev`beev`xiv weƒq I weƒq xi cv`ŕ` `ŕKvi Kti b bv| Zvɤi gZ, GB weƒkƒi tƒƒtƒ Avig I Av, b GKB e`|

e`wŕZev`x gZev` (Personalistic Theory)

tnɤMj GB gZev`i cè³v| Zvi gZvbyvɤti, gb GK tPZb KZƒ, th me weƒq Rvɤb Ges me ũKQj I ci ũvqv Kti | G gZvbyvɤti, gb tKvɤbv Avj wZK `è` bq, Avevi wev`Qbœ AbƒƒeiwRi mgvŕgŕŕI bq| gb tK wev`Qbœ AbƒƒeiwRi HK`weavqK i x cŕvqv evj hvq bv| GK HK`weavqK cŕvqv-mœŕ Abƒƒei bvgB gb| GB HK`weavqK cŕvqv ci`úí wev`QbœAbƒƒe, tƒv tK GKŕ Kti Av½v½x mœúKŕŕ e`wŕZj ev gb Mto tZv tƒv | gb ev e`wŕZj HK`wev`fœAbƒƒei `evPŕŕ`i ga` w`tqB jvƒ Kiv hvq| Abƒƒei `evPŕŕ`-wehŕ HK` tKvɤbv e`i ZÉj bq, Gvŕ gɤbi avj Ygvŕŕ | Abƒƒei wev`fœŕ I wev`QbœZv gta` th HK` cvlqv hvq, ZvB Rvɤš HK`| wev`fœ Abƒƒei ga` w`tqB e`wŕ Zvi GB Rvɤš HK` LjR cvq| AvZvŕi HK` wev`QbœAbƒƒei Av½v½x mœúKŕŕAvZ HK`| mŕzi vs e`wŕZev` Abjvɤti, gb ev AvZv GK mŕvqv MvZkŕj tƒ`cŕ HK`ZÉj weƒkƒi | AwfÁZv hZB evx cvq, GB HK` ZZB mgx I cŕ ntq I tV| cYè`wŕ mg`leZgŕv I mœŕe` Abƒƒei HK` m Pbv Kti | GB HŕK`i Avl Zv t`_tK tKvɤbv AbƒƒeB ev` cto bv| Avgiv mrvavi Y mŕvq gvby GB HK` tK Av`kŕŕc MŕY Kti ũQ| ũbŕŕŕ`i Rvɤb GB Av`kŕŕc HK` tK axti axti jvƒ Kivi tPónB Avgv`i mrvbv| mŕv ev CkŕiB cig e`wŕ | Kvi Y ev`è I mœŕe` mg`li Ktgi Abƒƒei HK` GKgvŕ CkŕiB mœŕe | cŕZ`K gvby i gta`B KZK, tƒv Abƒƒei HK` j ƒŕ Kiv hvq | e`wŕgvby i GB HK` cig e`wŕZj Pig HŕK`i cKvkgvŕŕ |

mgvtj vPbv

tn#M#j i gZev`I mššlRbK bq, KviY Zvü gZev` Ges Ab`vb` freer`x`vk#K#`i
gZev` AvavbK mefZvev`iB ce#v#b| ZvQrov tn#M#j i gZev` ejv n#q#Q, gb
AgZ`GKZj ev Awfb#Zv bq, ev AgZ`e#Zj ev wefb#Zv bq, eis G n#`Q e#Zji g#`a`
GKZj ev wefb#Zvi g#`a` Awfb#Zv| GLv#b ck#ent`Q, GKZj I e#Zji h#` h#`m#Z
we#iwaZv `#Kvi Kiv nq, Zvntj GB GKZj #Kf#te e#Z#K Avk# K#i Dcj ä nq Zv
wePvi m#tc#|

Dcmsnvi

gb m#úK#q AvavbK gZev` ,tjvI bvbvf#te mgvtj v#PZ n#q#Q| GB gZev` ,tjvi
g#`a` tn#M#j i e`#Zev` A#tc#vKZ.mššlRbK gZev` etj A#b#K g#b K#i b| #Kš`
Zui gZev`I c#j#vc#j M#Y#h#M` bq|

civVĚi gj`iqb

iPbvj-K cĕkæ

1| gtbī ṽfc mʼútkʼAvaybK gZ ev gZev` , tj v mgvtj vPbvmn e`vL`v Ki ab|

msvŋB DĚi gj-K cĕkæ

1| gtbī ṽfc mʼútkʼgZev` wntmte AvPi Yev` e`vL`v Ki ab|

2| gtbī ṽfc mʼútkʼgZev` wntmte e`wʳZev` e`vL`v Ki ab|

K) eū vbePbx cĕkæ

mivK DĚi wj Ly

1| gb mʼútkʼ AvaybK gZev`

wntmte Avgiv civB

i) `ŋj gZev`

ii) wZbiU gZev`

iii) Pvi wU gZev`

iv) GKwU gZev`

3| be`-ev`ber` Abymti

i) Avtbi w el qB gb

ii) gb GK tPZb KZP

iii) AvPi tYi mgwóB ntj v gb

iv) cĀvB ntj v gb

2| AvPi Yevt` i cĕ³v ntj b

i) K vU

ii) evKŋ

iii) I qvUmb

iv) tWKvU^o

4| e`wʳZevt` i cĕ³v ntj b

i) i vBj

ii) tn tMj

iii) wDg

iv) K vU

L) mZ` ntj ōmō Ges w g\_` v ntj ōwō wj Ly|

1| gtbī ṽfc mʼútkʼAvaybK h jMi `vkŋKMY GK gZ cĕKvk Kti b|

2| AvPi Yev` xt` i g tZ, ōgb wv`Qbw Abŋei w Ri Pi g HK`w avqK cĕµ qw et k l | ō

3| be`-ev`ber` GKwU meRb` tKZ.gZ|

4| e`wʳZev` Abymti, gb Ggb GK tPZb KZP th me w el q Rv t b Ges me wKQj

I ci wµqv Kti |

mivK DĚi

K)

1| ii) wZbiU gZev`

2| iii) I qvUmb

3| i) Avtbi w el qB gb

4| ii) tn tMj

L) 1| w g 2| w g 3| w g 4| m

CW - 1

t`n I g#bi m#úK#lqK gZev`mgn
(Theories Concerning the Relation Between Body and Mind)

D#ik`

GB cvW#k#l Av#b

- t`n I g#bi m#úK#lqK gZev`mgn Kx Kx Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|
- GB gZev`mg#ni gj- e³e` e`vL`v Ki#Z cvi#eb|

f#gKv

t`n I g#bi g#a` Kx m#úK# t`n ntjv Ro c`v, Avi gb ntjv tPZbag#l WŠ` c#Z`inK R#e#b Avgiv t`n I g#bi m#úK#lqK L#Z cvB| kixi Am#y` ntj gb Lvivc _#K, Avevi g#b Avb#` \_vK#j `#inKfite Zvi c#Kvk N#U| Avevi μz ntj I KZK, tjv `#inK cwi eZ#b Zvi c#Kvk N#U| m#Zivs m#vavi Yfite Avgiv t`L#Z cvB th, t`n I g#bi g#a` GKUv m#úK#lqK `g#v| GB m#úK#lqK G v#tq `vk#KMY #fb#vfb#v gZev` tcvlY K#b| Avgiv G cv#V t`n I gb m#úK#lqK GB gZev` tjv Av#j vPbv Kie|

#uqv-c#Z#uqv` (Interactionism)

GB gZev` i gj- e³e` ntjv, t`n I g#bi g#a` KvhRviY m#úK#eZ#v| mgq mgq `#inK c#uqv g#v#mK c#uqv KviY| Avevi A#bK mgq g#v#mK c#uqv `#inK c#uqv KviY| gb I t`n KvhRviYi#c ci`ú#i Dci #uqv-c#Z#uqv K#i _#K| tWkvU#GB gZev` i mg\_R| Zui g#Z, t`n I gb ci`ú#i #e#vax `#`| t`n A#PZb Ro, hvi m#v#ag#ntjv #e`#Z; gb m#PZb `#`, hvi m#v#ag#ntjv tPZbv| t`n m#v#ag, gb m#uqv| t`n h#v#K #bq#gi Aaxb, gb D#ik` #v#v #bq#šZ| tKv#v #e#tq GB `# `#e`i #g# tbB| t`n I gb m#v#i m#p, WŠ` GB `# `#`e` ci`ú#i #b#t#q|

tWkvU# g#Z, Av#bi t#t# t`n g#bi Dci Ges K#g# t#t# gb t`#ni Dci c#v#e #e`#i K#i| g#v#t#i tK#`#tj Aev#Z cvB#v#q#j M#š` (Pineal gland) t`n I g#bi m#st#vM`#j | GB M#š#i g#v#t# t`n I g#bi #uqv-c#Z#uqv m#v#Z nq|

c#uqvR#b n`#q#cev`/Dcj #lev` (Occasionalism)

#, #q#j (Geulinx) I g#v#j e#A (Malebranche) c#uqvR#b n`#q#cev` i c#Z#R| GB gZv#v#v#ti, t`n I gb m#úK#lqK #fb#v#v#l q#v Zv#`i g#a` tKv#v #uqv-c#Z#uqv n#Z cv#i bv| hLbB t`n ev g#b cwi eZ# t`Lv hvq, ZLbB gb ev t`#n Ab#j#c cwi eZ# m#v#b#i R#` m#v#i n`#q#t#ci c#uqvR#b t`Lv t`q| n`#q#t#ci c#uqvR#b t`Lv #t#j B m#v#

evsj v`k DŠŷŷ űekle`ij q

gvbmK cwieZŷbi Abjyc ``ınK cwieZŷ ev ``ınK cwieZŷbi Abjyc gvbmK
cwieZŷ mīab Ktīb| mZivs cŷqRb Abjyiti mōvi n`ŷŷŷci dtjB ``ınK I
gvbmK cŷŷqvī űbīeo mōúKŷ LtZ cvl qv hvq|

mgvšlīj ev` (Parallelism)

G gZev` Abjyiti, t`n I gb `ŷ c„K mĒv nŷj I Zviv mgvšlīj fite DfŷqB mīŷq|
Zvŷ`i gŷa` tKvŷbviŷc KvhŷviY mōúKŷtbB| t`n I gb GŷK Actii Dci cŷŷve
űe`li Kŷi bv| Zte tKvŷbv gvbmK űŷqv msNūUZ nŷj Zvi Abjŷx űntmŷe ``ınK
űŷqvī NŷU _vŷK| G gZev` Abjyiti, `ŷ mgvšlīj mijŷiLvi b`vq t`n I gb
ci`ui mgvb` iŷZj t`ŷK mgvb MūZtZ cwieZŷ nŷZ cvŷi |

`vkŷK ű`ŷbvrv űŷqv-cŷZŷŷqv` I Dcj ŷŷŷ`i t`vl-ŷaU ` i Kivi Rb`
mgvšlīj ev` cŷZŷ Ktīb| G gZvbyiti, t`n I gb `ŷ `Zŷ; `è` bq, Giv GKB
`è`ŷK tevSvi `ŷ űfbŷDciq, GKB `ŷe`i `ŷ űfbŷKv| mōv GKgvī `è` űZŷb
Abŷl`Ymōúŷ GB Abŷl`ŷYi gŷa` gvŷŷi gb gvī `ŷŷK RvbŷZ cvŷi, GKūU t`n
ev űe`iZ, AciiU gb ev űPŷb| GB `ŷŷŷŷYi gŷa` tKvŷbv maviY j ŷŷY tbB| hŷ I
G `ŷŷŷY GKB `ŷe`i, Zely Gŷ`i gŷa` cvi`ūwi K cŷŷve tbB| KviY ŷŷZb` Rŷoi
Dci Ges Ro`PZŷb`i Dci tKvŷbv cŷŷve űe`li KtZ cvŷi bv|

Dce`ev` (Epiphenomenalism)

Roev`ŷ`i gŷa` űeŷkl GK tMvōx GB gZev`i mg_ŷ| GB Roev`x `vkŷKe`
gbŷK t`n t`ŷK c„K etj gŷb Ktīb Ges t`n I gŷbi gŷa` KvhŷviY mōúKŷAvŷ0
etj gŷb Ktīb| űKŷ Zvŷ`i gŷZ, GB KvhŷviY mōúKŷGKűfgyx| Zvŷ`i gŷZ, gb
ev `PZb` gŷŷŷŷi űŷqvī cwiYūZ, thŷnZzŷ`nB gŷbi KviY | űKŷ gvbmK cŷŷqv
gŷŷŷŷi cŷŷqv A_vŷe` ``ınK cŷŷqv DrcbŷKiŷZ cvŷi bv|

Gme Roev`ŷ`i gŷZ, RoB nŷjv cigZĒj| Zvŷ`i gŷZ, Rŷoi thgb mĒv Avŷ0, gŷbi
tZgb tKvŷbv e`mĒv tbB| Zvŷ`i gŷZ, gb ev `PZb` nŷjv Dce`-; RoB nŷjv cKZ.
e`| gb ev `PZb` gŷŷŷŷi űŷqvŷK cŷŷŷeZ Kŷi bv, gb nŷjv KŷqK aiŷbi gŷŷŷŷi
űŷqvī GK aiŷbi űbŷŷŷ mnMvgx| gb ev `PZb` nŷjv, kixŷi ev gŷŷŷŷi űŷqvī Qvqv|
gvŷŷŷK ev` űŷq thgb gvŷŷŷi Qvqvī tKvŷbv űbR`^mĒv tbB, gvŷŷŷi Rb`B gvŷŷŷi
Qvqv, tZgub gŷŷŷŷi űŷqvī Rb`B gb ev `PZŷb`i Aw`Zj| gvŷŷŷi MūZB Qvqvī MūZi
KviY, Qvqvī MūZ gvŷŷŷi MūZi KviY nŷZ cvŷi bv|

Dŷbŷev` (Emergence Theory)

GB gZev`xiv t`n I gbŷK mōúŷŷŷecixZ etj gŷb Ktīb bv| Dŷbŷev`ŷ`i gŷZ,
Awfē`ŷ³ (evolution) cŷŷŷŷŷ t`n t`ŷK cŷY, Avi cŷY t`ŷK gŷbi Dŷŷe nq|
nŷBŷŷŷRb Avi Aw`ŷRb űgŷŷŷŷŷ th cŷnb nq Zvi űccmv űgUŷŷŷi ŷŷZv`vŷK| GB
ŷŷZv nŷBŷŷŷRb ev Aw`ŷRb Kvŷiv tbB| tZgub t`n t`ŷKB cŷY, Avi cŷY t`ŷKB

erjsj vt`k DŠšř mekte`ij q

gb| ʍKŠ'cŏYi ʎi ŐRxebŏ Avi gŧbi ʎi ŐPZb'Ő etj Ggb `ʍ, Y Dŧbʍl Z nq hv
h_vμtq t`n I cŏYi \_vŧK bv| t`n t_ŧKB cŏY Avi cŏY t_ŧKB ʎZŧb'i Dŧbʍ
nŧqtŐ etj t`tni mŧ½ gŧbi m=úK©AZ`šlwbŏo|

ce©cŏZiŏZ k;Lj ver` (The Theory of Pre-established Harmony)

GB gZevŧ`i cŏ³v nŧj b Rvgrŏ `vkŏK jvBewR| Zviu gŧZ, t`n I gb Dfqb
ʍPrcigrYyev gbvʍ (Monad)-Gi mŧŏ| ce©cŏZiŏZ k;Lj ver` Abŧyqx, mŧŏi mgŧq
gbvŧWi gbvʍ Z_v mŏv t`n I gŧbi gbvŧWi gŧa` Ggb GK k;Lj v cŏZiŏZ KŧiŧŐb
th, tKvŧbv iKg gvbŏmK ev `ʍnK cŏieZŏ NUŧj Abŧyfc `ʍnK ev gvbŏmK cŏieZŏ
`ZtŏZŧvŧeB NŧU|

Dcj ʧlev` Abŧyvŧi, hLb t`tni tKvŧbv cŏieZŏ NŧU ZLb gŧb Ges gŧb hLb tKvŧbv
cŏieZŏ NŧU ZLb t`tn Abŧyfc cŏieZŏ mŏv msNŏUJ Kŧi b| ʍKŠ'j vBewŧRi ce©
cŏZiŏZ k;Lj ver` Abŧyvŧi, mŏvi AweiZ n`ŧŧŧci tKvŧbv cŏqvRb tbB| t`n I
gbŧK `ʍ Nŏoi mŧ\_ Zŧbv Kiv thŧZ cvŧi | Nŏo `ʍ `Zix nevi mgq Gŧ`i Kivŏ, ŧjv
Ggbfŧe ŏgyj ŧq t`qv nŧqtŐ th, cvi `úŏi K ŏμqv-cŏZŏμqv Ővovl Dfŧqi Kivŏ me©v
GKB mgq ŏŧ`R Kŧi | Abŧyfcŧe, `ʍnK cŏμqv I gvbŏmK cŏμqv ci`úŧi i Dci
tKvŧbv cŧvŏe ŏe`li bv Kŧi I m½ŏZ i ʧlv Kŧi Pŧj ŧŐ|

civvEi gj`iqb

iPbvqj-K cke

1| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte uquv-cZuquver` I mgvšl`ij ev` e`vL`v Kiab|

msuqjB DEi gj-K cke

1| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte Dcj qlev` e`vL`v Kiab|

2| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte Dtbll`ev` e`vL`v Kiab|

K) eú ubeppbx cke

mivK DEi ij Lly

1| uquv-cZuquver` i cê^{3v}

i) jK

ii) evKqj

iii) indg

iv) tWkvU^o

2| 00hLbB gb ev t`tn cwieZ<sup>o</sup> t`Lv t`q ZLbB Abjyc cwieZ<sup>o</sup>bi Rb` m`ovi n`-t`qjtc c`qvRb nqú- GuU tKvtrv&gZev` i gj- e^{3e}

i) uquv-cZuquver`

ii) Dcj qlev`

iii) mgvšl`ij ev`

iv) Dtbll`ev`

3| mgvšl`ij ev` i gj- e^{3e} ntjv

i) t`n I g`bi gta` KvhRvi Y m`úK^o eZ^ovb

ii) c`qvRtb m`ov n`-t`qjtc Kti b

iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj Zvi Aby^zx intmte ``inK uquv NtU

iv) gb ev `PZb` giv`-t`i uquv cwi YwZ

4| jv BemR tKvtrv&gZev` i cê^{3v}

i) uquv-cZuquver`

ii) mgvšl`ij ev`

iii) Dtbll`ev`

iv) ce^ocZwZ k;Lj ver`

L) mZ` ntj 0m0 Ges ug\_`v ntj 0ng0 ij Lly|

1| uquv-cZuquver` i gj- e<sup>3e</sup> ntjv, 00` qj Nwo thgb cvi`úwi K uquv-cZuquv QrovI me<sup>o</sup>v GKB mgq ubt`R Kti, tZgub t`n I gb ci`úti i Dci c`ve ve`li bv Kti I m^zwZ i qjv Kti Pti |00

2| mgvšl`ij ev` i cê^{3v} ugj |

3| Dtbll`ev` Abjvnti t`n t`-t`K c`Y, Avi c`Y t`-t`K g`bi D^me ntqtQ etj Gt`i m`úK^oAZ`šibveo|

4| Dce`ev` Abjvnti, m`ovi n`-t`qjtcB t`n I g`bi cwieZ^o NtU|

mivK DEi

K)

1| iv) tWkvU^o 2| ii) Dcj qlev`

3| iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj

Zvi Aby^zx intmte ``inK uquv NtU

4| iv) ce^ocZwZ k;Lj ver`

L) 1| ug 2| ug 3| m 4| ug

f`n I g#bi m#úK@lqK gZev` i mg#j vPbv
(Criticism of Theories of Relation Between Body and Mind)

Dt'ik`

GB cW#k#l Av#b

- f`n I g#bi m#úK@lqK gZev` mg#ni f#-Á#U eY#v Ki#Z cvi#b/

f#gKv

ce@Z# c#V Avgiv f`n I g#bi m#úK@lqK c#b c#b gZev` mg# Av#j vPbv
K#i#Q/ GB c#V Avgiv D³ gZev` mg#ni f#-Á#U , t#j v K#? Zv Av#j vPbv Ki#v/

u#qv-c#Zu#qv`

1) tWKvU# f`n I g#bi cvi`úwiK u#qv-c#Zu#qv` `#Kvi K#i#Qb/ u#KŠ` u#Zib g#b
K#ib, f`n I gb m#úY#f#te wfb# m#úY#wfb# f`n I g#bi g#a` u#K K#i u#qv-
c#Zu#qv` n#Z cvi, Zv Avgiv e#S bv/ h# f`n I g#bi g#a` m#úY#u#qv-c#Zu#qv`
`#Kvi Ki#Z nq, Z#e Zv#` i m#úY#wfb#ej v h#q bv/ m#úY#wfb#Kv#v `# e`i g#a`
u#qv-c#Zu#qv` n#Z cvi bv/

2) tWKvU# u#qv-c#Zu#qv` , k#i<sup>3</sup> Awebk#ev` bigK `eÁmbK gZev` i w#i waZv
K#i/ k#i³ Awebk#ev` Abyn#i, k#i<sup>3</sup> i f#v#i NU#Z cvi, u#KŠ` Zvi tKv#v n#m-
e#x# tbB/ GK ai#bi k#i³ Av#i GK ai#bi k#i³ #Z, thgb D#vc Av#j v#K i f#v#i Z
n#Z cvi, u#KŠ` GB ai#bi i f#v#i i f#i# k#i³ i tKv#v n#m-e#x# N#U bv/ A_P
tWKvU# gZv#v#q# gb h# f`ni Dci u#qv K#i Zv#j RM#Z `#u#K ev f#Szk#³
u#KQ#v n#j I e#x# cvq/ GK B#v#e, f`n g#bi Dci u#qv Ki#j A\_# `#u#K k#i³
g#v#mK k#i³ #Z i f#v#i Z n#j RM#Z u#KQ#v n#j I `#u#K ev f#Szk#³ n#m cvq/

Dcj #lev`

1) Dcj #lev` f`n I g#bi m#úK#m#f#U tKv#v `eÁmbK e`vL`v i#Z cvi bv/ c#Z
c#` m#v#i n`#f#i#ci d#j f`n I g#bi cvi`úwiK m#úK#wcZ nq, GK_v#K tKv#v
h#v# i#tq c#Zu#Z Kiv nq w#b/ c#q#vR#b n`#f#i#c ev Dcj #lev` g#v#Z n#j h#v#
w#mR# i#tq f#v#g#-K wek#m Av`v `vcb Ki#Z nq/ `k#b f#v#g#-K wek#m i tKv#v
`v#b#B/ m#z#v# Dcj #lev` i w#k#l tKv#v `v#bK g#-`vK#Z cvi bv/

2) f`n I gb h# `#j ci`úi w#ia# `#` nq, Zv#j m#v# u#K#v#e GB `# w#RivZ#q
`#e`i g#a` m#úK#wcb K#ib Zv t#v#Mg` bq/ m#v#K cigvZ#i f#x GK Aa`v
m#v#i#f# K#i#v nq/ Avgv#` i B`Q#v Dcj #lev` w#f` n#x m#v#B h# Avgv#` i ev#K E#j#
D#E#v#j Z Ki#Z mg_#b, Zv#j B`Q#v Zv m#úv` #b e`\_#q t#b, Zv t#v#Mg` bq/

mgvšřivj ev`

1) thLvřb `PZb` tmLvřb me`lıZi Aw`Zj Ges thLvřb me`lıZ tmLvřbB `PZřb`i Aw`Zř GB me lqvıi mcřř Avgvř`i cřZ`ınK Awf`ÁZvi řKvřbv cřvY cvl qv hvq bv| me`lıZ `vKřj l cřři LřŮ Avgiv řKvřbv `PZřb`i Aw`Zj ř`ıL bv|

2) mgvšřivj ev` ř`řni Zřbvq gřbi DrKI`řKvi Kři bv| cřZıW `ınK NUbvi ce`Zř KviY hıř Ab` řKvřbv `ınK NUbv nq, Zvřřj gřbi mrvqZv Qıovı `ınK ıııqv m`úbřřřZ cvři, GB ım`vřřB tgřb ıbřZ nq| ıKŠ`ev`ře Avgiv ř`ıL, ř`nřK gřbi ıbqšřř `řKvi Kři ıbřZ nq| KvřRB ř`n l gb GKB `řři AšMř, Giv ci`úřři mgvšřivj, GB ım`vřř tgřb řbqv Kııb nřq cřo| ZvQıov, gřbi mrvqZv QıovB hıř ř`n Kvřm`úıř`b KiřZ cvři Zvřřj gıvııK kıř` meKvřki řKvřbv cřřqvRb AvřQ etj l gřb nq bv|

Dce`ev`

1) Dce`ev`ř`i gřZ, gb nřjv gıř`ř`i Dce`ř ıKŠ`gb ev řPZbvřK hıř gıř`ř`i Dce`gřb Kiv nq Zvřřj gřbi cřřř `řıxbřvře KvR Kivi B`Qı l ř`nřK ıbqvřřZ Kivi řKvřbv řřgZv `řřK bv| A_P gb řh B`Qı l ř`nřK ıbqvřřZ Kři Awf`ÁZvi mrvvřř` Zv Rvbv hvq| mřřivš gbřK gıř`ř`i Dce`MY` Kiv hvq bv|

2) GB gZev` gbřK ř`řni Dce`MY` KivřZ ř`n ev Rřoi Zřbvq gbřK bıPz`řři gřb Kři| ıKŠ`gb ev `PZřb`i mrvvřř`B Ro ev ř`nřK Rvbv m`e nq| gřbi mrvvřř`B řKvřbv gZevř`i mZ`ıg`v ıePvi Kiv m`e nq| Zvřřj gbřKB cigZĚj etj `řKvi KiřZ nq Ges Ro ev ř`řni Zřbvq gbřK D`P `řři mĚv etj gřb KiřZ nq|

3) Dce`ev` gřbi Dci ř`řni cřřve `řKvi Kři, ıKŠ`ř`řni Dci gřbi řKvřbv cřřve `řKvi Kři bv| Avgvř`i gřb nq, ř`řni Dci gřbi cřřve A`řKvi Kiv hvq bv| Ggb AřbK gıvZřB AvřQb hıvıv gřbi řRvři ř`řn řRıv cvb| mrvıvY řjvřKi řPřq Zvř`i KgřřgZv AřbK řeıK| mřřivš ř`řni Dci gřbi cřřveřK A`řKvi Kiv hvq bv|

Dřbřev`

1) Dřbřev`xıv gbřK ř`řni Zřbvq D`P `řři mĚvřřc MY` Kivq GB gZevř`i hıř`Mın`Zv Ab` gZevř`i Zřbvq GKUzřeıK| ıKŠ`Awf`e`ıř` cřřıqvı meřK l GK `řři ř`n ř`řK gb ev `PZřb`i Dřbř ıK KviřY nřjv Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`vL`v Dřbřev`xıv ř`qıv řPóv Křıbıb| Gi dřj gZev`ıW cřřıvcřj hıř`Mın` nřq l řřıb|

2) Rřoi Zřbvq cřY D`P `řři mĚv, cřřYi Zřbvq gb D`P `řři mĚv etj Dřbřev`xıv gřb Křıb| ıKŠ`cřřYi gřa` gb ev `PZb` cřřıbřvře bv `vKřj Zv ıKfıře DřbřıZ nřZ cvři? řK GB Dřbř-cřřıqvřK mııAZ Kři, Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`vL`v Dřbřev`xıv ř`bıb|

ce©cŹiŹ k;Ljvev`

1) t`n I g#bi m½wZ i ¶vi Rb` jvBeibR Dcj ¶lev`x`i gZ m#vi mivh` MhY Kti#Qb, hv Avgv`i KivQ hv#h# g#b nq bv| m#vi mivh` t`n I g#bi m#U`i e`vL`v weAvbm#Z bq|

2) jvBeib#Ri g#Z, tKv#bv ¶PrcigvYyAb` ¶PrcigvYy Dci c#ve we`li Kitz cvi bv| A_P m#v#K t`n I g#bi ¶PrcigvYy g#a` m½wZ `vcb Kitz n#j Zv#`i Dci c#ve we`li Kitz nq|

3) m#vi AweiZ m½wZmvab gZev`i Z#bvq jvBeib#Ri ce©cŹiŹ k;Ljvev` m#š#lRbK g#b n#Z cvi| ¶Kš` `vk#K wePv#i GB gZev` m#š#lRbK bq| Dcj ¶lev` th Ac#KwZK NUbv v#qZ msNwUZ n#`Q ejv n#q#Q, jvBeib#Ri g#Z Zv AZx#Z GKevi gv# msNwUZ n#q#Qj | `B gZev`i g#a` GB n#jv cv_#`|

Dcmsvvi

t`n I g#bi m#úK#lqK gZev`mg#ni mgv#j vPbv t_#K Avgiv ej#Z cvi th, GB gZev` ,tjvi tKv#bvUB m#š#lRbK bq|

civVĒi gj`vqb

iPbvj-K cĵkæ

1| uqv-cĵZuqv` I mgvšli vj evt` i mgvtj vPbvj-K gj`vqb Ki ab|

msvĴB DĒi gj-K cĵkæ

1| Dcj Ĵlev` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

2| Dce`evt` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

3| DtbĴ evt` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

K) eü ubeĴPbx cĵkæ

mĴVK DĒi ij Lĵ

1| t`n I gĵbi m^uúKĴelqK tKvĵbv&

gZev` tgĵb ūbĵj k^u³i

Aĵebkĵi Zver` A`ĴKvi KĵZ nq

i) uqv-cĵZuqv`

ii) Dcj Ĵlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) DtbĴ ev`

2) `vkĴK gZev` ntqĴ h^uĴĴK

ĵemRĴ ū ĵq f^u³gj-K ĵekĴĵm tKvĵbv&

gZev` Av`v`vcb Kĵi

i) uqv-cĵZuqv`

ii) Dcj Ĵlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dce`evt`

3| tKvĵbv& gZev` tgĵb ūbĵj gĵbi

t`n I B`Q^uĴK ūbqšĴ Kivi ĴgZv

A`ĴKvi KĵZ nq

i) uqv-cĵZuqv`

ii) Dcj Ĵlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dce`evt`

4| AcĴK^uZK NUbv ūbqZ msNĴUZ

nt`Q Avi AcĴK^uZK NUbv AZĴZ

GKevi grĴ msNĴUZ ntq^uQj -

mgvtj vPKĴ`i gĵZ GB cv`R`UĴZ

tKvĵbv& ĵĴ gZevt` i gĵa`j ĴYxq

i) Dcj Ĵlev` I ce^ccĵZ^uôZ

k;Lj vevt`

ii) uqv-cĵZuqv` I

mgvšli vj evt`

iii) Dcj Ĵlev` I mgvšli vj evt`

iv) Dcj Ĵlev` I Dce`evt`

L) mZ` ntj ōmŌ Ges ūg`v ntj ōŋŌ ij Lĵ|

1| Dce`evt` t`tni Dci gĵbi cĴve A`ĴKvi Kĵi |

2| ce^ccĵZ^uôZ k;Lj ver` meRb`ĴKZ.gZev` |

3| Dcj Ĵlev` t`n I gĵbi m^uúĴKĴ ĵeÁvbm^ušZ e`vL`v ū ĵqĴQ|

4| mgvšli vj evt` t`tni Zĵbvq gĵbi DrKl`ĴKvi Kĵi bv|

mĴVK DĒi

K) 1| i) uqv-cĵZuqv` 2) ii) Dcj Ĵlev` 3| iv) Dce`evt`

4| i) Dcj Ĵlev` I ce<sup>c</sup>cĵZ<sup>u</sup>ôZ k;Lj vevt`

L) 1| m 2| ūg 3| ūg 4| m

cW - 1

AvZvi AgiZj mútk©Avaie`K hy©
(Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)

Dt`ik`

GB cvWt`ktI Avci**b**

- AvZvi AgiZj mútk©Avaie`K hy© eY**©**v Ki**t**Z cvit**eb**|
- AvZvi AgiZj mútk©Avaie`K hy© i mgt**v**tj vP**v** Ki**t**Z cvit**eb**|
- tK**v**t**v**it**v**it**v**it**v**it**v**it**v**it**v** K G hy© I gZ**v**t` wek**v**m**x** Z**v** eY**©**v Ki**t**Z cvit**eb**|

fjgKv

AvZv giY**kj** b**m**K Agi? GB c**k**ab**t**q`v**k**bK**t**`i g**t**a` gZ**t**f` Av**t**Q| Z**v**B AvZv ev g**t**bi AgiZj; **w**t**q** w**e**wf**o**h**y** I gZ**v**t` i D**m**e n**t**q**t**Q| Avg**i**v GL**v**t**b** AvZv ev g**t**bi AgiZj; mútk<sup>©</sup>Avaie`K hy© w**t**q Av**t**j vP**v** Ki**t**ev|

AvZvi AgiZj; mútk©Avaie`K hy© (Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)

c**©**P**x**b w**M**K`v**k**bK m**t**u**l**u**m** AvZvi AgiZ**v**q wek**v**m**x** w**Q**t**j** b, h**w**` I G mútk©w**Z**u**b** w**e**t**k**l w**K**Q**e**t**j** b**u**b| gZ**z**i m**g**t**q** w**Z**u**b** Z**u**i`R**b**t`i D**t**it**k** e**t**j w**Q**t**j** b, **©** **g**l K**t**i**v** b**v**| g**t**b t**i** **t**l**v** gZ**z**t**Ke**j Avg**v**i t`n**t**KB w**e**b**v**k K**i**t**e** AvZ**v**t**K** b**q**0|

t**c**u**v** Z**u**i **©**n**d**t**W**0 I **©**G**t**c**j** w**R**0 M**©**s` AvZvi AgiZ**v** mútk<sup>©</sup>w**e**k` Av**t**j vP**v** K**t**i**Q**b| Z**u**i g**t**Z, c**w**_e**x**t Z AvZvi Av**M**g**b** N**t**U**t**Q`**M**š**v**K t**z** K cZ**z**bi d**t**j| G R**x**e**t**b t**m**s`h**©**A**e**t**j** vK**i**bi m**g**q Avg**i**v m**y**v**o**v**w**i m**v**t_**mv**t_**G**K**u**W c**©**Q**o**b**e**te`b**v** A**b**š**e** K**w**i| GB t**e**`b**v**i K**v**i Y n**t**j**v**, c**w**_e**x**t Z Av**M**g**t**bi Av**t**M AvZv t**m**s`h**©**A**e**t**j** vK**b** K**t**i t**h** w**»** Av**b**vb**w**iZ t**c**Z c**w**\_e**RM**š**Z** t**m** t**m**B A**b**š**w**iZ c**v**q b**v**| Z**v**B c**w**\_e t**m**s`h**©**c**z**`**q** K**v**i m**v**t\_**mv**t\_**Z**vi t**m**B c**v**t**b**v A**b**š**w**iZ t**R**š**M** I t**v** A`**u**o t**e**`b**v**i AvK**v**it**i**| t**m**s`h**©** i**t**fi c**z**Z Avg**v**t`i t**h** `f**o**w**e**K AvK**I**š, t**c**u**v**i g**t**Z, G**u**v AvZvi AgiZj; w**e**k**v**t**mi** G**K**u**W** t**R**v**i** t**v**j v w**f**w**E**|

t**c**u**v**i g**t**Z, AvZv G**K**u**W** Av**a**im**Z**K`e`w**e**t**k**l| t**K**v**t**b v Av**a**im**Z**K`e`B t**h**š**w**M**K** n**t**Z c**v**t**i** b**v**| m**z**v**is** AvZv G**K** Av**h**š**w**M**K** (simple) `e`, h**v** K**L**t**b**v w**e**w**o** n**t**Z c**v**t**i** b**v**| h**v** w**e**w**o** n**t**Z c**v**t**i** b**v** Z**v**i w**e**b**v**k t**b**B| m**z**v**is** AvZv Agi|

A`**wi** ÷ U**j** AvZvi AgiZj; w**e**k**v**m**x**| Z**u**i g**t**Z, AvZv i**ay**Av**a**im**Z**K`e`B b**q**, e**is** AvZv n**t**j**v** t`**n**i m**is**M**v**bK k**w**3 I t`**n**i AvK**v**i| AvZvi m**vi**ag**©**n**t**j**v** e**w**| e**w** `š**a**it**bi**: 1) m**u**q I 2) w**o**w`**e**| w**o**w`**e** e**w** t`**n**i m**v**t_**mv**t_**a**š**m** n**t**q h**v**q, Av**i**

evsj vt`k Dššř nekļe`ij q

mūlq eyk Agi | A`vvi ÷Uj e`w³MZ AgiZvq nekļmx bb, Zui gřZ, mūlq eyk cig
mĒvi mvt_ GKvKvi ntq hvq| AvZš thtnZzAva`vuzK mĒv, tmtnZzAvZš Awebkļ,
kvkZ I Agi |

evKļj i gřZ, AvZš AnefvR, Anevgk^a I veř`nx Ges Gi ve`lZ. tbB| AvZš thtnZz
Ava`vuzK `ē, tmtnZzAvZš Awebkļ I Agi |

jvBevbři gřZ, AvZš Zvi `řfveK cKuzřZB Agi | thtnZzAvZš Ava`vuzK `ē`
tmtnZzAvZš Agi |

tnřMj I be` tnřMj xqvbi AvZš i AgiřZ; nekļmx| Zvř` i gřZ, mmxg AvZš i G
RMřZ vov` @ `vb I KZ@` iřřř, wKš' GB mmxg AvZš GB `ř`vqx RMřZ Zvi cY`
KZ@` mgvř KiřZ cřři bv, ZvB gřři ci I vbtři Av`řZ; eRvq tiřL cwi cYřv jvř
KiřZ cřři |

`vkřK iřkv I AvZš i AgiZvq nekļmx| vZv Zui eÜzfj řUqvřřK řj Lv GK vřMřZ
eřj b, řG Rreřb Avng GZ teik `řL-Kó řřřM Křřř th, ciřřřř cř`řkv bv Křř
cwi bv| Avve`vi řKvřbv KUhřř AgiřZ; I Ckřři Av`řZ; mřřř Avřři gřb GZUKř
mskq mřř KiřZ cřře bv| Avng Rvnb, Avng nekļm Kwi, G Avng cř`řkv Kwi Ges
Rreřbi řkl vbtřřm chřř Avng G nekļřm Auř `vKřevř

gvUřD AvZš i AgiřZ; nekļmx| vZv eřj b, kv³ i Awebkļi bvx ř`řK AvZš i AgiZv
cřřv Kiv hvq| gřř kv³ i řcřřřř gvřř | hv` G bvx ř`řK iřřřřř `řřK kv³ i řřřřř
cřřhvř` nq, Zvřřj gb ř`n ř`řK `řřřřř ř`řři ařřm cřřři ci I gřbi Av`řZ; vKřZ
cřřři | Avevi hv` G bvx gvřřřK kv<sup>3</sup> i řřřřřř cřřhvř` nq, Zvřřj gřři mřř gb
ařřm cřřř nq bv| A`řřř `řřK kv³ i gř gvřřřK kv³ i I vevř Nřř bv Ges řKvřbv bv
řKvřbv AvKřři Gi Av`řZ; vřK `vřK |

AvavřK Křřř Ava`vuzK Mřel Yvi dřj thme Z` D`NvřUZ nřřřř, Zv AvZš i AgiZv
mřbv Křři | Aa`řK DBřř qřg KřmřGi gř veL`vř i mřqbve` I `řřvi Křřřř th,
e`w<sup>3</sup>veřřřřř gva`gřřc e`envi Křřř ciřřřřř AvZš GB RMřřři gvřřřř i mvt_
K_v eřj | dřj AvZš th Agi Zv-B cřřřřř nq|

mgřřř vřbv

1) AvZš i AgiZv mřřřř řcřřřř cřřv Zui AvZš mřřřřř veřřř avřři Dci cřřřřřřř
GB veřřř avřři hv` vř`v nq, Zře Zui cřřřřřřř řKvřbv gř` `vřK bv| AvZš řK
Ava`vuzK `ē` eřv hvq bv| mřřřřř řcřřřřř hvřř Mřřřřřřř bq|

evsj vř`k Dššř mekte`ij q

2) A`vvi ÷Uj , tWkvU, evKř , j vBeibR, tnřMj I tnřMj cřř`i gZev`I tčUvi
b`vq AvZie m=Ůxq meřkl aviYri Dci cřZiŃZ| GB meřkl aviYv hw` mZ` bv nq
Zvntj Zvř`i gZevř`i I tKvřbv gj` \_vřK bv| e`Z aviYvčř Z tKvřbv gZevř`řK
ıbwŃZ ev mıWk ej v hvq bv| Gř`i tKDB AvZři aviYřK hřř ıř řq cřZiŃZ Kři bıw|
mřřivs Zvř`i gZev` MřYřhvM` bq|

3) gıUřD-Gi gZev` Dcgvı Dci cřZiŃZ| Dcgvı KLřbv tKvřbv meřqřK
mř`nvZıZfvře cřvY Kři bv| kıř<sup>3</sup>i ıbw`Zv bıwıZi mř½ Dcgvq AvZři AgıZı
ıbwŃZfvře cřvY KıřZ ntj , cŮřg hřř ıř řq cřvY KıřZ nře AvZřı GKıU kıř³|

Dcmsvı

G Avřj vPbv t_řK Avgiv ej řZ cıvı th, AvZřı AgıZı mřıvřř Avııe`K hřř ev
gZev` AvıKısk třřřı aviYv ev Dcgvı Dci cřZiŃZ| th gZev` aviYv I Dcgvı
Dci cřZiŃZ tm gZev` m=úřK ıbwŃZıřc ıKŃQej v hvq bv|

cvtVĚi gj`vqb

i Pbvj-K cĽe

1/ AvZŹi Agi Zjm`úĽK°Awaie`K gZer`uW mgvtj vPbv mn Avtj vPbv Ki ab|

msvŹB DĚi gj-K cĽe

- 1/ AvZŹi Agi Zjm`úĽK°cĽUvi gZer` Avtj vPbv Ki ab|
- 2/ AvZŹi Agi Zjm`úĽK°A`mi ÷Uj , tWkvU° evKŹ i gZer` Avtj vPbv Ki ab|
- 3/ AvZŹi Agi Zjm`úĽK°i`kvi e³e` Zřj ai ab|

K) eú ubePbv cĽe

mWV DĚi ij LĽj

1/ AvZŹi Agi Zjm`úĽK° Awaie`K gZer` AwaKvsk tŹtĽ cĽZŹôZ

- i) avi Yvi I ci
- ii) hŹř i I ci
- iii) AvteřMi I ci
- iv) AbŹ Źzi I ci

2/ ņAvZŹi mvi ag°ntj v eyxņ- DŹ³uW

- i) mĽmuŹmi
- ii) tĽUvi
- iii) A`mi ÷Uj i
- iv) tWkvU°

3/ evKŹ eř b

- i) AvZŹ Zvi `řfmeK cĽuZřZB Agi
- ii) tPZbv AvZŹi cĽvb ag°
- iii) AvZŹ ntj v t`řni mvsMVvbK kv³ I t`řni AvKvi
- iv) AvZŹ AneřvR°, Aneřk, Ľeř`nx Ges Gi me`Ź. tbB

4/ Kvi gZer` Dcgvi Dci cĽZŹôZ

- i) tĽUvi
- ii) gvU°Di
- iii) evKŹ i
- iv) j vBeŹřRi

L) mZ` ntj ņmņ Ges Źg\_`v ntj ņngņ ij LĽj|

1/ mĽmuŹm AvZŹi Agi Zvq nekĽmx uŴtj b bv|

2/ tĽUvi gřZ, AvZŹ GKŹU Ava`mZŹK `e`neřk l |

3/ A`mi ÷Uj eyxřK Źzb řřM řřM Kři b|

4/ i`kvi eř b, `mK kv³ i gZ gvbimK kv³ i meřvk NřU bv Ges tKvřbv bv tKvřbv AvKřři Gi AŹ`ĽjWV _řřK|

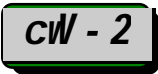
mWV DĚi

K)

1/ i) avi Yvi I ci   2/ iii) A`mi ÷Uj i    3/ iv) AvZŹ AneřvR°, Aneřk, Ľeř`nx Ges Gi me`Ź. tbB   4/ ii) gvU°Di

L) 1/ Źg   2/ m   3/ Źg   4/ Źg

AvZvi AgiZj m^{au}tK^o b^wZK h^y
(Moral Arguments for the Immortality of Soul)

Dⁱk

GB cvWtk^l Av^cib

- AvZvi AgiZjel qK `b<sup>w</sup>ZK h<sup>y</sup> nek` fite eY^ovi Ki^tZ cvi^{te}b|
- AvZvi AgiZjel qK `b<sup>w</sup>ZK h<sup>y</sup> gj`vqb Ki^tZ cvi^{te}b|

f^{ig}K^v

AvZvi AgiZjel qK h^y , tj vi g^{ta} `b<sup>w</sup>ZK h<sup>y</sup> GK<sup>u</sup> D<sup>t</sup>j L<sup>th</sup>M<sup>h</sup> h<sup>y</sup> | GB h<sup>y</sup> i c<sup>e</sup>3v R<sup>v</sup>g<sup>o</sup> `v^koK B^gv^tq^j K^vU| Z^ui g^tZ, `b<sup>w</sup>ZK R<sup>x</sup>e<sup>t</sup>bi t<sup>k</sup>v<sup>t</sup>br gj` _v^tK b^v, h^{ir} AvZvi Agi b^v n^q| GB c^u ex^tZ k^ws^tk;L^j v e^rvq i^vL^tZ n^tj AvZ^tK Aek^B Agi n^tZ n^{te}| Av^giv GL^b AvZvi AgiZj m^{au}tK^o `b^wZK h^y u^u Av^tj v^pbr Ki^{te}v|

AvZvi AgiZj m^{au}tK^o b^wZK h^y (Moral Arguments for the Immortality of Soul)

AvZvi AgiZj m^{au}tK^o b^wZK h^y : K^vU

K^vU (1724-1804) AvZvi AgiZ^tK `b<sup>w</sup>ZKZ<sup>vi</sup> `x^kh^om^Z` n<sup>t</sup>m<sup>te</sup> MY` K^tib| K^vU e^tj^b, AvZvi AgiZj m^{av}iY^fite c^ovY K^{iv} h^vq b^v| w^ks `b<sup>w</sup>ZK R<sup>x</sup>e<sup>t</sup>bi Z<sup>ir</sup>ch<sup>o</sup> e<sup>v</sup>L<sup>v</sup> K<sup>iv</sup>i R<sup>b</sup> AvZvi AgiZj `x^kvi K^ti w^tZ n^q| AvZvi AgiZj m^{au}tK^o K^vU `o<sup>u</sup> `b^wZK h^y c^ov^b K^ti^tQ^b :

1) b^vq^{ue}P^{vi} gj⁻K h^y

AvZvi h^{ir} Agi b^v n^q Z^vnt^j b^vq^ci^vq^YZ^{vi} t^kv^tbr gj` \_v<sup>t</sup>K b<sup>v</sup>| `b^wZK R^xe^tbi GK^Uv gj` Av<sup>t</sup>Q| d<sup>t</sup>j th f<sup>ij</sup> K<sup>v</sup>R K<sup>t</sup>i Z<sup>vi</sup> c<sup>y</sup>-vi Ges th L<sup>iv</sup>c K<sup>v</sup>R K<sup>t</sup>i Z<sup>vi</sup> k<sup>w</sup>-l<sup>n</sup>l q<sup>v</sup> D<sup>iv</sup>P<sup>Z</sup>| w<sup>k</sup>s` ev`e R^xe^tb Av^giv m^{av}iY^Z t^u th f^{ij} K^vR K^ti tm K^o cvq, Avⁱ th L^{iv}c K^vR K^ti tm m^{yl} \_v^tK| G^{me} w^et^{iv}a^Zv `i- K<sup>iv</sup>i R<sup>b</sup> ci<sup>K</sup>vj e<sup>t</sup>j GK<sup>U</sup>v R<sup>v</sup>q<sup>M</sup>v _v<sup>k</sup>v `i^kvi, th L^{iv}t^b c^yev^biv c^y-Z. Ges c^vc^xiv k^w-l^cv^{te}| Avⁱ GR^b AvZ^tK Aek^B Agi n^tZ n^{te}|

2) `b<sup>w</sup>ZK Av`k^oj⁻K h^y

K^vt^Ui g^tZ, `b<sup>w</sup>ZK R<sup>x</sup>e<sup>t</sup>b n<sup>t</sup>Q Av`k^oK c^{iv}l q^{vi} R^b GK^Uv o^o ev m^sM^og| w^ks` G Av`k^oK G R^xe^tb m^ts^lI R^bK^fite c^{iv}l q^v m^{ae} n^q b^v| w^Zib e^tj^b, g^vb^l i `R<sup>ie</sup>K m<sup>E</sup>v (sensibility) h<sup>L</sup>b m<sup>au</sup>Y<sup>f</sup>ite te<sup>s</sup>w<sup>x</sup>K m<sup>E</sup>vi (rationality) w<sup>b</sup>qg t<sup>g</sup>t<sup>b</sup> P<sup>t</sup>j Z<sup>L</sup>bB `b^wZK R^xe^tbi Av`k<sup>o</sup>c Y<sup>Z</sup>v j<sup>v</sup>f K<sup>t</sup>i| te<sup>s</sup>w<sup>x</sup>K m<sup>E</sup>vi m<sup>t</sup>\_ g<sup>v</sup>b<sup>l</sup> i `R^{ie}K m^Evi GB m¹w^Z j^vf g^vb^l i `b<sup>w</sup>ZK R<sup>x</sup>e<sup>t</sup>bi Av`k^o GB Av`k<sup>o</sup>GK R<sup>x</sup>e<sup>t</sup>b ev`te

cwi YZ Kiv hvq bv| GB Av`k`ev`évtqbi Rb` Rb`Rb`ššři mivabr`i Kvi | mživs
GB `bWZK Av`tkP ev`éZv cšZciv`bi Rb` AvZvi AgiZv`šKvi KitZ nq| AvZv
hv` Agi bv nZ Zte `bWZK Rxb vbi`š nšq coZ| AvZvi AgiZv`šKvi KitZ B
`bWZK Av`k`th ev`évtqZ Kiv m`é Zv`šKvi Kiv hvq, Avi Zv bv gvbtj `bWZK
Av`tkP tKv`bv A_`v`K bv| th `bWZK Av`k`K ev`évtqZ Kiv hvq bv Zvi tKv`bv
gj` tbB| mživs `bWZK Av`tkP mv`šZv cšZcbæKivi Rb` AvZvi AgiZv`šKvi
KitZ nq|

AvZvi AgiZi m`útk`bWZK hvš : tm_ I ndiWls
tRgm tm_ (James Seth) etj b, `bWZK Av`k`etjv Amxg Ges G RMr etjv mnxg|
mmxg RMtZ Amxg Av`tkP ev`évtq m`é bq| `bWZK Av`tkP ev`évtqbi Rb` Amxg
mgtqi cšqvRb| ZvB AvZv`K I Amxg A\_`š Agi nšZ nš| ndiWls (Hoffding) Zvi
gtj`i v`Z`Zv bWZK Abvnti etj b th, Avgiv G Rxb th gj` ev gv ARš Kvi Zv
`bWZK µgeÚtb msiWZ \_v`K, Gi tKv`bv ašm tbB| Gme gj`tk enb Kivi Rb`
gZš ci l gvbevZv`K Agi nšq \_v`KtZ nq| A_`š AvZv Agi |

AvZvi AgiZi m`útk`bWZK hvš : gmišD
gmišD (Martineau) I AvZvi AgiZvi mct`š `bWZK hvš w`tqšB| Zvi š÷vW
Ad viij vRqbš (Study of Religion) Mšš` vZv etj b, gvbevZvi MVtbi Avmj
cšKv. t_`tk Gi AgiZi tek KZK\_`tjv BvšZ cvl qv hvq| G_`tj v`K vZv vZv fivM
fivM Kti b: 1| ev`i BvšZ ev fivel`švYx (Vaticinations of intellect) 2| vetešKi
BvšZ ev fivel`švYx (Vaticinations of conscience) I 3| DššřMi BvšZ ev
fivel`švYx (Vaticinations of suspense)

1) ev`i BvšZ ev fivel`švYx
ev`i fivel`švYx Abvnti, ev`i DbvZ AvZvi DbvZ; tKbbv ev` AvZvi mivmÉv| G
Rxb t`k I Kv`j mnxve`Zvi gta` ev`i DbvZ nšZ cvti bv, t`k I Kv`j i Mvš
AvZvµg KitZ cvitj B ev`i DbvZ jvf m`é nq| ZvB gZš gva`tg GB mnxg cv`ex
t_`tk gvšjvf Kti ev`i DbvZi kv`l`ššřtZ cvti| Avi GRb` AvZv`K Agi nšZ
nš|

2) vetešKi BvšZ ev fivel`švYx
G BvšZ Abvnti, Avgv`i veteK `bWZK cšWvZi Rb` Avkv-Avkv`švq cwi c`š` vKš`
cšWvZ GKUv Amxg c`vZiB BvšZ t`q| Avgiv cšWvZi hZB DbvZ`š i DvW, ZZB
Avgiv Av`k`K c`šv`te ev`évtqbi w`tk amvZ nB| `bWZK cšWvZi D`P`š i cššv
Rb` vetešKi GB th Avkv`šv Zv t_`tk cšWvYZ nq th, gZš ci l AvZv Zvi
Av`Z`K eRvq tišL `bWZK Av`k`K DbvZ fivte jvf KitZ cvti | ZvB AvZv Agi |

3) DššřMi BvšZ ev fivel`švYx

evsj vř`k Dššř mekře`ij q

G BwZ `bwZKZvcYKvR I mřLi mřwZi K_v etj | wKš' G Rxeřb G mřwZ mře ci
nřq lřv bv etj ciKvřji Aw`Zj; řKvi KiřZ nq, thLvřb Gi mřwZ wearb mře |
mřzi vs AvZř Agi |

eřwřMZ AgiZj nř"Q `bwZKZvi GKUv cřqvRbxq kZř `bwZK Rxeřb nřjv eřwř
Rxeřb | řKvřbv eřwř Zvi eřwřMZ RxeřbB `bwZK Av`křK Dcj wä Kři _vřK | hw`
eřwři `bwZK AvZř Amřg AvZř mřvi mřř\_ wřřj hvq, Zře Zvi `bwZK Rxeřb řjvc
cřq | `bwZK Rxeřb cřkwZK Rxeřb ev Hkři K Rxeřbi mřř_ wřřk thřZ cřři bv |

mřřřj vřbv

wZK Rxeřbi Zırchři řřvi Rb` AvZři AgiřZji cřqvRb | wKš' řKvřbv wRwřmi
cřqvRb nřj B th Zv Aw`Zřřj Zv cřwřYZ nq bv | `bwZK Rxeřbi Rb` AvZři AgiZj;
`i Kvi ev DřPZ, wKš' ev`e Avi DřPZ GKK_v bq | Avgvi 100 UvKvi Lř cřqvRb,
Zvi gřřb G bq th, Avgvi cřKřU 100 UvKv AvřQ |

`bwZK hwřři cřřřř`i eře" nř"Q, `bwZK Av`křAmřg, mřmřg Rxeřb Zv ev`evřb
Kiv mře bq | mřmřg Rxeřb GUv mře bq etj B AvZř Amřg Rxeřb cřře Zv wřwřZ Kři
ejv hvq bv | ZvQvov, AařvcK eřwř etj b, mřy-kwřřř nřjv gřbvřwřK eřvcvi | mřzi vs
ř`n Qvov mřy j vř`jřh eřvcvi |

Dcmsnvi

GK_v wK, gřbvřři mřy;Lj I kwřřřřřRxeřbi Rb` AvZři AgiřZji cřqvRb | AvZř
hw` Agi bv nq, Zřnřř hviv ciKvřř řij dj jřřři Avkvq AřbK g` KvR ř`řK
weiz _vřK Ges řij KvR Kři, Zřiv wřiarmwřnZ nřq cote | ZvQvov, mevB hw`
wřwřZ Rvřb th, G cřlexB řkl, Zřnřř gřbvřři gřa" cřl qvi AvKv.řřv teřo hvře,
`vřv-nřřřřřv teřo hvře, cřlex nřq hvře Akwřřřřř cřřř mřzi vs cřlexřř kwřřřřř;Lj v
eřřq ivLvi Rb` Avgřř`i AvZři AgiřZj wěkřm Kiv DřPZ | wKš' Gnřřv wěkřm ev
Jřřřř`i eřvcvi | hwřř wřřř cřřwřZ bv nřř řKvřbv wěkřm ev gřři `vřwřK , iæř;
řbB |

cřřVři gj`ıqb

iPbıgı-K cřkř

1| AvZři Agi Zı mřúKřq `bıZK hıřıU e`vL`v Kiab|

msıřřB Dři gj-K cřkř

1| AvZři Agi řZı mçřř KřřUi b`ıqıePřı gj-K hıřıU e`vL`v Kiab|

2| AvZři Agi Zı cřřř½ KřřUi `bıZK Ar`křj-K hıřıU e`vL`v Kiab|

3| AvZři Agi řZı mçřř gıUřřDi ArřgZ Dřj L Kiab|

K) eú ıbeıPbı cřkř

mıWK Dři ıj Lřj|

1| AvZři Agi Zı mřúřK© `bıZK hıřıU cřvıb Křıb

- i) řřřř
- ii) KřU
- iii) řRgm řm_
- iv) ndıWs

3| řRřřřı gj` enb Kivi Rb` gZřı cil gıbeıZřı Agi řřq `řřKřDıřıU Křıb

- i) KřU
- ii) ndıWs
- iii) gıUřřD
- iv) řRgm řm_

2| gıUřřD gıbeıZřı Agi řZı ř BıřZ ř`b ZřřK řıM Kiv nq

- i) `ř řřřř
- ii) ıZb řřřř
- iii) Pı řřřř
- iv) Qq řřřř

4| `RıeK mřv hLb řřřřK mřv ıbqg řřř Přj ZLbB `bıZK Rřřřı Ar`kçřřřı j řř Křı, K_ıU etj b

- i) KřU
- ii) řřřř
- iii) ndıWs
- iv) řRgm řm_

L) mZ` řřř řřř Ges ıg\_`v řřř řřřř ıj Lřj|

1| KřU AvZřı Agi řřK `bıZKZřı `řřřřřř` etj MY` Křıb|

2| řRgm řm_ etj b, `bıZK Ar`křřřı v mřıg, Arı G RMr řřř v Arıg|

3| ndıWs etj b, `bıZK Rřřřı Rb` AvZřı Agi Zřı řKřřřv cřřřvRb řB|

4| gıUřřD Zřı ř÷ ııW Ad ıı ıj ıRqbř Mřřř` gıbeıZřı Agi Zřı ıbřq Arřj vPbı Křıb|

mıWK Dři

K)

- 1| ii) KřU   2| ii) ıZb řřřř
- 3| ii) ndıWs   4| i) KřU

L) 1| m   2| ıg   3| ıg   4| m

AvZvi AgiZimútkagelqK hy³
(*Theological Arguments for the Immortality of Soul*)

Dfik

GB cvVtkfI Avcwb

- AvZvi AgiZimútkagelqK hy³ nek`fi³ eY³ Kitz cvi³teb|
- cãvb cãvb ag³tjvi AvZv m³úK³q avi Yv D³tj³ Kitz cvi³teb|

fvgKv

AvZvi AgiZv m³útkagelqK hy³ weifbæatg³ Dci w³f³ Kti Mto D³v³tQ| c³w³exi tekxi f³vM atg³B GKRB me³g³q f³gZvi AwKvix m³Evi K³v³tK ³xiKvi Kiv n³tq³tQ| whub GB c³w³exi mKj gvb³ji K³tg³ djvdj wePvi Kiteb Ges gvb³jtK tmB djvdj tf³vM Kitz n³te| Avi GB djvdj tf³vM Kivi Rb³ gvb³ji AvZvtK Aek³B Agi n³tZ n³te|

AvZvi AgiZv m³útkagelqK hy³ (Theological Arguments for the Immortality of Soul)

Bûw³ ag³

c³w³exi cãvb ag³tjvi g³ta³ Bûw³ atg³B c³g³ e³w³MZ Agit³Zi K³v³ ejv nq| Aek³ Bûw³ w³šli c³g³ c³te³c³itjvtKi th w³P³ Z³ij aiv n³tq³Qj Zv n³tjv-c³itjvK bq, BntjvKB Dc³tf³vM; Avi hZUKzm³e G Rxe³tK Dc³tf³vM KivB gvb³ji Kvg³| gZ³zi cicv³ti itq³tQ tkIj; I Lv³tb kvšli thgb tKv³tv e³e³v³ tbB, Dc³tf³vM Kivi g³tZvI w³KQy³tbB| cieZ³z ejv nq, gZ³zi ci c³itjvtK e³w³i c³ly³ad³vb n³te Ges KY³evbiv jvf Kiteb Ck³ii m³w³b³| Bûw³ cqM³ativ AvZvi AgiZi I Avb³Nb cvi³tj š³w³KK Rxe³ti th Avk³lm³ t³b Zv t³KB Bûw³ k³šb Mto I³v AvZvi AgiZielqK gZev³|

w³L³ ag³

w³L³ ag³gtZ, t³nvemv³bi cil AvZv Agi v³tK| G ag³gZ³zi c³tiI e³w³Zvi e³w³t³Zi hveZ³q ³ew³k³mn Agi v³tK Ges Ck³ii m³v³ w³g³t³bi m³thvM jvf Kti| AvZvi Agit³Zi Rb³ c³q³Rb³ b³w³ZK w³K t³tk mr I i³f c³w³ Rxe³| hviv mr I i³f Rxe³ti c³y³vi t³fc AgiZi jvf Ktib, Zv³i Rb³ gZ³z GKw³ Avcw³ZK NUb³gv³I| gZ³z BntjvK I c³itjvtKi g³ta³ thvMm ³I³ mcZ nq Ges c³y³evbiv c³itjvtK Zv³i t³K³qZv I t³vZ³š³ w³btq tet³P v³tKb|

Bmj vg

Bmj vg ag°Abymři, AvZř Agi | űKř' t`ni gZř gvbe Rmzi AwfbæI Aj•Nbxq
wbqWZ| KřAvb kixřd AvZřřK Avj mř GKUv Avř`k etj AwřmZ Kiv nřqřQ| Őej ,
AvZř nřjv, Avgvi cřř Avř`řki řřa` GKűűŐ - Avj KřAvb| Bmj vg ag°Abymři,
gZřř ci AvZřř tetř _vKře Ges řkl meřřři i ř b Zvi cřeř t`n aviY Kite| Avj mř
mKřři cřZ cř°b`vq I mřeřvi Kiteř| cřZřřK řbR řbR Křgř dj řřm Kiteř|
cvcxiv ř`vřřLi Avř`řbi `řmn hřřřv Ges cřřvZřřiv tetřř`ři Abřřmř řřm Kiteř|
GRb`B AvZřřK Agi nřZ nřeř|

mř`yl teřx ag° Kgeř`

mř`yl teřx atg°AvZřři Agi Zř mřřřřK°Kgeřř`i K_v `řřvi Kiv nřqřQ| Kgeř`
Abymři, GK Rbřřgi Avb`-meřřř`i djvřřřři řcřřřřř cřeZřřevi gvbřřřK Aveři
cř_exřřř vřřři Avřřřř nq| Kgeřř`i gř-e³e` nřjv řřhgb Kgeřřřg dj řř cřřevb
AvZřř řbeřř ev gřř jvř Křř | űKř`th AvZřř cvcx Zvi řbeřř jvř bv nř qv chřřřcřřř
cřřř Rřřřř gva`řg Kgeřř řřm Křřř nq| mřřřivs AvZřř Agi |

mğřřř řřbv

1) Břřř, űL°-vb, Bmj vg cřřřř atg°ciKřřři K_v ejv nřqřQ A_řř gZřř gva`řg
ř`ni Aemvb Nűře, Avi AvZřř ciKřřř řřřřř tetř _vKřeř| Gi řřřřřv ařřm řbř|
atgř GB gZ hřřři gva`řg cřřřřř bq| Zřř AvZřř řh Agi Zř řbřřř Křři ejv hvq
bv|

2) Kgeřř`i meřřř GKűű Awřřřřř nřjv, ce°Zřř Rřeřři Kgeřřři cřř`vi ev
řřřř`vi A\_řř nře ZLbB, hLb mřřřř e`w³i gřb ce°Zřř Rřeřři mřřřř `řřř Ařřřř
_vKřeř| ceřřřřř gvbřřřř cřeZřř Rřeřř ci nřřře cřřřřř kwřřřř qv dj cřř`nře
ZLbB hLb řmB cřřřř gvbřřřř Zvi ce°Zřř gvbexq Rřeřři `řřřřř Y Křři eZřřv
cřřřř Rřeřř AatcZřři Rb` gğře`bv I Acgřvřeva Kiteř| űKř`ce°Zřř Rřeřři
řřřřř `řřř ev řřřřřřřřřřřřřř i mřřřřřř cřř qv hvq bv|

Dcmsnvi

agřřřřř hřřřřř gř-Z Mřo Dřřřřř agřřřřřřř Dci řřřřř Křřř | cř_exřř cřřv cřřv
agřřřřř AvZřřř Agi řřřřř nekřřřřř| cřřř mKřř atgř GK meřřř mřřř K_v Ges gvbřřřři
ř`nřemřřřř cřř cřř\_ř Křřřř `řq-`řqřřř AvZřřřř enb Křřř nře etj `řřřř Kiv
nq| cřř_ř Rřeřři Křřřř `řqřřř AvZřřřř enb Křřř nře -GB `řřřřř gvbřřřři cřř_ř
Rřeřřřř mřřřřř I kwřřřřř Křřř řřřřř | mřřřřř hřřřřř-Zřřřřř gva`řg AvZřřř Agi Zřř hřř
`řřřřřřř nq Z\_řřřřř Gi e`enřřř K gř` Ařřřřř|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúKĕq agĕl qK h^yšW e`vL`v Kiab|

mswĕB DĒi gj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúK^uBúw` atgP gZvgZ eY^u Kiab|

2| AvZvi AgiZj m^uúK^uBmj vg atgP gZvgZ e`vL`v Kiab|

3| AvZvi AgiZj m^uúK^uKg^ue`v` e`vL`v Kiab|

K) eú ubePbx cĕæ

m^uW/K DĒi ij Lly|

1| AvZvi AgiZj m^uúK^uagĕq h^yš
Mto D^uv^uQ

- i) cĕK^uZi Dci w^uf^uĒ K^ui
- ii) g^uy^uš i Dci w^uf^uĒ K^ui
- iii) agĕk^uĕ^umi Dci w^uf^uĒ K^ui
- iv) ^ub^uw^uZKZvi Dci w^uf^uĒ K^ui

3| Őej, AvZv ntjv Avgri cĕšz
Av^uĕki g^uta` GK^uW|Ő - D^uw^uW Kiv
ntq^uQ

- i) Zvl iv^uZ
- ii) hve^uji
- iii) Bw^uĀ^utj
- iv) tKvi Av^utb

2| ŐgZzi g^ura^utg BntjvK I
citjvtKi g^uta` th^uMm^uĕ ^uw^ucZ
nq Ges c^uY^uevbiv citjvtK
Z^uv^u i ^uK^uxqZv I ^uv^uZš^uĭ w^ub^utq
te^utP ^uv^utKŐ - e³e^uW

- i) Búw` atgP
- ii) L^uóvb atgP
- iii) Bmj vg atgP
- iv) w^un^u `y^uatgP

4| Kg^ue^uv^u i gj- e³e^u ntjv

- i) thgb Kg^uqZgb dj
- ii) thgb K^uK^uz tZgb gyi
- iii) thgb I ^uv^u tZgb w^ukl`
- iv) thgb ^uo tZgb w^ug^uó

N) mZ` ntj ŐmŐ Ges w^ug^u ^uv^u ntj Őw^uŐ w^u Lly|

1. c^uW^uexi c^uĀvb ag^uĕ^utj vi g^uta` Bmj vg atgB me^uŐ^ug e^uw^ušMZ AgiZvi K^u^uv ejv nq|

2. Búw` ag^uĀb^uh^uq^ux, gZzi c^uic^uv^ui i^utq^uQ tkIj|

3. w^uL^u ^uag^uĀb^uh^uq^ux, AvZvi Agi^ut^uji Rb` c^uŐq^uvRb ^ub^uw^uZK w^u K ^ut^uĕK mr I i^uf c^uw^uĒ

4. R^uxeb|

5. w^un^u `y^u teš^u ag^uĀb^uh^uq^ux, tKej cvcx AvZvB ubeP^u j^uv^uf Ki^ute|

m^uW/K DĒi

K)

1| iii) agĕk^uĕ^umi Dci w^uf^uĒ K^ui

2| ii) L^uóvb atgP

3| iv) tKvi Av^utb

4| i) thgb Kg^uqZgb dj

L) 1| w^ug

2| m

3| m

4| w^ug

cW - 4

AvZvi Agi Zj m^utK^oetkd Yx gZgZ
(Analytic Views on the Immortality of Soul)

Dt`ik`

GB cvWtk`l Avcib

- AvZvi Agi Zv m^utK^oetkd Yx gZ eYbr KitZ cvi`teb|
- AvZvi Agi Zv m^utK^oetkd Yx gZi mgvtj vPbv KitZ cvi`teb|

figKv

AvZvi Agi ZjelqK gZ wntmte nektd Yx gZ GKUzwbæaitbi | GB gZ Abryvti,
AvZv I t`n wfbæWKQybq| t`tni gZzi mvt_ mvt_ AvZvi A_@ tPZvri gZzNtU|
mZivs AvZv Agi G avi Yv GKevtiB Agj-K|

AvZvi Agi Zj m^utK^oetkd Yx gZ (Analytic Views on the Immortality of Soul)

mgKvj xb nektd Yx `vk@KMY AvZvi Aw`Zj A`xKvi Ktib| Zvt`i gtZ, ci`ttj vK Ges
AvZvi AgitZi avi Yv Agj-K| Zviv GKvavti hv^oev`x I AwfAZver`x| GRb` Zviv
hv cL`q| Kiv hvq Ges hv<sup>o</sup> w`tq c@yY Kiv hvq Zvi Aw`Zj A`xKvi Ktib| Zvt`i
e³e` n`tjv, tPrtLi mvgtb gZzi cil gZ e^w tjvKPqjz Ašivtj tetP_vtK,
cvi`ttj šKK Rxebhrcb Kti G avi Yv imZgZ nvm`Ki| Zvt`i gtZ, e<sup>w</sup> ej`tZ Ggb
mEvtk tevSvq hvtk Roe`i gtZv cvL_@ Dcvtq ev c@tqwmK cxwZtZ mbv^o Kiv
hvq| mZivs gitYi ci tetP_vKvi wKsev c@ria@meZ nl qvi c@k@ I tV bv| Kvi Y
gi Y gvtbB t`nnebvK, e^wmEv I tPZvri cY@Aemvb|

nektd Yx `vk@Kiv e<sup>w</sup>mEv ej`tZ iayt`ntK Ges e^wMZ Awfbæzv (personal
identity) ej`tZ t`tni msnwZtk ešvb| t`tni Af`šti t`tni tPtq wfbæ`fvtei
AvZv ev gb etj th wKQy_vKtZ cvi`ti, G mæbevtK Zviv A`xKvi Ktib| mvari YZ
AvZv etj hvtk AwfinZ Kiv nq Zviv ZvtK tPZbv etj AwfinZ Ktib, Avi tPZbv
n`tjv t`tniB GKw `ewkó| GRb` Zvt`i e<sup>3</sup>e` n`tjv, t`nviemvtbi mvt_ mvt_
tPZvri I Aemvb NtU|

mgvtj vPbv

nektd Yx gZev`w bibvute mgvtj wPZ ntqtO:

- 1) nektd Yx `vk@Kiv AvZvmEv I t`ntK Awfbæetj gtb Ktib| wKš' cKZctq|
AvZvmEv I t`n GK bq| t`ntK c`vt\_@ mvt\_ Zj`bv Kiv tMjt I t`n Af`šti th
AvZv ev AvZvmEv AvtQ ZvtK A`xKvi Kiv hvq bv| GB AvZvmEvB wPšv, nekjm-
Awekjm, Avkv-cL`vkv Gi KZqj tKbbv AvZv hLb t`nz`wM Kti ZLb t`n Gme

uKQy KiřZ cvři bv| mživs AvZmĚv I t`n GK bq| gubmK e`vcvi , tj vřK KLbB
c`w\_ř Dcvřq e`vL`v Kiv hvq bv|

2) t`n Qvovl e`w³i Ggb uKQy`enkö`_vřK hvř`i c`vř_P gZ cřřqmMK Dcvřq
cĹ`Ń Kiv hvq bv| thgb, e`w³gvĪB mZ`, mýi I g½řj i jřŃ Rxeb cwřPwj Z
Kři| e`w<sup>3</sup> Gme Av`kAbřkj řbi gva`řg RxebřK A\_Ěn I ZvrchĚY`Kivi cřřvm
cvřq| Gme AgZ`I `be`K gj`gvb I gj`řevřřK řKvřvřřteB c`w_ř ejv hvq bv|
mživs e`w<sup>3</sup> I e`GK nřZ cvři bv|

3) veřkř Yx `vkřKř`i gřZ, t`nvemřřbi mřř\_ mřř\_ e`w³mĚvi me uKQy`ebó nřq
hvřq| Zvř`i G K\_v tgřb řbqv hvřq bv, Kvi Y gi YřřK me uKQy cwř mgvřB eřj `řKvi
Ki řj G Rxeb A_řřb nřq hvřte Ges Rxebřvřcb Amva` nřq coře|

4) gj`řevřřai hvř` řKvřbv t`nvwZwi<sup>3</sup> `řqx Zvrch`bv_vKřZv, Zvřřj cřřZKj cwřřeřř
`mnK mly-`Q` DřcŃřv Kři, AZ`vřvi I uřcxob mn` Kři gvřř Gmřei mÜvb I
Abřkj řb AUj _vKřZv bv| Ab`řřqi veřřřx b`řřqi `řmva` mšMřg nřřv bv| gvbe`i `x
I t`křcřřK řjřřKiv th t`k I mgřřři Rb` AvřřřmM`Kři řv Agj-K bq| A_řř
b`řq, ag`mZ` I mýimn me gj`gvb I gj`řevřřai GKwU `řqx Zvrch`AvřřQ| giřři
ci I hvř` G\_řřv uřřK \_vřřK, Zře řv cřřvZ e`w³i BPQv I Av`řřř Avřřři _vKře|

Dcmsvři

veřkř Yx `vkřKř`i gřZ, AvZřř řKvřbvřřteB Agi nřřZ cvři bv| Zvř`i e<sup>3</sup>e` nřřv,
Avřřiv hv ř`LřřZ cww`Q řv `řKvi bv Kři, hv ř`LřřZ cww`Q bv, řv uK Kři `řKvi
Ki řev| uKš` ř`LřřZ řcřřB th, řKvřbv uKQyAvřřřřřj, Avi bv ř`LřřZ řcřř řv
Avřřřřřř bq, řv ejv hvřq bv| thgb, Avřř řřb, B_vř G_řřv Avřřiv ř`LřřZ cvřB bv,
uKš` Gř`i Dcw`řřZ Avřřiv Dcřřřä Kwi| řřgřřb gvřřřři AvZřři Dcw`řřZ ev Agi řv
Avřřiv Dcřřřä Kwi| gvřřřři AřřK mřřvřřx řv AvřřQ, řvB me uKQy Avřřřřř ev Agi řv
cřřřY Kiv řvi cřřř m`e bq| uKš` řKvřbv uKQy Agi řv cřřřY Kiv hvřq bv eřřB th,
řv Agi bq, řv ejv hvřq bv|

civvĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZvi Agi Zv m^uK^q me^tkd Yx gZev`u mgvtj vPbvmn e`vL`v Kiab|

msv^qB DĒi gj-K cĕæ

1| AvZvi Agi Zv cĕt¹/₂ me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i e³e`u eY^ov Kiab|

2| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i AvZvi Agi Zj m^uK^q gZev^t`i `v^o mgvtj vPbv D^tj ^u Kiab|

3| AvZvi Agi Zj m^ut^oK^oAvcbvi gZvgZ e³ Kiab|

K) e^u vbe^oPbx cĕæ

m^uVK DĒi vj L^oy|

1| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i g^tZ

i) AvZv Agi

ii) AvZv a^ošmkvj

iii) AvZv v^obZ^o

iv) D^oc^ot^oi tKv^ot^ovm^uB v^uVK bq

2| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>o</sup>v Zv-B `v^oKvi K^tib hv

i) c^oZ^o v^oq Kiv hvq Ges hv^o v^o t^oq c^ov^ov Kiv hvq

ii) Av^ove Kiv hvq

iii) v^oP^os^oi Kiv hvq

iv) `v^ok^oKiv hvq

3| 0AvZv Agi G avi Ym^u Agj-K^o - gš^oe`u

i) ev^oev`x `vk^oK^t`i

ii) `Av<sup>o</sup>ev`x `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i

iii) th^ov^o3K I c^oZ^o v^oq ev`x `vk^oK^t`i

iv) me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i

4| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i AvZvi Agi Zj m^uK^q gZev`u

i) mKj mgvtj vPbv E^ota^o

ii) me^oRb `v^oKZ.

iii) mgvtj vPbvj-K

iv) me K^ou^oB c^oh^ov^oR^o

L) mZ^o n^otj 0m^o Ges v^og^o v^o n^otj 0v^og^o v^o L^oy|

1| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i g^tZ, AvZv Agi |

2| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i g^tZ, AvZv Agi -G avi Ym^u G^tKev^oi B Agj-K|

3| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i g^tZ, gZ^oi cil gZe^ov^o3 tj v^oKP^ov^oz Aš^ov^otj tet^oP^o v^ot^oK Ges cv^otj v^oKK R^oebhvcb K^ot^oi G avi Yv i^ov^oZgZ n^ov^oKi |

4| me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i g^tZ, hv Av^ove Kiv hvq tKej Zv-B `v^oKvi Kiv hvq|

m^uVK DĒi

K)

1| ii) AvZv a^ošmkvj 2| i) c^oZ^o v^oq Kiv hvq Ges hv^o v^o t^oq c^ov^ov Kiv hvq

3| iv) me^tkd Yx `vk<sup>o</sup>K<sup>t</sup>`i 4| iii) mgvtj vPbvj-K

L) 1| v^og 2| m 3| m 4| v^og

BDıvU - 8

gťj`i cĶıZ.ı cĶıvı (The Nature and Kinds of Values)

gťj` mġm`ıvU eZġvıtb`kĶb GKUv`ıaZcY`mġm`ıv ıntmte ıeteııPZ ntqıQ|
 e`RMZıK tK>`Kıi gıbe ġtb ıewfıbcııRÁıvııı Aııefıe nq| Rıeb ı RMıZı
 A_`Z\_v gťj` LġıZ gıbe ġb ġııı qı ntq ıııv| ġB Rıeb-RMZıK ġııııı`ġfıte
 ıePıı Kıi _ııK| cĶıgZ: Rıeb ı RMr thfıte AıııQ ııK ıııfıteB Zıı eYĶv`ıb
 Kıi ġes ıZıqZ: Rıeb ı RMıZı Zırch`ıbYĶ Kıi | hLb Aııııv ıKııııv NUbııK
 h_vh_fıte eYĶv Kıı ZLb Zı nte Zı`ı eYĶv, Aıı hıı ıKııııv NUbıı fııı-g>`
 fıııııııı, DrKI`AcKI`BZ`ıııı eYĶv Kıı Zıte Zı nte gťj`ı eYĶv| ġB BDıvıU
 gťj`ı cĶıZ, ıKıııııııı ġes gťj`ı Aıııııııııı ıel qıej ıı Dcı Aıııııııııı Kııı
 nte|

ġB BDıvıU ġııı Aııııı cıı ıııııı

- Z`ı ı ġj`
(Facts and Values)
- e`MZ ı AııZıMZ ıntmte ġj`
(Values : Objective and Subjective)
- ġj` e`MZ ı AııZıMZ DfıqB
(Values : Both Objective and Subjective)
- gťj`ı cĶıııııııı
(Classifications of Values)
- ġj` ıııııııııııı ıııııııııııı
(Principles of Valuation)
- ġj` ı ıııııı
(Value and Reality)
- gťj`ı Zırch`ı Aııııı gťj`ı ıııııı
(Significance of Value and Current Value Conflicts)
- ġj` ıntmte Rıeb
(Life as a Value)

kā| cYzv ejtZ mKj gjt`i m=úYzvKl tevSvq| gjt`i mWk A_@K Zv vbtq
gvtj i gta` bvbv ai`bi wfbbzv cwi j WJZ nq| GKRB e`ev`x`vk@K gj`tk thfite
e`vL`v Ki`Z Pvb, GKRB fivev`x`vk@K tmfite Ktib bv| A\_@mZtZ gj` th A_@
e`eüZ nq, tmš`h@eAvtb gj` tm A\_@e`eüZ nq bv| Zte mvari Yfite tKv`bv WQjy
gj` AvtQ ejtZ Avgiv tmiJi Dc`thmMzv AvtQ ejs`\_mK| tKv`bv Av`k@K AbyriY
KtiB NUbmiJ gj`gvb c@B nq|

Z` I gj` : cKwZ.

Avgiv mvariYZ tKvb e`ev NUbvtK`jlv`wfwztZ e`vL`v Ki`Z cwi | c@gz: e`
ev NUbmiJ cKwZtZ thfite AvtQ ev NtUtQ tmfiteB Zvi eY@v Ki`Z cwi | GmJ nt`Q
Zt`i eY@v| wZxqZ: Av`tk@wfwztZ e`ev NUbmiJ`Yv`Y mePvi Ki`Z cwi | GB
`Yv`Y mePvi Ki`Z thtq Avgiv melqmUtK b`vq ev Ab`vq, DvPZ ev AbvPZ, mZ` ev
wq`v, fij ev g` , my`i ev K@rmZ etj AvfwZ Kmi | Gfite e`ev NUbmiJ`Yv`Y
mePvi KivB ntjv e`ev NUbmiJ gj``iba@Y Kiv|

Dctii Z`gj-K ePb`jtvtZ nZ`v, Mf@vZ, Rieb evDv`bv I mZ`Zv m=útk@e`wbô
eY@v t`qv ntqtQ| D³ D`vniY`jtvtZ ewYz tKv`bv NUbviB mePvi Kiv nqvb| A_@
KvR`jtjv fv`jv Wk g` , DvPZ Wk AbvPZ Zv ejv nqvb| Wkš`hw` D³ ePb`jtjv Gfite
ejv nq th, @mvtZtK wcuUtq nZ`v Kti`wei GKUv tNvi Zi Ab`vq I A%wZK KvR
Kti`Q@, @Kgv Mf@vZ NwUtq GKUv AbvPZ KvR Kti`Q@, Ges @NUbmiJ m=útk@mZ`
etj tgvnbv GKUv fij KvR Kti`Q@- Zvntj GB Dv³`jtvtZ NUbvi DrKI@ AcKtI@
eY@v t`qv ntqtQ ejtZ nte| ZvB GB ePb`jtjv gj`melqK ePb| Gt`i`K gj`melqK
AeaviY (judgment of value)-I ejv hvq| gj`melqK AeaviY NUbmiJ`iagv¹
e`MZ eY@v t`qv nq bv, eis NUbmiJ Av`k@fw@K mePvi Kiv nq| gj`melqK
AeaviY DvPZ, AbvPZ, fv`jv, g` , Wk, f` , bWZK, A%wZK G RvZxq kã Ašf@
_vtK, hv Z`gj-K AeaviY _vtK bv|

gjt`i cKwZ.: wvfbagZev`

gjt`i`^fc ev cKwZ. m=útk@`vk@Kt`i gta` mvariYZt Pri ai`bi gZev` t`Lv
hvq| thgb K) AvZwbô ev gb`Egj-K gZev` (Subjective or Psychological
View) L) e`wbô gZev` (Objective View) M) c@qvmv`x gZev` (Pragmatic
View) I N) fivev`x gZev` (Idealistic View)| gb`Egj-K gZev` Abynti,
gj` ejtZ tevSvq e`i Ggb`YtK hv gvtj i tKv`bv Afve tglvq Ges Zvi gtb my
I Avb`i AbvWZ RvMvq | e`wbô gZev` Abynti, gj` e`wbfp Ges e`i gj-
cKwZ. I gjt`i gta` tKv`bv cv`R`tbB| gvtj i fij jvMv ev bv jvMv A_ev gvtj i
cwi Zwb. ev AZwb i mv`\_ e`i gjt`i tKv`bv m=útk@tbB| A_@ e`ev Zvi wbr`tYB
Avgv`i Kv`Q ZwbKi | D`vniY`^fc ejv hvq, tKv`bv e`i gta` hLb KZK`jtjv
my`i`Y`\_vtK tmb e`tK Avgiv my`i etj AvL`vqZ Kmi | hLb Avgiv evj , cvrvv
my`i, ZLb Zvi KZ`jtjv`tYi Rb`B tmiKg etj`\_mK| c@qvmv`x`vk@Kt`i

`wofZ, gŷj`i gvb`U ntjv DcŷhwmZv ev DcKvni Zv| cŷqumerv`xt`i gŷZ, e`i gŷj`
wbfP Kŷi e`wli gŷa` e`w³i ŷKvb cŷqvRb tgUvŷbvi ŷŷgZv AvŷQ wKbv Zvi Dci|
fveev`x`vkŷKŷi`i gŷZ, gŷj` nt`Q cigZĒj ev cigmĒv, hv cŷkuz. I gvbe gŷbi ga`
w`ŷq wRŷK cŷvk KiŷQ| fveev`xt`i gŷZ, gŷj` wclqwbŷ ev e`MZ Ges AvZwŷbŷ ev
AvZwZ Dfqb| Gŷvov Dcŷhwmerv`x`vkŷK wŷj (Mill)-Gi gŷZ, hv mŷ Drcv`b
Kŷi ZvB gŷj`| tgBbs (Meinong) Gi aviYv mŷLi AbŷwZB gŷj`| Avevi tcix
(Perry) etj b, gŷj`i wŷwĒ nt`Q`RwĒK`ŷŷ gŷj`i`ŷŷc GB BDwbŷUi cieZx`
cvŷ, ŷjvi Avŷj vPbv t`ŷK Avi I cwi`vi fvŷe eŷv hvŷe|

Z`gŷj-K AeaviY I gŷj`wclqK AeaviY

Z`wclqK AeaviY eYŷvŷj-K (descriptive), Avi gŷj`wclqK AeaviY ŷy-wbafK
(appreciative)| Z`wclqK AeaviŷY Avgiv e`ev NUBvi`i agvĒ eYŷv w`B, thgb-
ŷŷMvj vc dŷwU jvj ŷ| GLvŷb ePbUŷZ ŷŷMvj vc dŷŷŷ bvgK e`wU cŷkuzŷZ thfvŷe
weivR KiŷQ ZviB eYŷv t`qv ntŷŷQ gvĒ| e`wU cŷZ e³vi ŷKvŷbv wŷkl gŷbvŷe
cŷkuzŷ nqwb| cŷŷvŷŷi, gŷj`wclqK AeaviŷY Avgiv e`i ŷy wPvi Kwi, thgb,
ŷŷMvj vc dŷwU mŷi ŷ ev ŷwbŷŷgi KvRwU fvj nqwbŷ| GB AeaviY`wŷZ Avgiv NUBv
ev Zŷ`i wŷQK eYŷv w`Q bv mŷŷ` mŷŷ` e`wU ŷy ev gŷj` wPvi KiwQ| GLvŷb e`ev
NUBwU cŷZ Avgvŷ`i GKwU wŷkl aiŷbi gŷbvŷe cŷkuzŷ ntŷŷQ|

Z`wclqK AeaviŷY e`Av`Zŷkxj wK Av`Zŷkxj bq Zv eYŷv Kiv nq| GLvŷb e`ev
NUBwŷK ŷKvŷbv Av`ŷkP mŷŷ` Zŷbv Kiv nq bv| ZvB Z`gŷj-K AeaviY wclqwbŷ
(positive) | cŷŷvŷŷi, gŷj`wclqK AeaviŷY th e`wU ŷy ev gŷj` wPvi Kiv nq,
ZvŷK GKvU Av`ŷkP mŷŷ` Zŷbv Kiv nq| D`vniY`ŷŷc, hLb Avgiv ewj, ŷŷwŷŷ`li
`k`wU mŷi ŷ ZLb Avgvŷ`i gŷbi gŷa` tmŷ` thP th cig Av`kŷj ŷwŷZ`ŷŷK, Zvi
mŷŷ` Zŷbv KŷiB`k`wUŷK mŷi ewj | Abŷŷc fvŷe, mZ`Zv I gŷŷŷj cig Av`ŷkP
wŷwĒŷZ ŷKvb NUBv ev KvRŷK Avgiv mZ`, wŷ`v ev fvj, gŷ` BZ`wU wŷŷŷe gŷj`vqb
Kwi | ZvB gŷj`wclqK AeaviY Av`kŷbŷ (normative)|

Dcmsnvi

`eÁwŷK Ávŷbi cŷwŷŷi dŷj eZŷvŷb Avgiv Z`ŷK B AMŷY` wŷŷŷe MŷY Kwi Ges
gŷj`i wclqwbŷ Dci Kg ŷiæŷj t`B| Rŷeŷbi wŷwŷcĒvi Rb` agŷŷi cŷe`iv`wU
PjvPŷj i Dchŷ wKbv- GB Z`wU Rvŷv A`ev wKii JIa tmeŷbi ŷevZj wU wclgŷ
wKbv- GB Z`wU Rvŷv Avek`K| gŷj`wclqK Dw<sup>3</sup>i G aiŷbi ZvŷŷwŷK gŷj` bv`vKŷj I
A`ev Z`gŷj-K ePb th Aŷ`mZ` tm Aŷ`gŷj`wclqK ePb mZ` bv ntj I gŷj`wclqK
Dw³ AŷbK mgq Z`gŷj-K Dw<sup>3</sup>i tPŷq AwakZi ŷiæŷj enb Kŷi| D`vniY`ŷŷc,
ŷi wŷqv I hŷi wŷŷŷi KvŷQ cŷw`extK KŷqKeri aŷsm Kivi gZ cvigvŷwĒK tevgv AvŷQŷ-
GB Z`gŷj-K Dw<sup>3</sup>wU tPŷq ŷcvigvŷwĒK A`e`envi Kiv DwPZ bqŷŷ- GB gŷj`wclqK
Dw³wU AwakZi ŷiæŷj enb Kŷi | G t`ŷK ŷevSv hvq, Z` I gŷj` ŷKvŷb wU B ŷiæŷj wŷ
bq|

cřřVři gj`řqb

iPbvřj-K cřkř

1/ Z` I gj`i D`vni Ymn msÁv ř b| Z` gj-K Dřř I gj`řel qK Dřři gřa`
cř_K©AvřQ řK?

msřřB Dři gj-K cřkř

- 1/ řZ` gj-K Dřřřř ej řZ řK eřřřř? D`vni Ymn eřřřř Ki ab|
- 2/ řgj`řel qK Dřřřř ej řZ řK eřřřř? D`vni Ymn eřřřř Ki ab|
- 3/ řZ` ř I řgj` ř Dřřřř Rřřřř Rb` , i řřřřř D`vni Ymn eřřřřř ej řř|

K) eř řbeřřřř cřkř

mřřK Dři řř řř|

1/ řKřřřř gj`řel qK Aeavř řřř
D`vni Y

- i) eřřřřř AřřK , řřř řřř řřřřř
dřřřřř
- ii) Gř` řř řřřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iii) řřřřř řřř ř` řřřř řřřřř
- iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

2/ Z` řř řřřřř řřřřř

- i) e`řřřřř řřřřř řřřřřřřřř řřřřř
- ii) e`řřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř
- iii) e`řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iv) e`řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3/ řKřřřř gj`řel qK Aeavř řřř řřř

- i) eřřřř řřřřř řřř řřř řřřřř
- ii) Ařřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iii) řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4/ gj`

- i) eřřřř řřř řřř řřřřř řřřřř
- ii) e`řř řřř řřř řřřřř řřřřř
- iii) eřřřř řřř řřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iv) eřřřř řřř řřř řřřřř řřřřř řřřřř

mřřK Dři

K)

- 1/ iii) řřřřř řřř ř` řřřř řřřřř
- 2/ ii) e`řřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř
- 3/ iii) řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- 4/ iii) eřřřř řřř řřř řřřřř řřřřř řřřřř

tMjvc dzj i tmš`h°gvbyfK cwi ZB.Kti | Avi GB tmš`h°gvbyf i mō bq| GwU H
wbw 8 dzjwli wbr`^AštbřZ ,Y| ZvB gj` AvZMZ nelq bq eis Zv e`MZ|

gvbyf i Dcwi`wZ I e`i gj`

gvbyf i Abgwi`wZtZ cwi`extZ e`i gj` AwKZ._vfk wKbv- nelqwu cixŋv KiŋZ
PvBtj AšZ mvgwqKfite ntj I mKj gvblyfK cwi`exi evBti t`fk e`mgr wbr wbr
gj` wbtq Ae`vb KiŋQ wKbv- Zv AetjvKb KiŋZ nte| Avmtj tKvb gvbly hw
cwi`extZ bv`vfk Zte Avtjv, evZvm, cwmb, MvQcijv, dž-dj, b`x, mgÿ, cwnvtoi wK
tKvfbv gj` \_vKte? ckwj Kivi mvt\_ mvt\_ Dvij wLZ e`mgfni mvt_B gj` K_wU
mæú,³ ntq cto| ZvQvov, Avgiv hw cŋYxKž, MvQcijv, cZt½i `wŋtZI fwe
Zvntj I e`i wbr`^gj`fK `Kvi KiŋZ nq| KviY Zvt`i tetP \_vKvi Rb` Gmtei
cŋqRb| hw I Zviv gvblyf i gŋZv Gmtei gj` wbaŋ Y Kti wKbv - tm mæúwKŋ Z`
Avgv`i Rvbw tbB, Zely GwU wbuŋZ th Gme e`mgr Zvt`i KvŋQ gj`evb| Zte
cwi`extZ Ggb wKQye` AvŋQ hv iaygvbyf i Dcwi`wZi KviŋYB gj`evb| thgb, `Y°
bvqK avZe c`v`w gvblyf i KvŋQ gj`evb ntj I MvQcijv wKsev cŋYxKtji KvŋQ
gj`nxb| Abjycfite, cwnvtoi Povv tmš`h°wKsev mgÿ` mKtZi tmš`h°gj` iay
gvbyfi KvŋQB gj`evb| ZvQvov, ms`wZ, wki Kjv, mi Kvi e`e`vi gj` I gvblyfKw`K|

e`i gj` Avtm tKvfbv AwZ cŋKwZK Drm t`fk

AŋbtK e`i I gvblyf i ga`Kvi gŋ`i Drm wntmte AwZ cŋKwZK Drtmi K_v etj b|
AŋbK gvblyB AwZ cŋKwZK tKvfbv mEv, cigmEv ev AwawwZK tKvb wKQy Aw`ŋZj
nekjm Kti b| Zvt`i gŋZ, cigmEvB gŋ`i wfiE| G RMr Ges RMtZi me e` ZwiB
mō Ges wZwb RMtZ hveZxq bw`wbK Ges `bwZK gj`fK cŋZwŋZ KtiŋQb Ges
gvbyfK tmme AbymitYi Rb` wbt`R w`ŋtqQb| G aitbi cigmEvi Aw`Zj _vKtZ
cvti, Zte Aw`ŋZj cŋŋ Pwvšl tKvfbv cŋvY tbB| cig mEvi Aw`ŋZj Kvŋv Zxe^a
nekjm _vKtZ cvti, wKš`nekjm I cŋvY GKK\_v bq| ZvQvov `bwZK gŋ`i nelqwu
gvbyf i RvMwZK cŋqRb Ges B`Qv Abŋvqx D`mZ I cwi`ewZŋ nt`Q| Awakš, gŋ`i
AwZ cŋKwZK Drtmi K_v hviv etj b, Zvt`i gŋa` mavi Y HK`I cwij wŋZ nq bv|
thgb, hxi, ex, Zvl, tčUvmn wewfbægnvibe Ges `vKwKMY wewfbæaitbi AwZ
cŋKwZK mEv, `bwZK Drm I bwZgvjvi K\_v etj ŋQb| Zvt`i gŋa` gŋ`i Drm I
cŋKwZ. wbtq wgtj i tŋq Awg B tenk| Zvntj gŋ`i tKvfbvAwZ cŋKwZK Drmw
mivK-Zv wbtq cŋwDv`v`fweK|

cŋKwZK wbtqgi gŋa`B gj` wbmZ

KLtbn KLtbn Avjv`vfiŋe, Avevi KLtbn AwZ cŋKwZK ZtEj mŋ½ hÿ Kti ejv nq
th, `bwZK wewa ,tjv cŋKwZK RMr I cŋKwZi Ask| AŋbtKB etj b, KvRUv Kiv wK
bv KviY Zv cŋKwZieiax| Avgiv cŋKwZK wbgq ejtZ enš, ŌMwZi mŋŌ, ŌZvc
MwZie`vŌ, Ōgva`vKIŋ wbgqŌ BZ`w`fK| hLb GB ŌwewaŌ ev ŌAvBbŌ kãwU Avgiv
cŋKwZK wewa I `bwZK wewai tŋŋt e`envi Kwi ZLb Zv wewišli Rbŋ w`ŋZ cvti|
tKbbv GB `w tŋŋt wewa ev AvBb kãwU wfbæAŋ`e`eüZ| cŋKwZK wewa nt`Q

eYřvj-k Ges `buzK weva nt`Q cıvgkřj-k| řgra`vKIř mřō GKıU cřKıZK weva|
gra`vKIř ıbgg Abıvıti, řKıv e`řK Dctıi ıř řK ıbtřřc Kıtj cılexı Uřtb Zı ıbtř
tbřg Avıte| GB ıbqtři mřř_ JıřřZ`i řKıřbv mřřKřtbB| cřKıZK ıbgg e`MZ
NUbri eYřv ıřřj| Zı `buzK NUbri ıbt`R ř`q bıř| řKD řKD etjb, gıvřřı i
JıřřZ`i ıKQııbgg cřKıZB ıVK Kři ř`q| thgb, mgKııgZı `buzK fıte AbıřřZ,
řKbbı Zı cřKıZK weva mřřZ bq| Zıř`i hıřř nřjv, cřKıZ. řKej gıř ıecıxZ ıj řř
thřb mřřKřA_ř bıvıx | cıřřıı thřbZıřKB `řKıZ. ř`q| ıKř`ıel qıU řmiKg bq|
řKbbı cřKıZřZ Mřel Yı Kři ř`Lv řMřQ, GKB ıj řřı gıřS thřbZıı ıel qıU ıefřbř
cřYıKj | Dıřřıııřı gřa`ı eZřřı| ZıB GUı ejv hıřq, `buzK gj` cřKıZ. ev AıZ
cřKıZK řKıv ıKQıř řK Avřm bıř| Zıvřř gj` hıř e`MZ bıř nq, Zře gj` AvřMZ
ıKbıř- ıel qıU cıřřıı Kıı cřQıřB|

gj` AvřMZ (Value as Subjective)

gj` cřjıvcıř fıte AvřMZ ev e`ıřııbfř ejvı A_řnřjv, hıř cılexıř řKıřbv gıvřřı i
AıřZı bıř _řřK Zře gřř`ı AıřZı \_řKře bıř| meıKQř ZLb gj`nıx nřq cřo| GB
gřZı AbıvııMY gřb Křıb, gřř`ı AıřZıııagıř gb ev řPZbıı gřa`B mře, e`ev
NUbri gřa` mře bq| řKıřbv e`ev NUbri řKıřbv meřbMř` gj` řbB| GKřřbı
KıřQ hıř fıj gřb nře, Avı GKřřbı KıřQ Zı gř` gřb nřZ cıřı| th Mıv gıřřı KıřQ
fıj jıřM Zı Zıı evřıı KıřQ fıj bıř jıřMřZ cıřı| Aveı GKB e`ıřıı KıřQ
mgřıı ıfřbřvq e`ı gj`ı ıfřbřıfřbentřZ cıřı| Avřř`ı mgřq th MıvıU gıřřı KıřQ
ZıB. vqK gřb nq, řKıřKı mgřq řmB GKB Mıv ıeıřııKı gřb nřZ cıřı| Zıvřř ejv
hıřq, fıj-gř` cřıřZ. e`MZ _Y bq, eis G_řjv AvřMZ| ZıQıvı, mZ`ı, mıřı |
gřřřıı avıYı ř`k | Kıj řřř` cııeıřř nq| Av_řıvııRK Ae`ıı cııeZřbı
KıřřY GK hřřı Gme cıg avıYı _řjv Ab` hřřı e`řj thřZ cıřı| mıřııv gřř`ı
meřbıx ev mıvZb řKıřbv ıřc řbB| gj` GKıřřıte e`ıřıı gřbı | cıı ıbfřřkıj |
e`ı ıbR`ř řKıřbv _Y řbB| e`ıřııgıvıy e`ı Dcı _Y Avřıvc Křı gıř| GQıvı,
RMřZı mg`ıgnr gj` cıřıřZ_řjvı (value systems) gıvřřı B mıřı| D`ıııY`řc,
mřřııım, řcřııı, A`ııı ÷ Uj, řmıU _gıım GKřbıım, řmıU AMııı ÷ b, Bgıvřřıj KııU
cřjı-Gı gj` mřřııKř ıePıı-ıeřkř řYı K_ı ejv hıřq|

Zře Avıřıv Avřřıř` cıřıı cřg ıřřKı AvřřıřPbıřq ř`řLıQ, gj` ııııe`ıř gıvřřı i
cřQıřB, AvřeM, AbıřıřZ, B`Qı BZ`ıı ř`řK ıbtmZ nq bıř, gj`ı e`MZ ıfřııEı AvřQ|
hLb řKıřbv ıKQřK Avıřıv mıřıı eıj ev ıgıřō `řř`ı eıj, ZLb Hme e`ı gřa` Ggb
ıKQıy, Yıejx _řřK hıř e`ııřř mıřıı Ges ıgıřō `řř`ı etj AvL`ııqZ Kııı KııY ııřmře
KııR Křı, ZıB gj`ı Dıı ııııı e`MZ A_ıv AvřMZ bq|

Dcmsnvi

gj` ubarPfiYi cūquMi mvt\_ gj`evb e` ev NUbv\_vtK, gj` ubifcYKvix e`i³i
 Dciv`vZ\_vtK Ges GKUW wekI Ae`vq tKvfbv wKQj gj` ubifcY Kiv nq| `YavZvbi
 gj` ubifcY Ki tZ tMj, gj`evb GB avZe c`v`bi Dciv`vZ_vKtZ nte| mgvRi
 Ab`vb` gvbly KZR. GuUkK gj`evb avZvntmte` fKwZ. tctZ nte Ges Av`vb-cūvb
 Ki tZ nte| th e`i<sup>3</sup> GuUkK gj`evb ej teb, Zvi mvg_©I thvM`Zv_vKtZ nte| wRb
 giatvgtZ cūvb I Lv` mgm`v RRfZ tKvfbv mgvRi KvQ GiKg gj`evb avZz gj`
 wePvii tPtq RweKv wbePni wela`tvv tevk gj`evb ntZ cvfi| ZvB gj` wePvii
 Rb` e`i cūqvRb tgUvfbv , Yvejx thgb_vKtZ nte tZgvb gj` Dcj wä Kivi gZ
 mvg_©I thvM`Zv m`ubæe`i<sup>3</sup>i Dciv`vZI_vKtZ nte| m`zivs gj` e`i<sup>3</sup>MZ I e`MZ
 Dfqb| BstIR`vkK Avtj KRvÜvi G gtZi Ab`Zg mg_R| Zvü gtZ, gj` e`i
 gE` ev tMSY`Y bq, eis Zv ZZxq RvZi GKUW`Y| GB aivbi`Y e`wbfP nqI
 gb-wbfP| A`P e` ev gbK ev` w`j gj`i Aw`ZB_vtK bv| Avgiv AvI t`tLwQ
 th, gj`tevtai mvt\_ e`i³i iap I AbfviZi welaqu RvOZ| wKš` e`i³i iap I
 AbfviZi GKUW meRbMh` ifcl AvtQ| wKvvi gva`tg gvbvli iap I AbfviZtK
 meRbMh` Kti tZjv hvq| AvI ZvB mv\_R wki, m`xZ I mvinZ`Kg`hv meRbxb
 gj`i AvKvi tctqtQ, Zvi gj` t`k I KvjvExY` meRbxb gj` nt`Q e`MZ gj`|
 ZvB ejv hvq, gj` e`i³MZ nqI AvZMZ| welaqu cieZP cvtV AvI we`wv Zfvte
 Avtj vPbv Kiv ntqtQ|

gj` e`MZ I AvZMZ DfqB
(Values : Both Objective and Subjective)

Dt`k`

GB cvWtk`I AvCwb

- ōgj` e`MZŌ- GB gZevt`i wect`ŋ hys` t`LvZ cvi`teb |
- ōgj` AvZMZŌ- GB gZi mgvtj vPbvmn eYŋv Ki`Z cvi`teb |
- ōgj` th GKB mvt`_ e`MZ I AvZMZ DfqBŌ Zv eYŋv Ki`Z cvi`teb |

figKv

ce@ZP cvW-Gi Avtj vPbvq gj`i `f`ce`wbfP bv e`w`wbfP Zv wbtq Avtj vPbv Kiv ntqtQ Ges Avgiv t`tLwQ, GB wcltq`w wfbægtZi D`m`e ntqtQ | Duj mLZ gZ`š`lvi gta` gj`i `f`c m`u`Kkq tKv`bv&gZw MhY`thvM` Zv c`k`mvt`c`ŋ | Zte GK`PwQvfvte GK`\_v ejv hys`m`zZ bq th, gj` tKej e`wbfP ev tKej e`w`wbfP | GB Astk Avgiv wcl qw`tk wNti we`hwi Z Avtj vPbv Ki`tev |

gj` e`MZ : mgvtj vPbv

GB gZvbyvnti gj` e`i gta`B wbnZ AvtQ Ges gvb`j i gj` wba`ŋ Y e`w`i ōvivB ntq _v`tk | gj` KLBb e`w`i`tc`ŋ bq | thgb, Avgiv hLb ewj ōcmlw`w wK m`y`iŌ ev ōAg`K i KvRw`v fvj ōZLb GB gj` wba`v`Y Avgv`i tLqv`-Lwki Dci wbfP Kti bv | cvml`i gta` Ggb wKQyAvtQ hvi Rb` Avgiv cvmlw`tk m`y`i ej`tZ eva` nB Ges tKv`bv e`w`i`i Kv`Ri gta` Ggb tKv`bv`_Y wbnZ AvtQ hvi Kv`Y Zvi KvR`K Avgiv fvj etj`\_w`k | m`z`ivs gj` e`w`i` mvt`c`ŋ e`v`cvi bq | hw`l gj` we`Pvt`i Rb` e`w`i`i c`ŋ`qvRb, Zey e`w`i`i c`k`smv ev w`v`v hv GKw`w w`tkl g`bvfvte c`Kv`k Kti, Zv ev`e` cvw`w`Zi ōvivB wba`v`Z nq | ZvB gj` e`MZ |

GB gZevt`i wKQy`v l-ŌwU cvw`j w`ŋZ nq | Avgiv gtb Kw`i, tKD c`Z`ŋ KiaK ev bvB KiaK Ni-evox, cvwv`-ceZ G`\_tjv Av`Z`kxj \_v`KteB | gj`i t`ŋ`ŋ`ŋ Abj`c w`m`x`v`š`l m`w`K bq, tKbbv cvwv`-ceZ`i gZ gj` tKv`bv e`w`i` bq | th gj` gvb`j i Kvg`, tmB gj` gb`w`i`tc`ŋ ntZ cvti bv |

ZvŌvov, D`³ e`MZ gZi weia`x Avil ejv hvq, gj` hw` e`MZ nq Zvntj gj` wba`v`Y e`w`i`Z e`w`i`Z GZ cv`R` t`Lv hvq tKb? thgb- tKv`bv abx e`w`i`i Kv`Q 500 UvKvi th gj`, w`bgR`y`i Kv`Q Zvi gj` wfbæenl qvB`_ŋ`fvweK | ZvB ejv hvq, gj` hw` e`w`i`B ntZv Zvntj tKv`bv wKQy` tmS`\_h`ev` tKvb Kv`Ri`\_Yv`_Y we`Pvt`i t`ŋ`ŋ`ŋ m`Ktj`B HK`g`Z t`c`w`ŋZv | w`K`S` Zv c`ŋ` t`ŋ`ŋ`ŋ m`æ` nq bv |

gj` AvZMZ : mgvtj vPbv

GB gZer` Abyviti, gj` m=úYFvte e`w³i Dci wbfP Kti| tKejgvĭ e`w³i AbyvZ, B"Qv I wPšri RMtZB gšt`i Awefie NUv m=é| gj` thtnZzBw`qMŃn` e` ZvB tmš`h,°fvj Z; g` Z;G, tjv gube Rxeťbi mvt\_ m=úKŃř bv ntj Zv A\_Ńxb ntq cto| gj` thtnZze`w³i AbyvZ, B"Qv I wPšř t\_ťK mŃw nq Ges G, tjv e`w³i wbiťcŃ I cwi eZŃkxj, ZvB gj` I e`w³iťť` cwi ewZř nq Ges GKB e`w³i KvťQI mgqťť` Zv wfbwřfbwřntZ cvti | thgb, GKRB wKťkvi tLj vajv Ges wětkl wKQyKvťR eqťmi KvĩY Avb` tčZ cvti, wKš' Zv GKwU wbr`Ń eqťm mgťqi AcPq ev A\_Ńxb KvR etj gtb ntZ cvti | ZvB gj` wBQK gťbvMZ GKwU e`vcvi | `vkŃK tjvURv (Lotza)Ńi gťZ, gj` ntjv mšřťli AbyvZ ev GKwU e` t_ťK Avgt`i gtb th Avbť`i D"m e nq tmUvB gj` | thtnZzmtšřli ev cwi ZvB. e`w³ gťbi AbyvZi e`vcvi, řmRb` gj` m=úYFvte e`wbiťcŃ|

D³ gZerť i l tek wKQyt`vl-Ĥau cwi jwŃZ nq| tKD t`Lř ev bv t`Lř, GKwU dťj i th tmš`h°Zv _vKteB| tKvťbv e`w³ tjvK PŃř Ašřvťj nqťZv Ggb AťbK KvR Kti b hv RbmgťŃ Ges mgvťR cksmř cveri thvM`| wKš' AťbK mgq Zv cKwřKZ nq bv| ZvB etj wK tmme fvťjv KvťRi řKvb gj` tb? Aek`B AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq, e`MZ|

Averi gj` hř nq e`i ,ťYi wPvi Zvntj e`ntjv ,ťYi mgw GK\_v `řKvi KiťZ nq| gvbly e`i ,Y,ťjvťK cĹ`Ń Kti Zvi wPvi Kti | e`i ,Y hř gvbly cĹ`Ń KiťZ bv cvitZv Zvntj gj` wPvi Kivl m=é ntZv bv| thgb, tKvťbv jvj tMjvcťK tKD Kvťjv ev mřv tMjvc ejťZ cvti bv| KvĩY H tMjvcwU jvj iO aviY Kti AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq| ZvQvov, D³ gZwU e`w³gbťK Aw`Zřkřj RMr t_ťK c_wK Kti t`ťL| wKš' e`w³gb I Aw`Zřkřj RMr GB wbtq GK ALŮ mĚv ev mřvvgĀm`cY°mgMžv, tmB KvĩY e`w³gbťK Aw`Zřkřj RMr t_ťK c_wK Kti t`Lv hřřhř bq| KvĩY e`B hř bv _vťK Zte wKťmi gj` wPvi Kiv nte, řm cKwU Gťm hvq|

D³ gťZi Avťi Kiu Ĥau ntjv, GB gťZi Abyvixiv AbyvZ, B"Qv, Kvgbv-evmbvťK gšt`i Dřm gtb Kti | wKš' Zv wK bq, KvĩY Kvgbv, evmbv, AbyvZ e`i ŃvivB wbanř Z nq Ges Zviv gšt`i dj`ťfc| thgb, eŃw`b aťi mřvúKŃb GiKg tKvťbv `wŃĚ hř tKvťbv tivgřwUK hvřvbgřv GKB mvt_ DcťřvM Kti Zvntj Zvť`i gťa` clyivq fvťjveřvri AbyvZ RbřťZ cvti | ZvB gj`ťK řKej gťbvMZ ejv Pťj bv|

gj` AvZMZ I e`MZ DřqB (Value as Subjective-Objective)

Dcťiv³ `w gZer`B Pıgcšř| AvZMZ gZer`xiv i agvĭ e`w³gbťK cĹavb` t`q; thgb, Avvg ejw ZvB tMjvc jvj | Averi e`MZ gZer` i agvĭ e`i ,YťK cĹavb` t`q; thgb, tMjvc jvj etj B řMjvcwUťK Avgvi jvj ejťZ nt`Q| G `w gZer`B

evsj vř`k Dššř mekte`ij q

Pigcšř| gřj`i Ae`vb iagvř e`řZ bq, Avevi iagvř gřb bq| Avgiv GB `ř
Pig gZevř`i mgšř mřab Kři ejřZ cřvi th, gřj` e`MZ I AvZMZ DřqB| th
řKřřbv gřj`i B `ř K AvřQ, Zřvřřv gřj` řbařřřYi KZř Ges th řelřqi gřj`
řbarřY Kiv nq Zři Av`Zř| GB `řqi gřa` hLbB mgšř NUře řKej ZLbB gřj`
řbařřř Z nřZ cřři| Gř`i řKřřbv GKřřřK ev` řřq gřj` řePři mře bq| thgb-
ZřRgřřři řmš`h`hřř řeřřř gřbřy KLB AetřřKb bř KiřZřv Zřvřř Zři eZřřv
gřj` Abřřeb Kiv mře nřZř bř| Avevi Avř`š hřř ZřRgřřřř bř vřKřZřv Zřvřř Zři
gřj` řbařřřřYi cřK B DVřZřv bř| Avřřř gřj` e`ř Y, thřř e`řřři Abřřřř, B`Qř I
řřřřřřř řřřř řbařřřř Z nq| gřj` mřřřřřřř gřbř mřř bq| Avevi e`řřř gřbř Dcřřř I
Abřřřřřř ev` řřř gřj` řePři nřq Dřř A_řřř e`řřřř |

Avgiv AvřřMB ř`řLřQ, `řKřřK Avřř KRřřřřř (Alexander)-Gi gřřZ, gřj` AvZMZ I
e`MZ DřqB| gřj` e`řřřřřřř ev AvZMZ GB Křřřř th, e`řřřřř gřb gřj` řbarřY Křř
_řřř| Avevi gřj` e`MZ GB Křřřř th, řKřřbv e`ř řmB `ř Y ev gřj` _řřř eřř B
Avgiv e`řřř řmřřřřřř Y řePři KiřřZ cřvi |

řKřřbv řelřqi gřj` gřbřřřř Křřgřv-evmřv řřř řbařřřř nq, řKřř gřbřř řKřřv e`řřK
Křř ev Křř` bq gřb Křř řKřř Zřv řbřřř Křř řmB e`ř řřřřř Dcřř| thLřř e`řřř-
gřbřř Av`Zř; řbB, řmLřř gřj` ev`řřřřř bq, mřřřřřřřřř ře`gřv _řřřřř| řKřřbv
řelřqi Ářv nřZ nřř thgb Ářvř I řÁq Dřřřřřř cřřřřřř, řZgřř e`ř gřj` řePřřřř
řřřřřřř řePřřřřřřř Ges gřj`řqřKřřř e`řřř ev e`řřř gřbř Dcřřřřř Avek`K| Zřv eřř
hřř, gřj` AvZMZ I e`MZ DřqB|

cvřvĚi gj`vqb

iPbvĝj-K cřkĕ

1/ ĝj` "K? 0ĝj` e`MZ I AvZM Z DřqB0- GB nel qııUı we`hvi Z e`vL`v w`b|

msıřB DĚiĝj-K cřkĕ

1/ 0ĝj` "i aŝ e`MZ0- GB ĝtZi necřř msıřB Avřj vPbv Ki ab|

2/ 0 ĝj` "i aŝ AvZM Z0- Gi weiařx hyř t`Lv|

K) eú ubelřbv cřkĕ

mıřK DĚi ij Lřj|

1/ ubřPi řKıřbv evK`ıı mıřK bq

i) e`i `řfc cwi ewZř ntj ĝj` cwi ewZř nq

ii) e`ıři ĝj`vqřřř e`i ĝj` cwi ewZř nq

iii) e`ıři ĝj`vqb Ges e`i `řfc Dřřqi cwi ewZřb e`i ĝj` cwi ewZř nq

iv) e`i ĝj` me mgq Acwi ewZř `řřK

2/ e`i ĝj` ubařřřı Rb` , iařřřřřřř

i) e`i ubR`^eıřkó`

ii) e`i Pıřn`v

iii) e`i cwi cwiřř Ae`v

iv) Dčři i me , řj vB

3/ `řĝj`evb Kvi Y

i) `řřř ĝj`evb nevi řhvM`Zv AvřQ

ii) `řĝj`evb inřřř mevi KřřQ `řKZ.

iii) `řřř gvbř ĝj`evb etj ĝřb Kři

iv) `řřř ĝj`evb nevi gZ , YMZ `eıřkó` Ges gvbřř i KřřQ řmi Kg MřřřřřhvM`Zv AvřQ

4/ ĝřj`i e`vıřııı

i) cřřıııı fıře e`ıřMZ

ii) mřúřřř e`ıřřř

iii) mřúřř e`ıřıřř Z

iv) e`ıřıřřř I e`MZ DřqB

mıřK DĚi

K)

1/ iv) e`i ĝj` me mgq Acwi ewZř `řřK

2/ iv) Dčři i me , řj vB

3/ iv) `řřř ĝj`evb nevi gZ , YMZ `eıřkó` Ges gvbřř i KřřQ řmi Kg MřřřřřhvM`Zv AvřQ

4/ e`ıřıřřřř I e`MZ DřqB

CW - 4

gřj`i cKviřf`
(Classifications of Values)

Dřik`

GB cvW tkřl Avcb

- newfbřcřKvi gřj` e`vL`v KiřZ cviřeb|
- ěiřZi w`K ř\_K newfbřcři gřj`i tkYxKiY KiřZ cviřeb|
- newfbřcřKvi gřj`i cvi`úw`K m`úK`řbř`R KiřZ cviřeb|

řigKv

gřj` m`úKřq mgm`v AZxZ Kvřj i b`vq eZřvřb řKej gřl` v`křB m`úřvřqi gřa` mřgřv`x bq| eis Zř Kvřvi e`er`x we`Avbx ř_K mřaviY gřbřj i w`řř-řPZbři gřa`l cřij w`řZ nq| m`eZ gřbřj i w`řř-řvebři weeZř I RMřZi mřř\_ Avř I tekř GKřZř AbřřeB gřj`i Avřj vPbři cřřqRbřqZřřK emřořq Zřj řQ| ZřB mřřZ KvřřYB Ab`vř` w`elřqi gZB gřj`i tkYxKiY Kiv nřqřQ|

gřb ev gřj`i cKviřf` (Different Types of Values)

`w`K gřj` (Physical Value)

cřZcřřř `w`K gřj` břřg řKvřbř gřj`řK` řřKvi Kiv nře w`K nře bř, Zř w`břq tek w`eZřKř AeKřv AvřQ| Zře Pevřřchřřq hřřř i Zřw`řř` `w`K gřj`řK` řřKvi Kři w`břZ nq| řřřv, Zřřv, řřřb evmbř, `ř` cřřřřřřř `w`K gřj` břřg Awřřřřř Kiv nq|

evřevřřřřř DrKřZř ev AvřK cřřcřřřř gřbe Rřeřbi Pıg j`řř| evřevřřřřř DrKřZř e`ZřZ Ab` řKvřbř Av`k`gřbe Rřeřbi Av`k`nřZ cřři bř ev Zř řKvřbř cřKřři gřbřeq `ew`řř`i mřř_ mřg`m`cřřřřřřř w`řřUK Rřeb řKvřbř w`KQyř w`řři mřvřq bq| eis cřřZeřKřZři gřřřS gřbřy Zři Avcb `ew`řř` řv`ř ev Dřřřř nřq lřř| cřřřř Rřeřbi hřeZřq Křgřv-evmbřřřK mřbřqřřřř Kři cřKř.gřřř ev gřbeZři w`eřřqi `ř` jřř Kiv hřq| cřKř.Ař_řAvřiv řh AvřZřřK Dcřřw` Křři Zř ř`řni Av`řřřři Rb`B m`eřci nq| KřřRB ř`n I AvřZř Gřř Actii mřř_ Aw`eřř`Q` řřřř hřřř | A\_řř ř`n gřbe AvKřřřřřř cıg j`řřřř` řcřřřřřř mřvřqK řřřřřř cıj řb Avek`Křq, hř cřKřivřřřřřřřřřřř gřj`řK` řřKvi Kři Ges ěiřZř I ZřřchřřřK evřř Kři |

A_řřřřřřř gřj` (Economic Value)

Aw`ř mřg`ev`x mřřřřR gřbřj i e`w`řřřřř m`úřřř eřj w`KQyřřQj bř| me w`KQyřřQj mřgřřřK| gřbřy Břř`Q gZ řh řKřb `e` řřřřř KřřZřř| w`Kř`axři axři gřbřj i w`řř-řPZbři weeZřři dřj m`úřřř mřgřřřK ř\_K řMřvřřřřřř Ges Aeřřřř e`w`řřřřř m`úřřřřř iřc avřYř jřř Křřřřř| KřřRB řh Aw`ř mřg`ev`x mřřřřR e`ř gřj`i řKvřbř

Avek`KZv iQj bv, Zv AvRtKi mgvR ev`eZvq Acwi nvh`ntq DfVtQ| Avi G iel qiu
A_šbuzK gj`tk išt`R Kti |

cyRev`x mgvR KvVtgvz tKvtrv e`w³B Zvi tgšij K Pmn`v tgUvtrvi Rb` mKj `te`i
gvnj K bq| KvtrB Pmn`v c iY Atb`i Dci wbf`kxj Zv Avek`K| cyRev`x mgvR
e`e`vi AvtM ctk-cyRev`x mgvtr `te`i wwbgtq `te`i e`vcK cPj b iQj | wKš`
ZvtZ th mgm`v iQj Zv ntjv wwbgtqKvix `š e`w<sup>3</sup>i gvtS tmB mKj ctY`i
cšqvRbxqZv| GB APj ve`v wvimtb Kv, tR gyt i cPj b ntq tQ hv šviv wv`š gšt`
tKvtrv `e` μq m³e| A_šř gyt i gva`tg th mKj e`v ev `te`i wwbgtq m³e ZvB tm
`te`i A_šbuzK gj`tk Dc`vcb Kti |

gvbwmK gj` (Mental Value)

wPšř, AbšřZ I Kuz. (Thinking, Feeling & Willing)- G wZbuU gšbi ewš| G
wZbuU ewš h_vμtg mZ`, myi I gšj tk išt`R Kti | G, tjb vB gvbumK gj` bvtg
AvfwinZ| gvbe Rxešbi cig gj`tk GivB cšZwbaZ; Kti | tKej gvI Gt`iB `Ztgj`
w`gvb| tKbbv myi tk myi, gšj tk gšj Ges mZ`tk mZ` etj B Avgiv MšY
Kwi | išt`P cšZ`Kwi Avj v`vfi te gj`vqb Kiv ntjv:

wPšři gj` (Intellectual Value) : gvby gvI B wPšřkw³i Avakvix| GUV Zvi
Avcb `ewkó| μgvMZ wPšřkw<sup>3</sup>i e`envi I ZvtK kmYZ Kti wPšři Av`k<sup>3</sup>mZ`tk
jvf KivB gvbe Rxešbi Ab`Zg j`š| mZ`tk jvf Kiv m³e wK m³e bq G msktg
Kvj tšcY bv Kti mZ` jvtfi Zrci Zvq wPšři AMšř fvgKv cij b Kivi `vq eZšq|
e`w<sup>3</sup>tZ e`w³tZ ev RmZtZ RmZtZ ōmZ`ō m<sup>3</sup>útk`wewfb³avi Yv w`gvb| Zte GUV
AZ`šř `řfweK, tKbbv cšZ`tkB Avj v`v mvgwRK cwi gŪtj i gvtS tešo DfVtQ,
Rxešbi KvQ cš`vkv I Rxeštk wvR wv`š mZ`i gv b`š Pvj bv KivB Zvi Afřáv|
Zte hZB cv`š` ev wfbšv cwi j`šř tnuK bv tKb mZ`Kvix Ges AvZ`Dbqbkxj
e`w<sup>3</sup>i gvtS cš`wK chřq mZ` m<sup>3</sup>útk`GKwi A`úó avi Yv `vKte, chřqμtg Zv
mýúó I `p avi Yvq ifcvšři jvf Kite| A\_šř GB cš`μqvi gva`tg wPšř mZ`i
meRbix gv b`Ū `va KivZ AMšřvq nq|

Kuzi gj` (Volitional Value) : Kuz. ev Ktg<sup>3</sup> Av`k³gšj | mšx-mg³kvj x mgvR
MVtb KgšřRxeZv ev KgPšř Zvi wKí tbB| cšZctšř tmB KvRB MnYthvM` hv
gšj Avbqt b mšřg| `kšbi Ab`vb` wltqi gZ gšjt i cšZ. ifc wbtq hš`ó gZtř`
cwi j`šř nq| GKšřwvřfite GK `j `vkwK thgb etj b, `wK mšB gšj, Avevi
Ab` GK`j `vkwK etj b, gvbumK mšB gšj | Avevi mgšřev`x aviv ev bwnZ
Aej šb Kti tKvtrv tKvtrv `vkwK `štqi mgštqi gvtS gšjt i Avfv t`LtZ cvb|
Zte hZB wEK³_vKš bv tKb eZšv mvgwRK tčřvcšř ōmešř mvgwRK Kj `vY
jvfŵ- GB avi Yv ev Av`tk`AbšřwYZ ntq th KgšřPóv Zvi gvtSB cšZ.gšj wvwnZ|

evsj v`k Dššfj wekje`ij q

AbfwiZi gj` (Emotional Value):: AbfwiZi Av`k`n`Q my`i| my`i`K
h_v`Fite cKmkZ Kivi gva`tgB AbfwiZi gj` ubwZ| 0tmš`h`Pavi YmU tek PgKc0
I weZwKZ wclq| mvariYZ: `vk`KMY`y`ikweti wef`3 n`q tmš`h`m`u`K`R`gZer`
e`3 Kti`0b| cl_gZ: GK`j` `vk`K etj b, tmš`h`AvZMZ| hveZxq tmš`h`g`vb`j`i
gb t`\_t`K Drmwiz| e`-tZ tKv`bv tmš`h`0`tbB| iex`bv_ VvKzi i wbtar`3 KweZvi
jvBb`\_tj`v`Z G g`b`v`f`v`e` e`3 n`q I tV -

0Avuvi tPZbvi i`0`c`v`b`e`n`t`j`v`m`e`R,
P`b`DVj`i`v`O`v`n`q`|
Amg` tPvL`tgj`j`g`AvKv`k`-
R`f`j`DVj`Av`t`j`v`
c`f`e`c`i`0`t`g`
tMvj`v`c`i`w`\_t`K`\_t`P`t`q`e`j`j`g`0`m`y`i`0`
m`y`i`n`t`j`v`t`m`|`0`

w0ZxqZ: Av`i`K`\_`j` `vk`K`g`b`K`i`b, tmš`h`m`u`Y`P`f`c`e`-`MZ| GLv`tb`g`v`b`j`i
g`b`i` tKv`bv`f`u`g`K`v`t`b`B| hv`m`y`i`Zv`Av`c`b`v`t`Z`B`m`y`i;`g`v`b`j`i`g`b`i`g`v`a`j`x`tg`k`v`b`v`i
tKv`bv`Ave`k`K`Z`v`t`b`B| tMvj`v`c`d`z`j`, Av`K`v`k`i`Zv`i`v`q, tRv`v`i`v`t`Z`th`tmš`h`0`Zv`
tKv`bv`e`w`3`g`b`c`h`f`e`Y`b`v`K`i`t`j`I`Av`c`b`tmš`h`0`f`v`-`t`|

cKZ`c`h`v`f`j`v`P`b`v`q`G`w`e`l`q`u`l`_`u`o`Z`c`Z`x`q`g`v`b`n`q`th, Df`q`g`Z`e`v`B`P`i`g`g`Z`e`v`|`Df`q`
g`Z`e`v`B`GK`f`k`k`w`k`Z`v`t`v`t`l`\_`y`|`K`v`t`R`B`m`g`š`q`e`v`x`a`v`i`v`e`v`b`m`Z`A`e`j`_`b`K`i`e`j`v`
h`v`q`th, tmš`h`0`AskZ: e`w`3`w`b`f`P, AskZ: e`w`b`f`P| G`w`e`l`q`u`l`j`v`i`v`t`d`i`
(Langfeld)-Gi`e`3`te`Av`t`i`v`c`m`i`0`v`i`f`v`t`e`w`e`a`Z`n`t`q`t`Q: 0tmš`h`m`u`Y`P`f`c`e`w`3`MZ`
AbfwiZi`D`c`i`A`\_`e`v`A`b`f`Z`e`-`i`D`c`i`w`b`f`P`K`i`b`v`|`G`U`v`e`w`3`MZ`b`q`e`v`e`-`MZ`b`q`|
G`U`v`t`K`e`j`w`P`š`i`R`v`Z`K`t`g`P`d`j`b`q`e`v`e`-`R`v`Z`g`j`-`b`q`|`G`U`v`n`t`j`v`c`m`i`e`Z`0`k`j`e`w`3`I`
e`-`G`\_`f`j`v`i`m`u`K`e`v`m`u`J`|`0`

g`f`j`i` Abmg`c`i`u`i`v` (Gradation of Values)

,`i`a`z`j`e`v`c`0`q`v`R`b`x`q`Z`v, tKv`bv`w`e`l`t`q`i`Av`t`j`v`P`b`v,`c`h`f`j`v`P`b`v`I`w`e`t`k`d`t`Y`i`Ave`k`K`Z`i`t`K`
e`m`o`t`q`\_t`Z`v`t`j`|`w`b`w`0`w`e`l`q`e`-`i`t`K`v`t`b`v`&t`K`v`t`b`v`&A`š`k`t`e`m`k`\_i`a`z`j`Av`t`i`v`c`K`i`t`Z`n`t`e`
Av`i`_t`K`v`b`&t`K`v`t`b`v`&A`š`k`A`t`c`q`i`v`K`Z`K`g`\_i`a`z`j`Av`t`i`v`c`K`i`t`Z`n`t`e`Z`v`w`e`l`q`u`l`
c`h`f`e`q`m`u`g`K`f`i`t`e`Av`t`j`v`P`b`v`K`i`t`j`_t`e`v`a`M`g`n`t`q`I`t`V`|`w`b`t`a`\_i`a`z`j`i`w`K`_t`\_t`K`g`f`j`i`
Av`t`j`v`P`b`v`K`i`v`n`t`j`v`|

`Z`:`g`j`-`I`c`i`Z`:`g`j` (Intrinsic and Extrinsic Values)

g`f`j`i`w`b`R`-`^`g`j`-`_v`K`v`e`v`b`v`\_v`K`v`i`D`c`i`w`f`w`E`K`i`g`j`-`t`K`-`Z`:`g`j`-`I`c`i`Z`:`g`j`-`
w`n`t`m`t`e`t`k`Y`x`f`z`K`i`v`n`q`|`th`g`f`j`i`w`b`R`-`^`g`j`-`Av`t`Q`G`e`s`G`K`v`š`f`i`t`e`w`b`t`R`i`R`b`-`
P`v`l`q`v`n`q, Z`v`t`K`-`Z`:`g`j`-`e`j`v`n`q`|`-`Z`:`g`j`-`m`i`t`c`q`l`b`q,`-`Z`š`I`-`v`a`x`b`|

D`vni Y`fj, mly ev cKvšl`Z:gj, tKbbv mly tKej gvI wbtRi Rb` Pvl qv nq Ges
wbr`^gtj`i `we`vi | mZ, myi I g1/2 - G, tjv ntjv `Z:gj` | mZ` mZ` etj B,
g1/2 g1/2 gqZvi Rb`B Ges myi, tmš` h`eKviki mnvqK etj B Zv Avgf`i Kvg` |
G wZbW gvbe Rxełbi gnr Av`k` G wZbW Av`tk` mivsj`b gvbe Rxeł tctZ crfi
cwi cY` mV` R Rxeł |

th gtj`i wbr`^KvB gj` tbB, wKš`Aci gj` j vtfi mnvqK ZvK ciZ:gj` ej v
nq | ciZ:gj` Avtcv`K I kZv`c` | ciZ:gj` tKv`bv wKQy vtfi Dcvq wntmte
KvR Kti | ciZ:gj` gvbe Rxełbi tKv`bv cig j` bq, eis Dcj`v` | thgb-
A,`e`vqvg cfwZ. ntjv ciZ:gj` | A`mly-`v` Avbqtbi mnvqK Ges e`vqvg my`
I Kg`g t`n`Zm`Z mnvqK |

e`wMZ I e`MZ gj` (Subjective and Objective Values)

tKv`bv tKv`bv `vk`b`Ki gtZ, gj` ntjv AvZMZ ev e`w`b`f` | e`w`i cQ, AvMh,
gtbvfe BZ`w` tKv`bv e`tZ gj` Avtvc Kti | gj` hw` e`MZ ntZv Zvntj Zv meri
KvQ mgvbfi te MhY`thvM` gtb nZ | thgb, GK UKiv` Y`mf` gvb`i KivQ AZ`šl
gj`evb etj MpxZ, wKš` tKv`bv eb` m`u`v`qi gvb`i KivQ Zv` iaz; enb Kti bv |
m1/2Zi t`v`I Gi MhY`thvM`Zv e`vL`vZ nq; thgb, D`vigbv tKv`bv e`w` iex`
m1/2Z cQ` Kti, Ab`w` tK msKxY`gtbvfevcb`Kv`bv e`w` Zv me`v` AcQ` Kti |

ev`eev`x` `vk`b`MY gtb Kti b th, gj` ntjv Avbevh`fi te e`MZ ev e`w`b`f` | gj`evb
e`tZ Ggb wKQyDcv`vb we`gvb hv meri` w`K AvKw`Z Kti | thgb, Otgvbnj mV`
w`i Kg`h`v` myi etj meri KvQ mgvbfi te MhY`thvM` |

cKZ.ch`j`vPbv G mZ` `u`o` ntq I`v` th, gj` m`u`Y`f`c AvZMZ wKsev m`u`Y`f`c
e`MZ bq | eis` t`qi mgš`f`c | cW`e` c`qvR`b AvKZi Avek`Kix e`mgr` hv
cKZ.A`\_B w`v` w`KQyDcv`vb avi Y Kti ZvZB Avgiv gj` Avtvc Kw |

Avtcv`K I cig gj` (Relative and Absolute Value)

Avtcv`K I Pig GB` v`f`el gtj`i gj`vqb Kiv ntq`v`K | mZ, myi I g1/2
ntjv cig gj` | tKbbv G, tjv wbr``YB j`f` | G wZbW gvbe Rxełbi cwi cY`
wKviki tmvcv` | Ab`w` tK` w`K gj`, A`w`ZK gj` BZ`w` Avtcv`K; tKbbv
G, tjv Pig gj` j vtfi mnvqKgvI | cig gj`` tjv e`MZ, tKbbv Giv e`w`i` e`gj`
w`b`f`Yi evBti t`tK e`w`i` gj` w`b`f`YtK w`qš`Y Kti | GQvov, Ck`i th`nZzcig
mEv, ZvB mKj` `Z:gj` e`MZ, Ges Pig gtj`i mV`_ Ck`i Avet`Q` m`u`tK`m`u`³ |

gvbmK gj`` tjvi cvi`úwK m`u`K (Interaction between Mental Values)

gvbmK gj`` tjv Avj`v` Avj`v`v`fi te Avtj`vPbv Kiv ntj I tm, tjv th ci`ú`i t`tK
c`K, Ggb aviYv Kij` fj` nte | eis mvgw`RK e`w`Z; j vtfi wKv`k I e`w`i`
tPZvri DEitY G, tjvi c`Z`tKi f`v`Kv mgvb Ges GtK Actii AbMv`x` | tKv`bv
tKv`bv `vk`b`K Om`v`K mvgw`RK Kj`v` j vtfi` K`v` e`<sup>3</sup> Kti etj b th, Ktg` Av`k`

eisj v`k Dššj nekje`ij q

g½j B GKgvĪ cāvb gj`| Ab`vb` gj` ,tjvi c_K tKvṭbv Aw`Zj;tbB| eis Zv g½tj i
mṭ_ GKxfZ| G gZev`i cē³viv Avṭiv `úó Kṭi etj b th, tKvṭbv e`i tmš`hᵒ
mZZv wbfᵑ Kṭi KZUKz½j j vṭf Zv mᵑlg Zvi Dci |

Aveni AṭṭK myiṭK GKgvĪ gj` etj `we Kṭib| mZ` I g½tj i c_K tKvṭbv
Aw`Zj;tbB, eis Zv tmš`ṭhᵑ Dci wbfᵑkxj | Zviv etj b th, gvby ṭṭnZzDbzZi
ṭPZbvm=úbæRxe, tm KviṭY ṭPZbvi DEiY Zvi j ᵑ`| Avi GB ṭPZbvi DEiṭYi mṭ_
mṭ_ tmš`ṭhᵑ aviYvi mṭᵑj b Avek`K| g½tj i aviYv ṭPŠṭ I AbṭwZi mṭ_
I ZṭcᵒZfvṭe RwoZ, tmš`hᵒePvṭii ṭᵑṭĪ mZ` I g½tj i aviYv Avbqṭbi Avek`KZv
cwi j ṭᵑZ nq| thgb, ṭkṭi i KvR ṭmš`hᵒmᵑᵒ, ṭKŠ' tm tmš`ṭhᵑ mṭ_ hṭ g½j I
mṭZ`i tKvṭbv m=úKᵑv vṭK Zṭe Zv h\_vh\_ Avṭe`b mᵑᵒ KiṭZ e`ᵑnq| cwiṭkṭl
ejv hvq th, mZ`, g½j I my`i ci`úi Nibô m=úṭKᵑAve×| hṭ c\_Kfvṭe Zvṭ`i
aviYv j vṭf KiṭZ AMṭhi nB, Zṭe gj- ṭcᵑṭvCU ṭ_ṭK wePṭZ nevi m=ṭebvB cēj |

Dcmsnvi

gṭj`i tkYxKiṭY mKj `vkᵒK I ṭPŠṭe` th HK`gZ ṭcvY KṭiṭQb Zv bq| eis
AṭṭK ṭᵑṭĪB Zvṭ`i e³e` A`úó Ges weZṭKᵑ mᵑᵒ KṭiṭQ| Z`ṭwii gj` m=úṭKᵑ G
tkYxKiY AvayᵒK mgvR ev`éZv I ṭPŠṭ-fvṭbvi mṭ_ GgbṭK ``bṭ`b Kihṭṭgi mṭ_
AṭṭKZi m½wZcYᵑ

civvEi gj`iqb

iPbvj-K cke

1/ gj`i tkYxKiY wbt`R Kiab| gvbwmK gj` , tj vi cvi `uvi K m=úK©Avtj vPbv
Kiab|

msuŋB iPbvj-K cke

1/ `mK gj` cKZ.gj` wKbv mstŋtc e`vL`v w`b|

2/ `Z:gj` I ciZ:gj` ej tZ wK eSvq? D`vniYmn eYŋv Kiab|

3/ gvbwmK gj` , tj vi wFZti tKvb GKwU wK wtkl , iæZenb Kti? e`vL`v w`b|

K) eú ubevPbv cke

mWV K DĒi wj Ly|

1/ `Ztgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) th gj` Ab` wKQŋviv wbaŋi Z nq

iv) hvi wbr`^gj` KLtbv _vtK Avevi KLtbv _vtK bv

2/ ciZtgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) hvi wbr`^gj` AvtQ Ges tbB

iv) Dcti i tKvwbwUB bq

3/ gvbwmK gj`

i) mZ`

ii) mxi

iii) g½j

iv) Dcti i me KqU

4/ ciZtgj` tKvwbwUj AvtQ

i) Kjg

ii) Nw

iii) tUej

iv) UvKv

mWV K DĒi

K)

1/ i) hvi wbr`^gj` AvtQ

2/ ii) hvi wbr`^gj` tbB

3/ iv) Dcti i me KqU

4/ iv) UvKv

gj`w bavfƒYi bmmZmgr
(Principles of Valuation)

Dƒk`

GB cvWƒkƒI Avrb

- tKvƒbv e`ev NUbvi gj`w bavfƒYi tKvƒbv&tKvƒbv& grvb ev bmmZgvj v AvƒZ nq Zv eYBv KƒZ cviƒeb|

ƒvgKv

wkƒI meƒkI e`ev NUbvƒK gj`w evb ej vi tƒƒƒ KƒZcq bmmZƒK Avgiv mbv³ KƒZ cƒwi | Zƒe thƒnZzgj`w bavfƒYi cƒƒqƒwU tek RƒUj , ZvB Gme bmmZmgƒni e`wZmƒgl vKƒZ cviƒi | gj`w bavfƒYi Gme bmmZmgr wƒbƒc nƒZ cviƒi :

- K) ƒvqZj (Permanence)
- L) mƒy I Avb`ƒvqKZv (Pleasure and Happiness)
- M) gj`w wƒbƒcƒY ƒvaxb B`Qvi ƒvgKv (Self-Chosen Values)
- N) DrKƒI (Excellence)
- O) mƒwƒkxj Zv I mƒwZ (Creativity and Harmony)

Avƒj vP` cvƒv gj`w bavfƒYi Gme bmmZ , tj v wƒtqB Avgiv Avƒj vPbv Kƒƒv|

ƒvqZj

tKvƒbv e`i gƒj`i tƒƒƒ Zvi ƒvqƒZi wƒlqƒw tek ƒwZcƒƒ wKQyggj` AvƒQ hv ƒƒY ƒvq| thgb- GKUv ƒij `bk tƒvR| Avevi wKQyggj` AvƒQ `xNƒvq| thgb- GKUv DEg ƒeemƒK mƒuK`Ges cƒy-ƒcƒƒmƒn GKƒw mƒy cƒwi evi | KLƒbv KLƒbv Avgiv Rƒeƒbi ƒvq Ges `xNƒvqƒv x gƒj`i Avƒy ƒj vƒKB D`PZI gj`w wƒtmƒe MƒY Kƒwi | GB ƒvqƒZj mƒƒ hƒ nq wƒvvcE`v Ges Mƒƒxi Zi gj`w ƒvqKZv | thgb- teƒki ƒvM gvbƒyB Ggb GKƒw PƒvKƒi ev tckvKƒK gj`w evb eƒj gƒb Kƒib hv `xNƒvq, wƒvvc` Ges hv Avb`cƒƒ Ab` tKvƒbv PƒvKƒx ev tckvi tPƒq Kg A_ƒix nƒj I G aiƒbi KƒvRƒK gvbƒy gj`w evb gƒb KƒZ cviƒi | mKj gvbƒy I Rb` mZ` bv nƒj I mƒvavi Yƒvƒe tmme e`i , YƒK gvbƒy teƒk gj`w evb gƒb Kƒi hv AvƒKZi ƒvq cƒKƒZi nq| Zƒe me `xNƒvq , Ymƒubae`B gj`w evb nƒe Ggb bq|

mƒy I Avb`ƒvqKZv

Avgiv wbtmƒ` ƒn ej ƒZ cƒwi th, me gvbƒyB Avb` Ges mƒy ƒvqK e`ƒKB gj`w evb eƒj MY` Kƒi, Ges hv cƒwi Yvƒg `ƒƒ I hšƒv eƒq Avƒb ZvƒK gj`w ƒvq eƒj MY` Kƒi | Zƒe mƒvavbZvi mƒƒ gj`w evb I gj`w ƒvq e`i cv\_ƒ` Kiv cƒƒqRb| tKbvb wKQyKQymgq gvbƒy B`QvKZvƒeB wKQy hšƒv I `ƒƒƒK tƒg b q Ges Gi ƒvivi `ieZx` tKvƒbv

mly`vqK j`fj` tm tciQ hvq| thgb- mly I `r`Ki Rie#bi Rb` A#bK mgqB
Avgiv A#ycPv#i gZ hšy`vqK #P#Krmv#KI `MZ R#v#B| KL#bv KL#bv Avgiv
#b#v#` I Kó`vqK KvRI K#i _#K, hLb Zvi gva`tg Avgiv A_©DcvR# K#i Ges
mlyjvf K#i |

GL#b GK#U , i#ZcY#elq n#jv, Avb#` I mly K\_v, #jv#K M#Y Ki#Z n#e e`vcK
A#_# Zv tKej Zvr#YK B#` # m#Li #fZi m#gve# bq | hviv B#` # m#Li c#jcvZ#
ev`j B#` # m#yev`x Zv#` i `#f#Uv GiKg th, #Lvl `vl d#Z#Ki#, th#nZ#Kvj Z#
tetP bvl _vK#Z cv#i| #Kš`mly I Avb#` `vqKZv Kg B#` # N#b# e`vcv#i g#a`I
i#tq; thgb, ev#e#EK, Ava`wZ#K I g#v#eK Kv#Ri g#a`I mly I Avb#` `vqKZv
#e`g#v| m#Zivs mly I Avb#` `vqKZvi GK#v c#i e`vB A_©Av#Q, Zv thgb B#` # N#b#
n#Z cv#i, #Zg#b g#v#mK ch#q#i n#Z cv#i| GK_v Avgiv #b#Z#f#e ej #Z c#i,
th mKj Kv#Ri g#a` mly I Avb#` #eivR K#i Zv#KB Avgiv g#`evb etj AvL`wqZ
K#i _#K|

gj` #ba#f#Y `#axb B`Qvi f#jKv

GUv mZ` th, e`w#i Dci thme gj` ev#i t\_#K P#vctq t`qv nq, Zvi t#tq thme
gj`#K tm #b#R `#axb B`Qvi #viv, tevS#vovi gva`tg M#Y K#i, tm, #jvB Zvi Kv#Q
te#K , i#ZcY# GL#b c#k#DV#Z cv#i th, g#v#j#i P#i cv#ki A#vK#vsk gj`B tZv Av#M
t_#K c#Z#Z#Z| g#v#j#K tKv#bv GK#U R#Uj mg#R, iv#`I c#i ev#i Rb#Z nq, thL#b
gj` Av#M t\_#K `Z#i n#tq Av#Q; hv#K c#i evi, `#j, mg#R I iv#` e`w#i Dci P#vctq
t`q|

GL#b mZK#eteP#vri #elq#U GB th, mg#R, c#i evi I iv#` Av#M t\_#K GK#U `Z#i
gj` Av#v#` i Dci P#vctq w`#j I, Avgiv A#eKj tm#v#eB t#t#b the #Zgb bq| Avgiv
H gj`#K M#Y K#i Av#v#` i #bR`^#h#-c#q#v#i #f#E#Z hvP#B#q#i gva`tg| Avgiv
tm, #jv#K gj`vqb K#i Ges h#` Zv Zvrch#xb nq Z#e tm, #jv#K c#i Z#M K#i |
m#Zivs gj` #ba#f#Yi #f#f#I `#axb B`Qvi GK#U , i#ZcY#f#jKv Av#Q| A#f#e
tKv#bvl gj`#K M#Y Kiv A#v#Z, hZ#Y#v#v Zv e`w#i Kv#Q `#axb tevS#vovi gva`tg
gj`evb etj #ete#PZ nq| D`vniY`#fc, aiv hvK tKv#bv GK#Rb #jvK GK#U atg#
Ave#ni #fZi #tq #eto D#v#Q| tm e`w#i H atg# hveZ#q #bqg-K#v#j#K tKv#bv
#eP#i-#e#k#Y Q#v#B cv#b K#i#Q| GK#v b tm e#f#Z cv#i #jv H ag#q gj` , #jv m#ú#K#
tm KL#bv #K#v c#k#etZ#j#b, `#axb#f#e KL#b#i #eP#i-#e#k#Y K#i#b| Av#t#j H#e
ag#q gj` K#ú#g#f#e Zvi m#½ h#` n#tq Av#Q| h#` H gj` , #jv#K tm `#axb #eP#i-
#e#k#Y#i gva`tg M#Y Ki#Zv Z#v#j#B tKej I , #jvi gva`tg bZ#b `#wZK
#elq , #jv#K Zvi c#f#j #eP#i-#e#k#Y Kiv m#e n#Zv| m#Zivs th gj` , #jv#K e`w#i
`#axb I mZK#evS#vovi gva`tg M#Y K#i tm, #jv A#vKZi Zvrch#Y#

DrKI©

evsj v`k Dššj wekte`ij q

Avti Kiu , Y hv gj` ubavfY wekl figKv ivtL tmU ntjv DrKI q tKvfv wKQyhLb
mBvrafvte m`ubekiv nq, wKsev tKvfv wekl c`wZ hv GKiu KvRtK mBvrafvte
m`ubekivi Rb` gvbly mevK cZ`vkv Kti, ZvB n`Q DrKI q thgb, hLb tKD
Kgjvi MÜ I `f m`utK`I qmKenij `vK, ZLb tm evMvbi th wekl KgjvU
`v`-M`Ü me t`tK tkö tmUvKB gj`evb etj MY` Kite| Avevi, tKD hLb m`xZ
cO` Kti ZLb tm mtevKó.fvte cwi tekZ m`xZtKB gj`evb wePbv Kite| mZivs
e`i DrKI,qj` ubavfY GKiu mBv` 0 gvb wntmte KvR Kti |

m`okjy Zv I m`wZ

gj` MVtb figKv ivtL Ggb Avtiv `w gvb ntjv, m`okjy Zv I m`wZ | m`okjy Zvi
Afve Ges Am`wZi wecixZ Zv` i`K Avgiv gj`evb etj MhY Kwi | mgvRi tekxi
fVM gvblyB Zv`i Rxe`b cZ`vkv, Ges Ab`vb`i ga`Kvi m`uK`K m`wZcY`
nI qvUvK ev`Abxq etj gtb Kti | ZvQvov, wKQytjvK AvtQ hviv Ggb Kg`TtK
gj`evb etj tetQ tbq, thLv`b Rrebhvc`b Ges Zv`i cO`w`nK KvR-Ktg`m`okjy Zv
Avb`Z m`lg n`Z cvti | thgb, tKvfv tjvKtK Zvi Kg`TtK hiv` Ggb cwi`teki
gta` KvR KitZ nq, thLv`b Zv`K tKej i`wU b I qvK`KitZ nq, thLv`b m`okjy nevi
m`hvm tbB Ges Zvi cwi`evti m`v` m`uK`i`qvq m`wZcY`Ae`v `Zwi`Z evav m`p
Kti, Ggb Kg`TtK L`y tek jvfRbK ntj I tm cwi`Z`M KitZ cvti | eis Ggb
Kg`TtK`KB tm cO` Kite, thLv`b KvR m`okjy Zv AvtQ Ges hv cwi`evti m`v`
GKiu m`wZ `Zwi`Z mrvh` Kti | m`okjy Zv I m`wZ m`uK`GKiu Abym`v`S,
GLv`b D`jL`thvM` th, Zv`i`K n`Z nte MVbgj-K | A`bK mgq a`ysm`K KvRi
Kv`iv m`okjy Zv c`li n`Z cvti wKsev Zv Zvi Ae`vb Ablyvqx m`wZcY` n`Z cvti
wKŠ`Zv g`j`i gvcKwW n`Z cvti bv |

Dcmsnvi

hiv` I e`i gj` ubavfY GKiu RvUj weqq, Zely Avtj vPZ gvb , tjv e`ev NUbvi gj`
ubavfY mrvqZv KitZ cvti | Avgiv gj` mgm`vi cKwZ wePvi Kti Avtj vPZ gvb , tjv
t`tK c`hivR` gvbUj Avtj vK gj` wbi`cY KitZ cwi |

civVĚi gj`vqb

iPbvġj-K cġæ

1| gj` ĩK? gj` ĩbařřřYi bñZmgř- Avřj vPbv Ki ab|

msřřřB DĚiġj-K cġæ

1| gj` ĩbařřřYi bñZ ĩntmte ō`řaxb B`Qvi řřġKvŃ mřřřřc Avřj vPbv Ki ab|

2| gj` ĩbařřřYi bñZ ĩntmte ōmġ I Avb>``vqKZvŃ mřřřřc e`vL`v Ki ab|

K) eŃ ĩbeřřřbx cġæ

mřřřK DĚi řj Lġj|

1| gj` ĩbařřřYi Rb` , ĩăZřřřgřv` Ū ntj v NUbv ev e`i

i) `řqxZj I DrKI©

ii) mġ I Avb>``vqKZv

iii) gj` ĩbařřřY B`Qvi řřġKv, mřřřřj Zv I mřřřZ

iv) Dcřři me , řj vB

2| KLřbv KLřbv cxov`vqK NUbřřKI Avgiv gj`evb eřj Kvi Y

i) ZřřZ `řqxZj I DrKI©_řřK

ii) cwi Yřřġ Zv mġKi I Avb>``vqK ntq DVřřZ cřřři

iii) gj` ĩbařřřY GLřřb B`Qvi řřġKv _řřK

iv) cxov`vqK KivR mřřřřj I mřřřZcřř©

3| gj`evb nI qv DřřřZ

i) ĩvŃ, mgřR I cwi evi hřřřK gj`evb eřj `řřřZ. ř`q

ii) agřřř mearib Abřřřř hřřř gj`evb

iii) B`Qvi `řaxbZv ĩbřřř hřřř meřřřřřYi gřřřř e`řřř hřřřK gj`evb meřřřřř Křřři

iv) hřřř `řqxZj AvřřQ

4| e`i gj` ĩbařřřY GKřřř mřřřřř ō gřřř ĩntmte KivR Křřři

i) řřřř`h©

ii) mřřřVb

iii) DrKI©

iv) cŃ`

mřřřK DĚi

K)

1| iii) gj` ĩbařřřY B`Qvi řřġKv, mřřřřj Zv I mřřřZ

2| ii) cwi Yřřġ Zv mġKi I Avb>``vqK ntq DVřřZ cřřři

3| iii) B`Qvi `řaxbZv ĩbřřř hřřř meřřřřřYi gřřřř e`řřř hřřřK gj`evb meřřřřř Křřři

4| iii) DrKI©

gvby ev c0Yx bvl _vtK Zey gŕj`i Aw`Zj_vKte| mEvi Aw`Zj; gŕj`i I ci wbfP
Kti AvtQ|

tctUvtK Abvri Y Kti nuUg`vb (Hartman)-I etj b, gŕj`i tKej gvĪ Av`kMZ
Aw`Zj; AvtQ| Av`tkP cwitc0ŕjZ hveZxq cwu_ē e`i gj`vqb m=ē| gŕj`i
AwfAZvce`mZ mEvi AvtQ Ges Zviv ev`ē RMtZi AZxZ| gŕj`i tKvŕbv mste`b
jvf m=ē bq, tKbbv tKej gvĪ Av`kR intmte Gi AwiePve|

DchP gŕZi mgvŕj vPbvq ejv hvq, gŕj`i ev Av`tkP tKvŕbv Aw`Zj; m=ē bq, hw` bv
Zv e`w³ gŕbi mŕt\_ mshP \_vtK| Av`tkP cKvk tKej gvĪ ev`ŕei gŕa` w`ŕq m=ē,
KvŕRB Av`tkP `vb ev`ŕei Dcŕi GK_v ejv A_ŕxb| gvby Zvi tPZbvi meKvŕki
gva`ŕg mZ, mŕi I g½tj i Av`kP Dcjwä KitZ mŕPó nq| Av`k`ev gj`
GŕKevŕi evBŕi t_ŕK mEvi ev ZĒŕK wbuŕšZ Kite, GK_v fvev hvq br| th gj`
gvby i eyxM0n` bq Zv Aŕhšw³K I Amg_0xq| G c0ŕt½ Avi I ejv hvq, tctUvi
avi Yv wKQYv eyxM0n` ntj I wv KvŕUP gj` cKZcŕŕ Aev`ē Ges `k0 kvŕ` i tKvŕbv
bvwZ w`ŕq Zv e`vL`vZ bq, eis `jev0Zvi AwfŕhvŕM AwfŕhP | tKbbv Avgiv hvŕK gj`
intmte AwfŕwZ Kvi Zv Avgvŕ` i Avkv-AvKv`ŕvi mŕt_ m=ú³ bv ntj Ges Ávbenx`i
AZxZ ntj, tm_ tjv gj` intmte `ve KitZ cvŕi bv| Avevi tctUvi ev`ēwewRZ I
Kí bŕcŕhZ avi Yv_ tjvi b`vq nuUg`vŕbi gj`\_ tjv I wKfŕte Av`kPŕc KvR KitZ cvŕi,
Zv eyx`i 0viv wby0 Kiv mnR bq|

gj` mEvi Dci wbfPkj

KwZcq cv0vZ` `vk0K w`úŕbvRv (Spinoza), eŕWij (Bradley) I tevmvŕtqU
(Bosanquet) Ges fvi Zxq `vk0K ksKŕi gZv`k`Abŕvq, cig mEvi ev cigZĒ;
gŕj`i tPŕq D`PZi `vŕb Avmxb| e`w³ hw` I mZ, mŕi I g½j ŕK Zirch0UZ I
_iaZŕY0gŕb Kti Z_wcl cig mEvi KvŕQ G_ tjv GŕKevŕi _iaZŕxb|

eŕWij i gŕZ, cig mEvi me0v mg`l gvbwK gŕj`I Dcŕi I Ae`vb Kti| Avevi
w`úŕbvRv etj b, GK cig mEvi KvŕQ RvMwZK welfqi gj`vqb wvZvšB A_ŕxb GKwU
e`vcvi| eŕWij Avi I etj b, cig mEvi gŕa` tKvŕbv AvZwŕeva tbB, wKš` gj`ŕeva
m=úwKZ avi Yv AvZŕwŕeva cwicY0 eŕWij i gŕZ, gj` Kí bŕgvĪ bq, ZvB gj`ŕK
Aw`Zŕxb ejv m½Z bq| Avevi RMtZi wewfbae`i thgb- eB, LvZv, Kjg, MvQ-cvjv
BZ`w` i Ae`vŕbi gZ gŕj`i Aw`ZŕK `ŕKvi Kiv hvq br| wKš` eŕWij i gŕZ, gj`
Aw`Zŕxj I Aw`Zŕxb Gŕv nq br| Kvi Y GKB mŕt½ AvtQ Ges tbB- Gŕv wŕevacY0
KvŕRB gŕj`i ZvwĒK mEvi `ŕKvi Kiv hvq br| Zvü gŕZ, gj` Avfvm gvĪ | KvŕRB
ejv hvq, mEvi Avmb gŕj`i Avmŕbi tPŕq AŕbK Dcŕi |

Avevi cvigw`R `wŕfŕw½ t_ŕK fvi Zxq `vk0K ksKi mZ, mŕi I g½tj i mZ`Zv
A`ŕKvi Ktib, Zte Zvŕ`i e`enwiiK mZ`Zv AvtQ| Zvü gŕZ, mZ, mŕi I g½tj i
cKZ.Aŕ_0ŕKvŕbv ev`ēZv tbB eis G\_ tjv AjxK, gvqv I ávš| cig ZŕĒi gŕa`

evsj v`k Dššj wekte`ij q

tKvfbv t` tbB, Zv tft`i AZxZ | cig mEv GK mvgwMk HK | mEv wntmte wZub
wbowRvi, wbowRkI I wv, v |

Dchj gZwIi mgvtj vPbvq ejv hvq, gvby `bwZK I Ava`wZK tPZbvm`ubæRxe |
`bwZK I Ava`wZK tPZbvtK cizwóZ KiZ ntj Avgt`i GB gZev`w eRb KiZ
nq | tKbbv th mEvq mZ, myi I g½tj i `vb tbB Zvi ev`é Aw`Z; tbB- G K_v
Ab`Kvhj G aitbi cig mEvi ariYvi A\_B Kí bvi mMtí AeMmb Kiv hv ev`éZvi
mvt_ m½wZnxbI etU |

gj` I mEv: `vkK tntMj i gZ

mEv I gj`i wltq `vkK tntMj i gZ cAvabthM | Zvi gZ, cig mEv GK
c YmEv | Rxb I RMtZi me wKQ cig mEvq weaZ | gj`i aygtbi Dci wbfP Kti
bv | G_ tji e`MZ mZ`ZvI AvtQ | wZub etj b, gvby i KvQ D`PZi Av`k`tjv,
thgb- mZ, myi, g½j KLtbr ev`te ifcwqZ nq bv | Zte gvby Gme Av`k
wbtRt`i Rxbt mvr` Kti ZjtZ Awfcóq cKvk Kti | wKš` Amxg MÜx I Amxg
¶lgZvi Afvte gvby Zv KLbB cji vcyv fite mvr` Kti ZjtZ cvti bv | mZ, myi,
g½j - gvby i KvQ Av`k`ntj I G_ tji GK cig cjad A_ Ckti i gta` ev`é ifc
ariY Kti | Avi tm Ckjb ntjv cig mEv | ZvB tntMj i e³e`K mg\_ Kti `vkK
I hvwe` itqm etj b, Pig ZtEB gvby i me Av`k` gj` cwic YZv jvf KtiQ |

Dcmsnvi

OmEv gj`wbfP bv wK gj` mEwbfP Ó- G wbtq G cteP Avtj vPbvq `vkKMtYi wewfbe
wetivacY`gZev` m`úK`Avgiv AeMZ ntqQ | e`vcv w thb, tNvor AvtM bv Mmo
AvtM- ZtK`gZ | Gi mgvavbI RwUj | GB Avtj vPbv t`K G K_v `úóZt cZxqgvb
ntqtQ th, GKw Av`k`K cwicYfite tKvfbv gvby i ct¶ jvf Kiv mæ bq |
cwicYfite Av`k`jvf Kivi A_B nt`Q Rxbti Muz tkl ntq hvl qv Ges `éZvq
chwmZ nI qv | gj`-Z mZ, myi I g½j - GB Av`k`ngt cig mEvi mwšj tb ev`éZv
jvf Kti Ges G_ tji vj vtf cw_ gvby me`v mtpó\_ vtK hv Zvi RxbtK mvdj` gwÜZ
KiZ AMÜx fvgKv cvj b Kti |

G cteP Avtj vPZ wewfbe `vkKMtYi, wetkl fite tntMj I itqmi gZi Avtj vPbv
t`K AvI wmvšI MÜY Kiv hvq th, gj` ev Av`k`I mEv GtK Actii mvt_
Nwbôfite m`úK` | Giv thb gýti GwCV I IwCV m`úK`m`úK` |

civvĒi gj`vqb

iPbvġj-K cġæ

1/ gj` I mĒvi Zġbvġj-K Avġj vPbv Ki ab | G cġġt½ tġtMġj i gZ e`vL`v Ki ab |

msvŋB iPbvġj-K cġæ

1/ gj` m`úġKġcġUvi avi Yv mstŋġc e`vL`v Ki ab |

2/ Őġj` mĒvi Dci ůbfPġxj Ő- ůel qůU mstŋġc eYŮv Ki ab |

3/ mĒv I gj` m`úġKġntMġj i avi Yv tKb AůaKZi , iaZcYġ Gi cġŋ hŷŮ t`Lv b |

K) eů ůbePbx cġæ

můK DĒi vj Lŷj

1/ mĒv I ġġj`i tŋġġ tKvġbvů můK

i) mĒv ġġj`i tPġq eo

ii) gj` mĒvi tPġq eo

iii) gj` I mĒv mġvġb mġvb

iv) Dcġi i me , ġj vB

2/ `vkŮK ůi KvġUŮ ġġZ

i) mĒv gj` ůbfŮ

ii) gj` mĒv ůbfŮ

iii) Giv tKD Kvġiv Dci ůbfPġxj bq

iv) Giv Dfġq Dfġqi Dci ůbfPġxj

3/ mĒv ůntmġe cigZĒj ůbůeRvi , ůbůeŲK I ůb , Ů- DůŮůU Kġi b

i) ksKi

ii) eůWŷj

iii) ů`úġbvRv

iv) KvůU

4/ cigmĒv GK cůi cYġmĒv- eġj b

i) ksKi

ii) KvůU

iii) tġtMġj

iv) eůWŷj

můK DĒi

K)

1/ ii) gj` mĒvi tPġq eo

2/ i) mĒv gj` ůbfŮ

3/ i) ksKi

4/ iii) tġtMġj

gřj`i Zırchř Aabř gřj`i řř
(Significance of Value and Current Value Conflicts)

Dřřk`

GB cıVřkřl Avcıb

- cřıřřMZ Dbřb I ıPıKřmı veÁvtbi Dbřzi dtj gř`řevřai ıK cııeZř
- nřřřř Q Zı eYřv Křřř cııřeb|
- eř`ms`řřbi mřř gř`řevřai mřřúK`Avřř ıPbv Křřř cııřeb|
- A_řřřř I e`emıř-Gı mřř gř`řevřai mřřúK`e`vL`ıv Křřř cııřeb|

fıřKıv

eZřřřb Avřřř`i Rřeb e`e`vı třřřř Avřřıv Ggb ıKQıřřřř K cııeZř Avřřř mřřř nřřřř hıv gıvřř Avřřř`i mıřřřř Dbřbřřř avıY Kıv mřře nřřřř ıKřř GZ AMřřř mřřřř ıesk kZıřřı tkrř Avřřř`i Rřeb e`e`vı třřřř gř`řevřaMZ msKU Lřř tıek cřKU nřřř Dřřřřř Dbřřř kZıřřřř GB msKU GZUıv cřKU ıřř bv| GB mgqKıv Aııe`vı řřv ıekřl Křř tUıřř`ıc, eř`úPııřř Z Bıřř Ges tıııı ıekřřřřř hZUıv cřřvı tđřřř tçřřřř, eZřřřbı (ıesk kZıřřı) Aııe`vı mřřř Zıv třřř tıek cřřvı tđřřř mřřř nřřřř ıKřř ce`Zı`Aııe`vı mřřř, cřıřřMZ Dbřb I `eÁııbK Křřřřřřřřı e`enıv ıbřřř gıvıřřř Lřř GKUıv fıřřř nřřřř bv| ıKřev Gme `eÁııbK e`enıvıı cřřk`bıřřř ıeZřřřř Aekıv ıřřř bv| ıKřř mřřřıřřřř Rřřřb ıeÁvtbi Břřřřř Ace`enıvıı dtj `bıřřř ıeZřřřř mřř nřřřřř

cřıřřMZ Dbřb I gř`řeva

G cřřřř cıııřřıeK kıřřı Dbřřřbı K_ıv eıv hıřř| cıııřřıeK kıřřı Dbřb Avřřř`i Rřebhıvçbřř gııvřřřı ıřřř aııeZ Křřřř| ıekřl Křř hıřř`ı cıııřřıeK tıevřř gıvıeZıv Bıřřřřř th Aeřřřřř gř`řevřai mřřř Křřřřř Zıv cřřř`ıřřı cıııřř hıřř ıřřřř ıekřřřř| Zıřřıov eZřřřbı th cıııřřı gıvıřř`ı gRıř ıřřřř Zıv ıřřř cıı`eřřřř `kervřřı AııaK ařřřı Kıv mřře| Avřřřıv Kıv Z\_ıv eřř kıřřııııııı K\_ıv aıv hıřř, Zıvıv Zıřř`ı mıřřřřř AMřřřř cřıřřMZ Dbřbřřřř ařřı ıvLıv Rb` Ges eıřřıv cřřřřřřřřř ıbřřřř`ı cřřřř` eřřř ıvLıv Rb` gıvıřř`ı hřř`řř Drcıv`b I e`enıv Křřı Přřřřř| cıııřřıııı mřře` hıřř t\_řřř ıbřřřř`ı gřř ıvLřřř, cıııřř`ıřř Ges cıııřřıeK kıřřı ařřřıvřřř Ace`enıv tıııı Ges cıııřřıeK ıbı`ıKıřřıvı Rb` tZgb tKřřřıv gıvZı Dřř`ıı ıbřřřř bv| A\_P G\_řřıv mřřřřřıvıe mřř`řřıv Rb` ıgııK`řřc|

A_řřıvřřřřř AMřřı ıvřřřřř ıeřřřıvıK I ıeřřřıvıK Rıvřř`e``Zıı Křřřřřııııı`gıv bb, eıřř Gme ařřřıvřřř gıvıřř`ııııı eıřřıv`Zıı Kıvı Rb`ı cPÜ Avııııı| dtj cřıřřı třřřřř řřgııeZ Dbřb, AMřřıvřřř Avřřř`ıřř Avıřřřıvı Křřı eıřř křřıvřřř I mřřřř

Kti ZjtQ| thgb- cħny³MZ Dbq̄tbi dtj Drcv`b tŋtĪ h`ystki DbwZ mvaZ nŋtQ, Drcv`tb mnvqK tKškjMZ DbwZ mvaZ nŋtQ, cħuqvMZ KviŋY AŋbK `ymva` KivR Abvq̄m Ges Awak msL`K klḡtKi `tj Aí msL`K klḡK w`tq m`úbœ Kiv m`e nŋ`Q| Avi Gfivte gvby Kgf̄xb nŋt coŋQ| Avi ZvB cħny³MZ Dbq̄tbi tbiZevPK w`K, t̄jvi Dci , iaz̄; cħvb Kivi cikvcmk `f`kx̄nŋZ nŋe| Ab`vq cħny³MZ Dbq̄b Avgvŋ`i Kj`vY bv Kti eis msKtU wbcwZZ Kite| mzi vs cħny³MZ Dbq̄b gvbyŋK ksikZ, fixm`i Kivi cikvcmk Zvi gj`tevaRibZ tPZbvqI cħZwqv tdtj `vŋK|

ev`ms`vb I gj`teva

cħny³MZ Dbq̄b Avgvŋ`i ev`ms`vbMZ (cwiŋekMZ) mgm`vl m̄wó KitiQ| A_P ag,^o mvgvRK cħv I `biZK Avŋj vPbvq ev`ms`vŋbi Dci hŋ\_ó , iaz̄; t`qv nŋt `vŋK| wKš`esk kZvāx̄Z cħny³MZ AMwZ I Zvi Ace`envi i dtj ev`ms`vb gvivKfivte wechŋqi gŋLvgv̄ | thgb- cvigvYek eR<sup>o</sup>, Kj KivLvbi, Mmo BZ`w̄ t`ŋK D`MZ taqv, i mivqibK Dcv`vbi wef̄bœ`envi cwiŋek̄i Dci gvivK cħve tdtj tQ| A_P cwiŋek Z_v ev`ms`vbMZ mgm`v gvbe cħwZtK ax̄ti ax̄ti vej ŋ Kti w`tZ cvŋi- G m`vœbv GŋKevŋi Dwoŋt t`evi bq|

ev`ms`vbMZ Zvrch`cħt̄½ GRb` wef̄bœag^oI `biZK bwiZmḡni Avŋj vPbvi w`ŋK `wócvZ Kiv DiPZ| ev`ms`vb cħt̄½ Ii tU=vtgU (Old Testament) Abvŋti gŋb Kiv nq, mgM̄wek̄p̄vU nŋj v ememKivix gvbyŋ i ivRZ; A\_ŋ gvbe ivR`| GRb` gvbyŋK Zvi AvMvgx m̄yi fiel`r webḡŋYi Rb`B Zvi ememKivix cwiŋek̄i t̄mšKgvh<sup>o</sup>PP̄ cħqvRb| Avi ZvB evBtejxq wek̄vZZteva cħZôvq ev`ms`vŋbi Abŋj Ae`vl weŋepbv Kiv nq| Avevi t̄cħUmbK `k̄ŋbI ev`ms`vŋbi Dci , iaz̄; t`qv nŋtQ| GLvŋb ejv nq, gvbyŋ i gŋbvRvMwZK I Ašb̄nZ tešw̄K RMt̄Zi mŋt_ civZwĒK RMt̄Zi GK aiŋbi m`úK`it̄Q| GB m`úŋK̄P̄ wfiĒZB e`w³ Zvü AvZvŋK w̄bqis̄Z I ewaZ KitZ cvŋi| cikvcmk RMt̄Zi t̄mš`h<sup>o</sup>PP̄ , iaz̄ŋK Abḡveb KitZ cvŋi- GB Aŋ\_`thb cħwZtZ we`gvb Amxg m`ú`ŋK cħĀfZ Kti ivLŋZ cvŋi| t̄cħUv gvbevZvi Pig DrKt̄I<sup>o</sup> Rb` th civZĒji K_v etj tQb Zv ARŋbi Rb` e`w³ŋK cħwZi ms`úk̄w̄btqB KitZ nŋe| A\_ŋ t̄cħUvi `k̄ŋb cħwZ nŋj v Amxg I w̄bZ`| GB Amxg I w̄bZ` cħwZtK msiŋY Kivi cħqvRbxqZv it̄Q|

t̄cħUmbK `k̄ŋb m`úŋ`i h\_vh\_ e`enviŋK w̄būZ Kivi cħZi , iaz̄; t`qv nŋtQ| A\_v<sup>o</sup> t̄Kvŋbv m`ú` cŋjvcv̄j w̄bt̄kl bv nlqv chšI cieZx̄m`úŋ`i Dci n`ŋŋc KivŋK w̄bū × t̄NvIYv KitiQ| ZvQvov cħYx, Dw`c I MvQcvjvi hŋ\_`Qv e`envi Kivi tŋtĪI mvearb nevi K\_v ejv nŋtQ| Ab`vq Gme cħwZK m`úŋ`i NvUwZ Avgvŋ`i fiel`r cħRbŋK msKt̄U i gŋLvgv̄ KitZ cvŋi| Gfivte t̄cħUv Zvü `k̄ŋb gvbyŋ i Avevm I cħwZK cwiŋek̄K , iaz̄en Kti Zjt̄Qb|

cvVvEi gj`vqb

iPbvqj-K cłæ

1/ cłhv³MZ Dbq**b**, ev⁻ms⁻vb I vPvKrmv veAvt**bi** cvi eZ**Ø** vKfite mvgvRK gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**tQ?** ve⁻hvi Z eY**Ø**v v`b|

msvŋB iPbvqj-K cłæ

1/ cłhv³MZ Dbq**b** vKfite Avgt⁻ i gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**?** Avtj vPbv Ki**ab**|

2/ Øev⁻ms⁻v**t**bi cłZ hZ**łxj** nI qv DvPZ**Ø**|- GB Dv³vUj cłŋ**h**v³ t`Lv**b**|

3/ A⁻Øv**Z** I e⁻emvq-Gi tŋ**t**ŋ¹ cvi eZ**Ø** vKfite mvgvRK gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**Zvi** msvŋ**B** Avtj vPbv Ki**ab**|

K) eú vbePbv cłæ

mivK DĖi vj L**ly**|

1/ ØcłKv**ZK** R**x**eb I civZv**E**K R**x**eb m³vU**K**Z**Ø**- Dv³vU Kti**b**

- i) t**cl**Uv
- ii) A⁻v**i** ÷ U**j**
- iii) i**ł**kv
- iv) v**W**DB

2/ ØcłKv**ZK** t**m**š`th**P** v**f**Zi v`tq vek**ã**vZZ**ł**K cłZ**Ø**v Kiv hvq**Ø**- GB Dv³vU i**t**q**tQ**

- i) t**K**vi Av**t**b
- ii) ev**B**t**e**t**j**
- iii) I **i** tU ÷ v**t**g**U**
- iv) v**b**D tU ÷ v**t**g**U**

3/ Øev⁻ms⁻v**t**bi cłZ hZ**łxj** bv nt**j** cvi tek vech**Ø** t**V**Kv**t**bv hv**t**e bv**Ø**

- i) Dv³vU m**Z**''
- ii) Dv³vU v**g**_v
- iii) Dv³vU Av**s**v**k**K v**g**_v
- iv) Dv³vU Av**s**v**k**K m**Z**''

4/ vPvKrmv veAv**t**b gv**b**ŋ**I** i AM**Ø**v**Z**

- i) gj⁻tevat**K** cvi eZ**Ø** N**U**v**t**Z cv**t**i
- ii) m**s**⁻v**Z**K R**x**et**b** cłv**e** t**d**j **t**Z cv**t**i
- iii) gv**b**ŋ**K** v**e**c_ **M**v**g**x Ki**t**Z cv**t**i
- iv) D**c**t**i** i me K**q**vU N**U**v**t**Z cv**t**i

mivK DĖi

K)

- 1/ i) t**cl**Uv
- 2/ iii) g**U**
- 3/ i) Dv³vU v**g**_v
- 4/ i) tevat**K** cvi eZ**Ø** N**U**v**t**Z cv**t**i

gj` intmte Rieb
(Life as a Value)

Dt`ik`

GB cvWtktI Avicib

- Rieþbi A_@K Zv DtjL KitZ cviþeb|
- tKvb&Aþ_@Rieb gj`evb Zv eYþv KitZ cviþeb|
- e`w³Rieþbi `bwZK I mvgwRK gj`teva m`útk`e`vL`v w`tZ cviþeb|

fjgKv

Rieb wK wþRB GKwU gj`? ckwU tKŠZntj v`xcK I ,iaZcY® RieþeAvtbi `wotZ Rieb nt`Q, KZK ,tjv A½-cL`f½i mgštq MwZ GKwU RiešAw`Zj| Avi Av`kMz w`K t`þK Rieb nt`Q, GKwU tešwK, A_@Y, dj cth`-I MwZgg RiešAw`Zj| cŭg Aþ_@Rieb gj` bq| tKbbv gj`i mvt_ mþPZbfvte gj`vqþbi cŭqvavi aviYwU RwoZ| GB Aþ\_@AþPZb Roe` I wþæchřqi cL`½ gj`vqb cŭqvavi mvt_ RwoZ bq| ZvB Giv gj`evb bq| Zte Gt`i `elwqK gj`_vKtZ cvti, Avi ZvQrov A_þw Rieb `iagv` Aw`þZj KviþY gby`þZj gj` aviY KitZ cvti bv| G aiþbi Rieb gj`m`úbwgvþj i gj`evb Rieb ARþbi wbgEK intmte e`eüZ ntZ cvti |

wKš`wZxq Aþ\_@Rieb `úoZB GKwU gj`| GwU GKwU AšwþwZ gj` Ges GLvþb GB gj` aviYKvix RiešAw`Zj GKwU wbgEK ev evwK intmte KvR Kt`tQ| Rieþbi wBR`^G aiþbi gj`\_vKtZ cvti wKbv Zv wbtq `vkþKt`i gta` gZwteiva AvtQ|

gj` I Rieb : wvfbæ vkþK I `vkþK m`úwvq

wMmi ōwmbKŌ I ōt÷wqKŌ bvgK `vkþK m`úwvq Rieb m`útk`bi vk`ev`x gZ cþvi Kt`b Ges Rieþbi wBR`^gtj`i K\_v A`Kvi Kt`b| AvawþKKvtj wvUk `vkþK tWwFw wDg Ges `tLev`x Rvgrþ `vkþK Av\_vþ tkvtcb wvqvavi Rieþbi gj` m`útk`Abjfc gZ tcvly Kt`tQb| Zte AvawþKKvtj iB Aci GK Rvgrþ `vkþK, Bgvþqj KvU Rieþbi gj` m`útk`mxi hřþ `va KwitqtQb| KvþUi hřþUv GB th, ōbwZK wvva m`úY`Ō`kwmmZŌ, A\_vþ wþRi Awakvi cŭqvþMi Rb` tm Ab` wKQj gvtcřx bq| wKš`GiKg GKwU wvva _vKtZ ntj RMþZ Ggb GKwU wKQy_vKv Pvb hvi wBR`^ev AšwþwZ (Intrinsic) gj` AvtQ| tm gj` AvtQ evw`m`úwvæ(Rational) RieKtj i Ges gvby tm tkYxi AšMž| Ab`K_vq, cŭZ`K bigvj ev `řvweK gvby GK GKwU `wFþ ōgj`Ō; Zvi Aw`þZj thšw³KZvi Rb` Avi wKQj Dci tm wbfþkxj bq| mZivis cŭZ`K gvby i DvPZ wþRþK Ges Acivci cŭZwU gvbyþK þKej ōDcvqŌ (mean) intmte wtePbv bv Kt`i ōDt`ik`Ō (end) intmte wtePbv Kiv|Ō

gj` I Rieb : mvgvRK cwi`cŋZ

mvgvRK tčŋvctŋ Rieb`K ŋetePbv Kti Avgiv ejtZ cwi, Rieb cKvKZ nq mvgvRK e`ir³i gva`tg| Avi e`ir³i e`ir<sup>3</sup>Z; cKvKZ nq AvZ`bqš`Yi gva`tg| e`ir<sup>3</sup> Zvi cwi`cŋK Ae`vi Dci AŪfite ŋbfP Kti bv| Zvi cwi`tek`K tm ŋb`Ri cŋqRb Abŋvqx ŋbqš`Y Ki`Z cvti | mgv`Ri cŋZ `vqZ;KZ` mŋWKfite m`úbaKti mvgvRK e`ir<sup>3</sup> ŋtmtē Rieb`bi gj``K cŋZŋZ Ki`Z cvti |

gvby gj-Z mvgvRK Rie| cwi`ŋwi K ŋbfPkij Zvi Kvi`YB gvby mŋó Kti`Q mgvR| Rieb`bi b`bZg Pŋŋ`v tglŋvi Rb`B cŋqRb nq GtK Actii | GB cŋqRb`bi Dci ŋfŋE Kti`B gvby`i gŋS mgŋóMZ Rieb`bi Dcj ŋä Avtm| tčŋ, `qv, Kia`v, mŋvbŋZ BZ`ŋ i b`vq Aš`bŋZ teva I tPZbv ŋ`tg e`ir³ ŋbR`^th `KxqZv Mto tZvtj ZvB gj`teva|

mvgvRK Rieb I gj`teva

eZŋvb mvgvRK Rieb`b th msKU `vKŋK ŋetkŋ`Y Zv gj-Z gj`tevaiB msKU| Avi GRb`B Rieb`K gŋRZ, mksLj I AvPvi-AvPi`Y cwi`i x Kti tZvj vi Rb` gj`tevai Abŋxj b cŋqRb| tKbbv hŋ` gvby`i m`PZb mE`vq cKZ.Rieb`bi Av`k,`Df`k` I gj`tevai tKv`bv mŋúó QK bv`v`K ŋKsev cwi`Kŋ Z tKv`bv aib bv`v`K, Zvntj Abŋjc AeŋŋqZ KvVtgvB gj`tevai aŋm`K ZivšZ Kite| ZvB eZŋvb Rieb`b gŋ`i cŋŋ`K AZ`ŋaK ,ia`Zji mŋ` ŋetePbv Kiv ntq `v`K| ŋewfba cKvi gj`tevai gŋS `bŋZK I mvgvRK gj`teva -G cŋt`½ Dŋj`LthvM`| tKbbv mgv`Ri I e`ir<sup>3</sup>i ŋbqš`Z I ksLuj Z Rieb`bi Rb` GB `ŋait`bi gj`tevaB ,ia`ZcY` GB gj`tevamgŋ e`ir<sup>3</sup>i m`vPviY, DrKI`Rieb I Rieb e`e`vi MŋZkij ŋ`K,`tj`v`K GŋMtg ŋb`q hvq| e`ir<sup>3</sup>i ŋbR`^th tPZbv I teva itq`Q, Zvi gva`tgB e`ir<sup>3</sup> ŋb`R ŋWK Kti`bq tKv`bv Kivŋŋ ŋWK ev teŋWK| e`ir<sup>3</sup>i gŋS Gŋŋ `KxqfiteB `v`K| mZ`ew Zv, b`vqci vqYZv, hŋ`cēYZv ZvB tPZbvMZ ŋj`YiB eŋntcKvK| Avi ZvB `bŋZK gŋ`i cŋZ e`ir<sup>3</sup>i ŋekŋm I cŋZŋqŋv `vb-Kvj-cv`f`f` GKB iKg ntq `v`K|

cwi`cŋK cwi`tek, mvgvRK iŋZ-bŋZ, AvPvi-AvPiY Gm`ei Dci ŋfŋE Kti e`ir³ Mto tZvtj b mvgvRK `bŋZKZv| G ait`bi `bŋZKZv gvby`K gvby`i cŋZ m`ŋe, ávZZ; Kia`v I gvby`KZvi cŋZ AvMŋx Kti `v`K| dŋj mgv`Ri cŋZ`Kŋŋ gvby Ab`vb` gvby`i cŋZ m`q ntq `v`Kb| `bŋZKZvi G aibŋŋ gj-Z mvgvRK gj`tevaiB bivšŋi | Avi `bŋZK ŋbqg mgŋŋi msŋeae x Av`tkP ŋfŋE`Z th gj`teva cŋZŋZ nq Zvntj v `bŋZK gj`teva| gvby`i Rieb`b GB `ŋait`bi `bŋZKZvi ŋeb`v`m Mto tZvj v m`ē gj`tevai BŋZevPKZv|

cvŷVĚi gj`vqb

iPbvqj-K cġœ

1/ gj`i i az; Avtj vPbv Kiab| ōgj` intmte Rxebŀ- K_vlUi Zvrch®vL`v Kiab|

msvŷB iPbvqj-K cġœ

1/ `bvZK gj`teva ej tZ vK ešvq? gvbyŷ i Rxeb ŷKfiŷe `bvZK gj`teva MvWZ nŷZ cvti?

2/ mvgvRK gj`teva ej tZ vK ešvq? mvgvRK gj`teva vKfiŷe gvbyŷ i Rxeb MvWZ nq?

K) eŷ vbeŷPbv cġœ

mivK DĚi vj Lŷ|

1/ mvgvRK Rxeb th msKU gj-Z Zv

i) thvM` tbZvi msKU

ii) Aciva eŷvRvBZ msKU

iii) gj`tevtai msKU

iv) Dcŷi i me ŷjvB

2/ vevfbacŷvi gj`tevtai gta` Dŷj LthvM` nŷ`O

i) `bvZK I mvgvRK gj`teva

ii) cvvi evvi K I mvgvRK gj`teva

iii) cvvi evvi K I A_ŷbvZK gj`teva

iv) mvgvRK I A_ŷbvZK gj`teva

3/ `bvZK gj`i cŷZ e`v³ i nekŷm I cŷZvŷqv `vb-Kvj tft`

i) cvvi evZŷ nq

ii) GKB_vŷK

iii) KLŷbv GKB_vŷK Avevi KLŷbv cvvi evZŷ nq

iv) Dcŷi i ŷKvviUB bq

4/ tKvŷbv&`vkŷK m`vŷvq Rxeb m`vŷvK®bivk`ev`x gZ cŷvi Kŷi b

i) vvvbK m`vŷvq

ii) AvfÁZvev`x m`vŷvq

iii) evv`ev`x m`vŷvq

iv) thŷv³K cŷZ`ŷvev`x m`vŷvq

mivK DĚi

K)

1/ iii) gj`tevtai msKU

2/ i) `bvZK I mvgvRK gj`teva

3/ ii) GKB_vŷK

4/ i) vvvbK m`vŷvq

`vk᠔K `wřwzi meKiv
(Developing a Philosophical Attitude)

Dřik`

GB cvřtkřl Avcıb

- `vk᠔K `wřwzi `eıko` eY᠔v KiřZ cvřteb|
- mřgıMř mskqev` I mřgıqK mskqevř`i gřa` cv\_ř` wřř KiřZ cvřteb|
- Ab`gZ weřepbri , iřZje`vL`v KiřZ cvřteb|
- řKıřbv nelq ev , iřZcYřmgm`v mřúřK`řvk᠔K `wřwzi c᠔qıM KiřZ cvřteb|

řıgKv

`k᠔ iaycov ev řkLvi nelq bq, ev`é Rıeřb Gi řkřıv I řKřkj c᠔qıM Kiv ev Abřıj b KivB , iřZcYřř `k᠔ Abřıj řbi Rb` `vk᠔K `wřwzi Mřto řZıj v c᠔qıRb| Avgıv ᠔`k᠔ I Ab`ıv` nelq᠔ křl ř ce᠔Zř BDıbu 3 nřZ `vk᠔K `wřwzi mřř `eÁımbK, agrıř I mřvıvZ`K `wřwzi cv_ř` mřúřK`řřřıv| eZ᠔ıv cvřř Avgıv `vk᠔K `wřwzi `eıko`, řjv Ges Zv AbřııY Kři řKřřte G `wřwzi Mřto řZıj v hvq Zv Rıvri řPóv Kiřev|

gřř gbgvıımKZv

`vk᠔K `wřwzi cřıv I c᠔g `eıko` nřjv gřř gbgvıımKZv| gřř gbgvıımKZvi cřkiv Nřřu ZLbB hLb Avgıv řKıřbv gZ ev ari YıřK mřZ`Kvi řřte hıřıv-evQıv Kři MřıY ev eR᠔ Kıı | c᠔qB ř`Lv hvq th, Avgıv řKıřbv gZ ev ari YıřK GB KřıřY emZj Kři ř`B th, D<sup>3</sup> gZ ev ari YııJ Avgıř`i c᠔ııı Z ev ceřcııı Z ari Yıı mřř tgřj bř| řKıřbv ari Yıı ev gZ c᠔ııj Z ev c᠔ZııZ ari Yıı mřř břıj řj A_ev Zv bZb, Aıř᠔h`řKsev negZ`nřjB ZıřK emZj Kři ř`qv hřte bř| řřııb I wııřcřřıı meřıı-meřkřı Y Kři řKıřbv gZ ev ari Yıı gřř`ıııřcY KiřZ nřte|

Mřxi řřřkıı

Avgıv c᠔qB AııKısk nelqřK Lřř mřřRB MřıY Kıı Ges řm mřřřıı mıj I řıııv-řıııv řřřıı Kıı | A_P řřřıı-c᠔ııııv Aıř`ř mřRB bq| th řKıřbv nelq mřřřıı mřZ`Kvi řKıřbv Áıv j vř KiřZ nřj, H nelqřK Aek`B Mřxi I meıřřřte weřepbv KiřZ nřte| GB Mřxi I meıřřřte řřřıı ZııMřř` `vk᠔Kııv th řKıřbv tgřııj K nelq ev mgm`v mřřřııK` meřřbřřte cřkřřZıřj b| řřřřřřřř, gııv mřıvı Aıı`Zı-Gı nelqıı MřıY Kiv hıřK| `vk᠔Kııv cřkřřZıřj b, mřıv ej řZ e`Z Kx eřřııv? mřıv řK wııQK GKııı ari Yıı? G ari Yıı řK mřRıvZ bř AııřÁZıRıvZ? Aıı`Zı ej řZ řK eřřııv? Aıı`Zı K_ııı Avgıv th Ař`MřıY Kıı mřıvı řřřřřř řm Ař`c᠔ıııvR` řKbř, cřřııZ.| GB c᠔křı mřř mřř` `vk᠔Kııv mřıv, Aıı`Zı; I mřıvı Aıı`Zı; mřřřıı gııbeRıııZı meřřbřeÁıv I AııřÁZı weřepbv Kři ř`řLb|

evsj vt`k Dššj nekje`ij q

e`Z th tKvtrv , iazcY^onelq wefbaocUfug I cwiččŃZ t_čK wefepZ nčZ cvi |
tKvtrv AvtjvP` nelq wK cUfug I cwiččŃZ t\_čK wefepZ nčZ Zv wbaŃčYi Rb`
`vkčKiv nelqučK Mfxi I nek`fite chŃj vPbv Kti t`čLb|

Ačb`i gZ wefepbv (Consideration of Other Views)

gygb I Mfxi wPštkw³B hč_ó bq| `vkčK `wofw² Mto ZččZ Pvbčj AvcbvčK
Aek`B Ab` gZ ev avi YčK cwičY^ol mZKŃvte wefepbv KičZ nč| Ab`iv Zv`i
nekjm, gZ ev Ae`vb tKb MhY KtičQb Zv LwZčq t`Lvi Rb` cčqvRb, H me gZ,
c_ I nekčtmi wfwE wK Zv meŃMčšvi tPóv Kiv| GgbwK Ab` gZ ččjvcw² bv ešv
chšwR`^gZ ev Aeavi Y`wZ ivLv DvPZ|

Ačb`i gčZi cčZiU AvtjvPbv ev cvV minčZv I e`vb`Zvi mvč\_ Kiv DvPZ| Ab`
gčZi hč³mgčni cčZ cY^ogčbvčhV wčZ nčj hč³mgččK mčč` mččP Abčj
cUfug ev cččč² tčtj cixŃv Kiv cčqvRb| Ab` K\_vq ejv hvq, tKb `vkčK Mv³vij
eyx I AwfAZvi Zčbvq `Ávi Dci meŃK , iazj wčqčtj b, Zv ešvi Rb` ač
wčZ nč Mv³vij GKrb , iazcY^owPšne`, Zvi hč<sup>3</sup>mgč Mfxi fite wefepbv `we
ivčL| `Ávi `ččŃ Zvi hč³mgč hč` h\_v`nq, Zvntj Zv t_čK Avčw Avw bZb
wKQymčLčev| Ab`vq, h\_v`bv nčj Avgiv AšZ Ggb GKw Ae`vb Gčm tčwvčv
thLv t_čK čŃčvZnxw wPvčii ci hč³hč³ fite Zvi gččK emčj Kti wčZ
cvičev| ZvQrov, Ab`gZ h\_v`fite wefepbv GKw `we ev cwi YwZ nčjv, Ab` gčZi
mej Zv I `š<sup>3</sup>Zv cwi`vi nčq DVvi mvč_ mvč_ wR`^gčZi mej Zv-`š³Zv ččč
Zčbvq AwčK cwi`vi nčq I čV|

mskqx gčbvfe ev `wofw² (Skeptical Outlook)

Avgiv ččč tRčwQ, tKvtrv nelq mčččK`Ábvčvf KičZ nčj Zv Mfxi fite
chŃj vPbv Kiv cčqvRb| Mfxi fite chŃj vPbv Rb` cčqvRb cčkč Dčvcb| ččč
Dčvcčbi A_`nčjv, Ggb wKQymččU mč`n cčkč Kiv, hvi ččŃ tKvtrv Povš ev
wvščj-K mvŃ`čB|

gubvčK mskq

AčbčKB etj b, thgb `vkčK wDg, tKvtrv wKQ<sup>3</sup> wčwčZ fite Rvčv hvq bv, Avgvč`i
mčč tKčj nekjm| tKvtrv wKQčK RvčZ nčj me wKQčK RvčZ nč| me wKQyRvčv
Amčč| mččivš gubvčvčB mskqx nčZ eva`| Gifc Ae`vb th mčZ ev `fwčK bq,
Zv mnčRB cčkč Kiv hvq| Mvč tKvtrv Avč`vqK wKbv Zv ešvi Rb` mgč`
Zj t`čki Ae`v wKsev Avtjvi Mvč Rvčvi cčqvRb čB| tKvtrv wKQ³ hč` Rvčv mčč
bv-B nq, Zvntj GB th čtKvtrv wKQyRvčv hvq wč Zv Rvčv tMčjv wKfite? e`Z
mvčwčK ev Povš mskq AMhYčhV`| GwU `vkčK fite ašmčK I ev`č AvZwčvčv|
tKDB Gifc mskqev`i Dci Rčvč iPbv KičZ cvič b bv|

AvsukK I mRbgj-K mskq (Partial and Creative Doubting)

meiKQyməfÜ bq, tKej weP" nelq məfÜ Avgiv mskq tcvlY Ki tev| G msktqi Df'k" nte, h_v_©Ávbjvf| Avgiv ckeZžtev G Avkvq th, AŠZ uKQymelq məfÜ Avgiv Ávbjvf KižZ cvii | Avi GRb" Avgiv Avek"B nekjm Ki tev th, uKQyÁvb jvf Kiv məe| mRbgj-K msktqi ~f_©Avgiv ubtR`i gZ ev Z\_`tK cvii Z'vM bv Kti eis mvguqKfite ~MZ ev cvtk mii tq ivLtev| mskq tKtU tMtj B Avgiv MhY ev eRb Kie| GB gtbvive A_® mRbgj-K mskq `vk®K `wofwzi GKiu Abb" `enkó" | AvajbK `k®bi RbK tWKvU©Zui mvguqK mRbgj-K msktqi gva'tg uKfite mtZ" DcbxZ ntqUjtj b, G cñt½ Avgiv Zv ~šj Y KižZ cvii |

miePvi nekdy (Critical Analysis)

uPš' I Ab" gtZi wePbri mvt_ mvt_ Avciub Avcbri tKutbv, cov ev `Zui ,iaZcy© nelq ev e³te"i Dci GKiu miePvi kxj `w I mRbgj-K mskqx gtbvive Mto Zžteb|

Bw`q AvfÁZvi e`envi (Using Sense Experience)

Avcbri DvPZ cñZiu e³e`tK ubR^AvfÁZvi Avtj vtK cix¶v Kiv| t¶tT, Avciub Avcbri ctÁw`q I Ašt'iw`q cñqvRbxqZv Abjvqx e`envi KižZ cvtib| ZvQvov, Avcbri DvPZ, ubtRi mrvaviY AvfÁZvi Avtj vtK, nekI Z gvbecKwZ. məÜxq, mKj ZÉj I cKí tK cix¶v Kiv| G cix¶v məúv`tbi t¶tT AvcbvtK Aek"B wePex, mZK® h_vh_ ntZ nte|

hyPšb I hyPve`vi e`envi (Using Reasoning and Logic)

Avakš, AvcbvtK Aek"B Avcbri ubR^hyP I e³e`mn mKj hyP I e³e`tK hyPve`v I hyPšb'bi mivK cxwZ e`envi Kti cix¶v KižZ nte| Avi hyPšb I hyP'i t¶tT mrvaviY (common) thšw³K AbgcüEmgr məfÜ mZK©_vKtZ nte|

Dcmsnvi

cvii tktl ejv hvq, `k® Abjxj tbi ~f\_©`vk®K `wofwzi Mto tZvjv cñqvRb| `vk®K `wofwzi Abb" `enkó"mgr ntjv : 1) gš gb 2) Mfxi uPš'k w³ 3) Ab"gz wePbv 4) mskqx gtbvive I 5| miePvi gj-K nekdy |

cřVřĚi gj`ıqb

iPbvġj-K cřke

1| `vkřK `ıfřızi `enkó`mgr eYřv Kiab|

msıřřB DĚiġj-K cřke

1| Ab`ġZ řetePbri , iazje`ıL`v Kiab|

2| mıġıMřK I AısvıřK mskřqi cı_ř` cřkř Kiab|

K) eı ubeřřbv cřke

mıJK DĚi ıj Lıř

1| `vkřK `ıfřızi `enkó` nřjv

i) ġř gbġvbmKZı

ii) Mřxi ıPřřkřı

iii) Ab`ġZ řetePbv

iv) Dcři i me ,ıj

3| mřbgj-K mskřqi KviřY

i) ıbR`^ġZřK eRř KiřZ nq

ii) ıbR`^ġZřK cıřřıv KiřZ nq

iii) ıbR`^ġZřK mřřkvab KiřZ nq

iv) ıbR`^ġZřK `MZ ivLřZ nq

2| e³e` ev ePb cıřřıv KiřZ nře

i) Bı`ř AıřřZıv ġva`řġ

ii) `Ăvi ġva`řġ

iii) ġıřıPřřřbi ġva`řġ

iv) Bı`ř AıřřZı I ġıřıPřřřbi
ġva`řġ

4| mıġıMřK mskq

i) me ıKQřZ mskq cřkvk Kři

ii) ıKQıelřq mskq cřkvk Kři

iii) nekřřmi e`ıvřři mskq cřkvk Kři

iv) Dcři i řKıřbıUB bq

L) mZ` nřj řmř Ges ıġ\_`ıv nřj řıġřıj Lıř

1| cřřıj Z aıřıvı řıř_ Aıġj Nıřj B řh řKıřbv aıřıvı emıj nřq ġıře|

2| ıPřř-cřııqıv ġKıU Rııj cřııqıv |

3| Ab` ġřZı Aıřj vPbv mıřřZı I e`vř`Zıv řıř_ Kıv DıřZ|

4| `vkřK řWKıU`ġKRB mıġıMřK mskqev`ř|

mıJK DĚi

K)

1| iv) Dcři i me ,ıj   2| iv) Bı`ř AıřřZı I ġıřıPřřřbi ġva`řġ

3| iv) ıbR`^ġZřK `MZ ivLřZ nq   4| i) me ıKQřZ mskq cřkvk Kři

L) 1| ıġ 2| m 3| m 4| ıġ

cw - 2

**`kØ cw
(Reading Philosophy)**

Dt'ik"

GB cv'k'f'l Av'c'rb

- m'v'ri Y'f'ite `kØ cv'f'vi w'k'Qy'bgg D'tj L Ki'tZ cv'iteb |
- `k'f'bi m'v'ri Y tu· U eB covi t'Kš'kj w'f'`R Ki'tZ cv'iteb |
- t'gš'ij K `v'k'ØK i'P'v' cv'f'vi t'Kš'kj e'Y'Ø'v Ki'tZ cv'iteb |
- Ac'Ø'rb ev t'f'š'b `v'k'ØK i'P'v' cv'f'vi t'Kš'kj e'Y'Ø'v Ki'tZ cv'iteb |

f'ig'Kv

`v'k'ØK `w'f'w'zi th'gb w'k'Qy'e'w'k'o" i'tq'Q t'Z'g'bB `kØ covi w'k'Qy'bgg ev t'Kš'kj i'tq'Q | Av'g'iv Av'f'MB t'R't'bi'Q, `k'f'bi Av'tj v'P" w'el'q L'g'B t'gš'ij K l me'R'bx'b | `k'f'bi Av'tj v'P'v' c'x'w'z'l L'g'B g'j-`u'k'P (foundational) | h'w'p'ag'P (argumentative) | GRb" `v'k'ØK t'j L'vi A\_`e'š't'Z n'tj, Av'c'v'f'K g't'v'f'v'w'x | m'z'K'Ø'nt'Z n'te | Z'te `v'k'ØK t'j L'v' cv'f'vi t'f'f'i' t'w'k'Qy't'Kš'kj A'by'ri'Y Ki'tj, Av'c'rb m'nt'R Z'v e'š't'Z cv'iteb | w'w'f'v'w'z'it'bi `v'k'ØK i'P'v' ev t'j L'v' cv'f'vi t'f'f'i' w'K'i'f'c t'Kš'kj A'by'ri'Y K'iv h'v'q, Av'g'iv G'L'b Z'v Av'tj v'P'v' Ki'tev |

`kØ cw : m'v'ri'Y w'f'`R'v' (Reading Philosophy:General Suggestions)

S'v't'g'j'v'g'š' n'tq w'`i' g'b w'bt'q c'o't'Z e'm'p' | `v'k'ØK t'j L'vi G'K'u'w w'w'`Ø' Ask A's'Z `Ø'ev'i, m'æ' n'tj w'Z'bevi covi c'w'i'K'i'v' M'h'Y K'ia'b | c'Ø'gevi w'e'i'w'z'n'x'b'f'ite Ask'u'w c'Ø' h'v'b Ges t'K'v't'v'v' k'ā ev c'v'iv' K'w'b ev `t'ev'Ø" g't'b n'tj, c'ie'Z'P'ev'i f'ij f'ite cov l e'š'vi R'b" m'v'v'³ K'ti i'v'L'v' | c'Ø'ge'v't'i' cov't'k't'l m'v'v'³K'Z.k'ā l c'v'iv' t'j v' e'š'vi t'P'ov' K'ia'b | GRb" c'Ø't'g' e'B't'q'i w'f'z'i t'K'v't'v'v' k'ā-w'U'K'v ev k'ā't'K'v'l (Glossary) Av't'Q w'K'v'v', Z'v j'f' K'ia'b Ges _v'K't'j Z'v K'v't'R j'v'M'v'b | covi t'U'w'e't'j G'K'U'v f'ij ersj v' Av'f'av'b (Dictionary) _v'K't'j f'ij n'q | GB m'v't' G'K'U'v f'ij `kØ Av'f'av'b i'v'L't'j D'c'K'Z.n'teb |

K'w'b k'ā t'j v' e'š'vi R'b" c't'j'v' Ask'u'w w'Ø'Z'x'q evi c'o't'eb | Z'te Gevi Av't'f'i' t'P't'q ax't'i ax't'i c'o'b, Ges g'j- av'i Y'v' t'j v' Av'Ø'v'j'v'B'b K'ia'b A_`ev c't'j'v' Ask'u'w i' g'j- e'³'e" ev w'el'q t'j v' G'K'U'v i'f'c't'i' L'v' w'f'v'w'z'v'w'x'K'v'w'z'v'w'x' K'ia'b | G m'g'q K'w'b c'v'iv' t'j v' Av't'v' f'ij f'ite e'š'vi R'b" c't'j'v'q c'o'b | AZ'ci, Av'c'v'ri c'Ø'x'Z i'f'c't'i' L'vi D'ci G'K'ev'i t'P'v'L ev' t'q' w'b' | AZ'ci, c'Ø'g' ev't'i' i' g'Z c't'j'v' Ask'u'w w'e'i'w'z'n'x'b'f'ite c'o'b, Z'te Gevi A_`f' Z'Z'x'q'ev'i D'c-`w'c'Z av'i Y'v'e'j'x Ges Z'v t'c'Ø't'b w'w'z' h'w'p'p'š'b Av'Z'f' K'iv' R'b" Av'a'K m't'P'o' n'b |

Dc`mCZ avi Yv ev ZĒj Avcbvi Kv̄Q Avōh<sup>g</sup>gtb tnvK ev br tnvK, Avcib hZUv m<sup>ae</sup> g<sup>g</sup> I m`q gb ūbtq Zv coteb| ctoB tKv̄bv avi Yv ev ZĒj emZj Kti t`teb br; eis c<sup>ti</sup>v Askū cto tkl Kiab| ūZxq ev ZZxq ev<sup>ti</sup>i cov tkl br nlqv ch<sup>s</sup>, tKv̄bv ūKQ<sup>t</sup>K Av<sup>u</sup>gY ev emZj Ki<sup>te</sup>b br Ges Zvi cv<sup>er</sup> h<sup>ij</sup> I `va Ki^{te}b br| ūZxq ev ZZxq ev^{ti} Avcib hv cto^tQb tm m^{at}Ū Avcbvi cōZ^uqv I mgv^tj vPbv ij tL tdj b|

maviY `k<sup>bi</sup> cv<sup>t</sup>Vi t<sup>q</sup>t<sup>t</sup>, GB mhZ<sup>ac</sup>xūZ Ab<sup>ji</sup>Y Ki<sup>t</sup>j, Avcbvi cūVZ ūelq thgb Avcib e<sup>s</sup>tZ cv<sup>te</sup>b, tZgūb `k^{bi} th tKv̄bv ūbw^o ūelq Avcib h^{ij} v^ePvi mnKv̄i Av^tj vPbv Ki^tZ ev ij LtZ m^qlg n^tq DV^{te}b|

`k^{bi} cūv^uZgj-K ev maviY tū. U eB cūV (Reading Introductory or General Philosophy Text Books)

`k<sup>bi</sup> cūv<sup>u</sup>Zgj-K ev maviY tū. U eB cv<sup>t</sup>Vi t<sup>q</sup>t<sup>t</sup> Dc<sup>ti</sup>v<sup>3</sup> ūbt`Rbvmg^r Ab^{ji}Y Kiab| j^q Kiab, tū. U eB^tqi tj LKMY eB cv^tVi tKv̄bv ūbqg ev tK^skj D^tj^l K^ti^tQb ūKbv, Ki^tj Zv Aek^B Ab^{ji}Y Ki^{te}b| maviYZ eB^tqi fūgKv̄Z tj LK ev tj LKMY eBū^{ji} D^ti^k, ūelq^e i ūeb^{im} I cv^b-tK^skj eY^o K^ti ū^tKb| tj LK ūKf^{ite} eBū^tK ūe^rf^{be}Aa^{it}q ev BDū^tU, Aa^{it}q^tK ūe^rf^{be}Ab^{ij}Q^t, Ab^{ij}Q^tK ūe^rf^{be} c^{iv}iq ūe^f³ K^ti^tQb, Zv Aek^B j^q Ki^tZ n^{te}| Avcib hLbB tū. U eB^tqi tKv̄bv ūbw^o Ask coteb, ZLbB j^q Ki^{te}b, Askū tKv̄b&Aa^{iq} ev BDū^bUf^z, Aa^{it}qⁱ em^k A^st^{ki} m^t cūVZ A^st^{ki} m^u³ Zv KZUK^z ūbw^o Ask ev cv^v maviYZ ūe^rf^{be} ūk^tivbg mn^th^tM Av^tj vPZ n^tq ū^tK, GB ūk^tivbg^z t^{ji}vi th^š³KZvl e^svi tP^ov Kiab| ūbw^o Ask ev cv^tVi g^{ta} ūe^rf^{be}ai^tbi Z^{vi}j Kv^z vK^tZ cv^{ti}, thgb- bⁿⁱZ^{ie}^v ūZb c^kvi : 1| Av^kō bⁿⁱZ^{ie}^v, 2| cū^tq^mMK bⁿⁱZ^{ie}^v I 3| civ-bⁿⁱZ^{ie}^v GB Z^{vi}j Kv^z t^{ji}v ūe^tkl f^{ite} j^q Ki^{te}b|

A^tbK tū. U eB^tq Aa^{it}qⁱ tkl ū^tK Aa^{it}qⁱ m^{iv}sk t^qv ū^tK| Aa^{it}qⁱ m^{iv}sk Aa^{it}qⁱ g^j e³teⁱB GKū i^ftiLv| d^tj Gū ūelq^e e^svi t^qt^t ūe^tkl mn^vqK| Aa^{it}q^tl maviYZ cv^vēi c^kg^vv ū^tK| G^z t^{ji}v Ab^{ij} b Ki^tj cū^gZ Avcib ūbt^rB e^stZ cv^{te}b, cūVZ ūelq^e Avcib KZUK^zet^st^ob ūZxqZ A^tbK A^uó, Rū^{ij} ev D^tcū^qZ ūelq GKūa^kevi g^tb^vh^tM j^vf Kivi Kv^{it}Y, Av^tMi t^pt^q mn^r g^tb n^{te}| tū. U eB^tqi A^sM^z k^at^kvl I ūbN^o (index) Aek^B Kv^tR j^vM^{te}b| G^z t^{ji}v k^a, m^u^zq (concept) I Z^tĒⁱ h^{vh} A^o I Z^vrch^oe^stZ Avcbv^tK m^{iv}h^o Ki^{te}; c^oij Z Av^favb t^zK Avcib maviYZ Gū j^vf Ki^tZ cv^{te}b br|

`vk@K `úofvte ev mšfvte Kuzcq Avk@evK` tck Ktib hv `úoZt mZ", AZtci
`ve Ktib th, wLz Abgvtbi minvth" Gme Avk@evK` t`tk Aek`vexifc emwZ
m×všfšcŠvtr hvq| Avgiv hv` tKvtrv `vk@Kki e`eüZ hvšwPššbi ifc wPvryZ
KitZ PvB, Zvntj Aek`B hvšwPššbi wvfbæifc m`fÜ Avgv` i Ávb _vKtZ nte|

c0É hvš i gj` wbičY (Assess the Arguments)

`vk@Kki gj` gZ Ges G gtZi mg_šb c0É hvš i ifcU ešvi ci, Avcwb H hvš i
gj` wbičfY Aek`B AMñi nteb| Gt`ŋt` A_š hvš i wPvi-wetkđfY I gj`-
wbičfY Avcwb wbtPi c`k`tjvK c_-wbt`R (guidelines) wntmte KtR jvMvZ
cvtib :

1| `vk@K Zvi gj` c`_tjvK (key terms) Hfvte msÁvqZ KtišQb wK, thfvte
`vk@K-A`vk@K mevB c`\_tjvK etš \_vKb? `vk@Kki t`qv msÁv mvari Y Avfavn
t`tk wfbæbv Avfavn Zv hvPvB Kti t`Lj| AvtjvP` c` (terms) ev cŁ`q
(concepts) mvari Y fvlvq mPivPi thfvte e`eüZ nq etj Avcwb Rvttb, Zvi mvt`I
G msÁvi wfbæv AvšQ bv tbB, Zv hvPvB Kti t`Lj| Zvi t`qv msÁvU wfbæifc ntj,
wKfvte Zv wfbæ Zvi msÁvU kšai mvari Y e`envti i KvQvKwQ, bv Zv t`tk ifieZ?`
msÁvU wK GKwU `ea msÁv?

2| wZwb wK Zvi hvšfK Bw`š-AwFÁZvi Dci c0ZwZ mrvŋ` (evidence) w`tq
mg_š KtišQb? hv` Ktib, Zvntj cŁ`ŋfZ wvq m`úKŋ Zvi eYšv wK h_vh_? GB
eYšv wK Avcbvi wbtRi Bw`š-AwFÁZvi Ges Ab`vbt` i Bw`š-AwFÁZv- Ab`f`i
t`tk hv Avcwb tRtbtQb- Zvi mvt` Lvc Lvq?

3| wZwb wK Aetiwnx I Avtiwnx hvšwPššbK h_vh_fvte Ges hvšw`vi wvqg Abŋvqx
e`envi KtišQb?

4| wZwb wK thšw`K AbgcvÉmgv eRš KtišQb?

5| Zvi hvš i mgMw`K wK D³ 2, 3 I 4 b`f c0kævZ wvq,tjv gvb` Kti Mto
DtvšQ?

Acávb iPbv cW (Reading Secondary Writings or Sources)

Acávb iPbv ntjv tgšij K ev c0wK `vk@K iPbvKg`m`úwK`Z fvl", Zvi wPvi-
wetkđfY ev gj`vqbgj-K tj Lv| mnRK\_vq, GKRB `vk@K hLb Ab` GKRB `vk@Kki
tgšij K iPbvKg`m`úwK`Z fvl" iPbv Ktib, ZLb Zv nq Acávb iPbv| GKRB tj LK ev
`vk@K hLb Ab` `vk@Kki hvš I ZÉšK mg_š ev AvµgY Kti wKQytjšLb, ZLb
Zv nq Acávb iPbv| Acávb iPbv cvtvi tŋt` cešZ`mKj wbt`Rbv Abŋvi Y Kiab,
mvt` mvt` wbtPi wvq,tjv wetePbvq Avbŋ :

1/ cŭtg ũbŭōZ nb th, Arcŭb tgšij K i Pbv cŭtŭQb Ges ešŭtQb | AZtci ũK
Kiab, Arcŭb ũKfite ũŭZxq `vkŭtKi Avtj vPbv ev ũtktŭYi gj- ũelq ešŭZ
cviŭeb |

2/ ũŭZxq `vkŭtKi i Pbv ešvi Rb` cŭqŭRtb ceēZP tKškj e`envi Kiab, mŭt_
mŭt_ ũbŭPi cŭqŭtj v Dŭvcb Kiab :

K) ũŭZxq `vkŭtKi ũK cŭg `vkŭtKi e`eüZ msÁv e`envi KŭtŭQb, bv tKŭtbr bv
tKŭtbrfŭte Zv cŭieZŭ KŭtŭQb? cŭieŭZē ntj, Zv ũKfite KZUkzwfbŭv mŭŭ
KŭtŭQ?

L) Zvi hŭj i gj- j ŭY ũK Ges ũZŭb ũK ũm×ŭtšŭAvmŭZ Pŭb?

M) ũZŭb Zvi gj- ũelq I ũm×ŭtšŭK KZUv fŭj fŭte mg_ŭ ev hŭj hŭj KŭtZ tŭtŭQb?

N) ũZŭb ũK cŭg `vkŭtKi gj-ŭqb, ũtktŭY I mgŭtj vPbvq cŭŭcvZŭb?

tgšij K `vkŭtKi ešŭtZ tPŭtŭQb Ges ũZŭb Zvi Abŭv ev hŭj ũPšŭbi tŭŭtŭ tKŭ_vq
mŭŭK ev teŭŭK, Zv ešvi tŭŭtŭ Acŭrb i Pbv AZ`šŭgj-erb fŭqKv ivLŭZ cvŭi | Zŭe
tgšij K `vkŭtKi i Pbv gZB GŭŭtK mZKŭ ũPŭi gj-Kfite Aa`qb Kiv cŭqŭRb |

cvřVĚi gj`vqb

i Pbv gj-K cĕĕ

1| `křbi tU. U eB I tgšij K `vkřK i Pbv cvřVi tKškj eYřv Kiab|

msuřB DĚi gj-K cĕĕ

1| `kř cvřVi mvari Y mbř` Rbv mgn Dřj Ľ Kiab|

2| cĔĚ hřř i gj` mbřcřYi třřř ĽK ĽK Ľel q j řřYxq?

K) eŭ vbePbx cĕĕ

mŭK DĚi řj Lb|

1| Kŭb kã I cřiv, řj v eřvi Rb`

i) kãřKvI B hř_ó

ii) mvari Y Aŭřavb B hř_ó

iii) `kř Aŭřavb B hř_ó

iv) ŭZbvUB , iãřcř

2| cŭZ Ařki gj- eřte`i i řcři Lv

řj Lřv

i) cĔg evi cvřVi mgq

ii) cĔg evři i cvřřkřl

iii) ŭZřq evři i cvřVi mgq

iv) ZZřq evi cvřVi mgq

3| tU. U eBřqi řj ĽK eBřqi cVb-
tKškj mvari YZ

i) eBřqi Dcmsnři eYřv Kři
_řřKb

ii) eBřqi gřřS eYřv Kři _řřKb

iii) eBřqi řřgKřřZ eYřv Kři _řřKb

iv) eBřqi GKŭ Aa`řq eYřv Kři
_řřKb

4| tçřŭvi ři cveřj K GKŭ

i) Acřvb i Pbv

ii) mvari Y tU. U eB

iii) řgšij K `vkřK i Pbv

iv) Dçři i me, řj vB

L) mZ` nřj ŔmŔ Ges řg\_`v nřj ŔngŔ řj Ľř|

1| řgšij K `vkřK i Pbv i `vkřK Pmř ř` _řřK|

2| řgšij K `vkřK i Pbv cvřVi mgq tU. U eBřqi Zřbvq teŭ gřbvřřM ŭ řZ nq|

3| `vkřK i v mvari YZ Zřř` i gZ hřř ĽePřv mřřřřřM mřřřřře Dc`řcb Kři b|

4| řgšij K `vkřK i Pbv eřvi třřř Acřvb i Pbv řKřřbv řřgKřB i řřL bv|

mŭK DĚi

K)

1| iv) ŭZbvUB , iãřcř 2| iii) ŭZřq evři i cvřVi mgq

3| iii) eBřqi řřgKřřZ eYřv Kři _řřKb 4| iii) řgšij K `vkřK i Pbv

L) 1| m, 2| m, 3| m, 4| řg

cW - 3

ᵀk®KZv ᵀkLb

(Learning How to Philosophize)

Dʼi`k`

GB cWʼkʼl Avrb

- ᵀKfirte ᵀk®KZv Kiv hvq Zv e`vL`v KiʼZ criʼeb|
- Aby`vbj-K ᵀk®KZv e`vL`v KiʼZ criʼeb|
- weʼkʼl Ygj-K ᵀk®KZv e`vL`v KiʼZ criʼeb|
- Aby`vbj-K l weʼkʼl Ygj-K ᵀk®KZv i cv`R` ᵀbt`R KiʼZ criʼeb|

figKv

Rxeb l Rmʼzi e`nea tgšij K mgm`v ᵀbtq me gvby e`vcKfirte bv fvetj l AšZ ᵀKQymgm`v ᵀbtq mevB Kg-tevk firteb| Giv K v`tq me gvbyB Kg-tevk ᵀk®K| Zte cʼjivcʼij Aʼ`ev GKvʼWigK Aʼ`ᵀk®KZv ejʼZ ešvq, weʼkʼl cʼjiv hv ᵀk®ʼki ᵀwʼfWšMZ Ae`vb Ges Zvi MvxZ e`vL`v-iWZ ᵀbt`R Kʼi| GB cʼjivʼk `wʼj K`WUMixZ fiv Kiv hvq: Aby`vbj-K cʼjiv l weʼkʼl Ygj-K cʼjiv| j ʼYiq, GB `B cʼjiv t`ʼk mʼ`k®ʼk h`vutg Aby`vbx`k® l weʼkʼl Yx`k® etj AvʼwNZ Kiv nq|

Aby`vb (Speculation)

ᵀk®K v`k v`tq Aby`vb ntjv, tkvʼbv avi Yv ev w`lqʼk weʼepbv Kiv Ges Zv ᵀbtq Mfxi firte ᵀPš` Kiv| th tkvʼbv e`v`i gZ GKRB ᵀk®K tkv mgm`v ev w`lqʼk `iæZcʼY`ev AvKI ʼixq etj gʼb KiʼZ criʼeb Ges tm mʼʼÜ Zvi wB`^`wʼkʼv t`ʼk weʼkʼl firte fivb-vPš` KiʼZ criʼeb| AʼbK mgq Ab` tkvʼbv e`v` ev tMvix KZR. weʼepZ tkvʼbv w`lq, GKRB ᵀk®ʼki KvʼQ AvKI ʼixq nʼq DVʼZ criʼeb| tm KvʼY WZvb w`lqvʼk ᵀbtq weʼkʼl firte fivb-vPš` Kivi Rb` Drmivx nʼq DVʼZ criʼeb| Ab`K`vq ejv hvq, mgm`vi mʼ`yvb nʼq, mskq, we`šq l tKšZntj Dšy nʼq, ᵀksev Aʼb`i šviv cʼwivZ nʼq, GKRB ᵀk®K tkvʼbv w`lq mʼʼÜ mPwKZ nʼq DVʼZ criʼeb; AZci Zvi mgvav ev Zvrch`Luviv Rb` mʼʼPó nʼZ criʼeb|

D`vni Y`ʼfc ejv hvq, hı` tKD Rxeb-i ʼi vi Avakvi w`kʼm v tkvʼbv tj Lʼki Mf`vZ weʼivax tkvʼbv c`Ü cvW Kʼib; AZci cQʼ`i `vaxZvq w`kʼm v tkvʼbv tj Lʼki Mf`vZi mct`j tj Lv tkvʼbv c`Ü cvW Kʼib, Zvntj wZvb t`LʼZ i iæ Kiteb th, Mf`vZi cʼjiv w`lqv WŅi ᵀKQy, iæZcʼY`cʼk w`tqʼ: gvbeRxeb KLb i iæ nq? KLb t`ʼk Guʼk gj` t`qv DvPZ? brix l ARiv aʼʼyi ᵀK Avakvi iʼtqʼ? Aek` ᵀk®Kiv th tkvʼbv w`lq ev mgm`ʼk Avʼj vPbvi Rb` tetQ ᵀbtZ criʼeb| Zte AʼbK mgq, wBQK GKiv mgm`v Lsy `ʼZ tetQ tbqvı PʼbtZ e`nea w`lq ᵀbtq Mfxi Zi

gšbvthvřMi mvř_ pšř Kiv teik gj`evb nřZ cviř | Aek` hř tKřtv b m gmřv ev v el q
ZvrřivřK řmřvřř ev Křgř` v ex ivřL, Zřvj th řKD ZvrřivřK řvře v el q ev
m gmřvřK teřQ v břZ cviřb | D`vni Y`řf, hř tKřtv b e`wř I Zřv řx c mri e mri K řvře
MřvřZ m gmřvi mřšřv nb, Zřvj GB v el k l c mri w`vřZřZ Zřv`i řK Kiv DřPZ, Zř
GK m eřMřxř v el q | Zře G a iřbi řKřtv b řv c bř vřKřj, MřvřZři řMřUv m gmřv v břq
hřZUv mře A břřv b Kiv B nře D E g | GB e`v c K I Mřxi A břřvřbi d řj řMřUv
m gmřv řU i ř b ř Z K I th šřvřK ř K mřřřU A v giv c řřZ Á v b j řv ř K i ř Z c ři ř v eř | A v i GB
A ř ř Ž Á v b v el k l I R i a i x N U b ř i ř ř ř ř i ř j v K ř i ř k h_vh_v řmřvřřř M ř ř ř Y m ř v ř h
K i ř Z c ř i ř |

mře Z A břřvřbi řKřtv b v el q ev řv B ř q i m eř ř t q , i a z ř c ř v g v b`U n ř j v, g v b e - K j`ř Y I
R x e b - v e K ř v k i c m i ř c ř ř ř ř Z G K i v v el q K Z U v , i a z ř c ř v A v c b ř i v b R ř K, A b ř K G e s
A v c b ř i ř P m i ř ř K i R M Z ř K A ř ř i v ř i j I c ř ř v ř e e ř v i ř ř ř ř i , A ř ř j v ř b v I m g v a v b
ř L u ř v i c ř ř v r b x q z v i ř K ř ř ř q, A v c b ř i K ř q t e š ř v K ř v e A v K I ř x q n l q v i ř K
ř ř ř q, G K i v v el q K Z U v , i a z ř c ř v, ř m m e v e ř e ř b v I v el q v b e ř ř b i g v b`U n ř Z c ř i ř |
Z ř e h v B t ř v K b ř ř K b, `v k ř K Z v i c ř g `k v ev c h ř ř n ř j v, G K i v v el q mřřřU v el k l
m ř ř Z b z v I Z ř i v b e ř ř b |

v el k ř Y (Analysis)

řKřtv b G K i v v el q v b e ř ř b G e s ř m mřřřř A b ř ř vř b `v k ř K Z v i K v R ř k l n ř Z c ř i ř |
Z ř e, A ř k ř v k I , i a z ř c ř v `v k ř K i v A b ř ř vř b i v el q I A b ř ř v b j ä Á v b ř K A ř k ř Z i
m ř ř s e x I v e ř i g j - K ř v e A ř ř j v ř b v i ř b` v e ř k ř Y c x ř Z M ř ř Y K ř i A M ř i n b | e Z ř v b
m g ř q i A ř k ř v k `v k ř K B A b ř ř vř b i Z ř b v q v e ř k ř Y g j - K K v R ř U ř K B A ř k ř Z i
, i a z ř c ř v g ř b K ř i b | G g b ř K A ř ř K G i U ř K B h_v` `v k ř K Z v e ř j v e ř e ř b v K ř i b |
v e ř k ř Y c x ř Z mřřřřU A v giv ř Z ř q B D ř b ř U ř K Q y A ř ř j v ř b v K ř i ř U, G L ř b A v giv ř K Q y
a v c ev c h ř ř D ř j L K i ř v g v ř i, h ř A b ř ř i Y K ř i v e ř k ř ř Y i K v R mřřř b ř Kiv mře :

1) c ř g m gmřv ev v el q i v c m i ř v i ř v e ř I m Z K Ž v i m vř_ m s Á v ř q Z K i a b |
D`vni Y`řf, MřvřZři m gmřv v břq v el k l ř v e ř ř p š ř K i v i ř e j v q, A v c v b ř ř e v b ř Z
c ř i ř b th, g b ř ř x e b K L b` i i a n q - ř m m ř m ř ř ř m gmřv mřřřř K`A v c b ř i Á v b c ř i v c ř i
k b` | G R b, 'zygote', 'embryo', 'fetus', 'gestation' G e s G a i ř b i g j - c` ev
a v i Y v , ř j v ř k ř v ř ř e m s Á v ř ř q B` i i a Kiv n ře A v c b ř i c ř g K v R |

2) ř Z ř q Z m gmřv ev v el q i v m ř m ř ř ř m K j Z` , D c v E` h ř Z U v mře m s M ř K i a b |
K. A v c b ř i I A c ř i i B ř `ř - A ř ř Á Z v I c i x ř ř ř i m ř v ř h` m gmřv mřřřř K`c ř h v r`
m K j B ř `ř M Z m v ř ` h ř Z U v mře m s M ř K i a b | D`vni Y`řf, Mřvřřvř i i a ř t` ř K
ř ř ř ř ř i ř v b ř ř (fertilized) n l q v c h ř ř A v ř Z ř K N ř U, Z ř R v b ř i ř b` A v c v b
R x e v Á v b I e s k M ř Z v e` v i G Z` ř m ř m ř ř ř Z` m s M ř K i ř Z c ř i ř b |

evsj vř`k Dššř nekře`ij q

L. Avcub Avcbri evx I tevaku³ Kvr jvMřq agřq, gb`hEĸ, mgvRZvEĸ, bZvEĸ I `vkĦK `vřřKiv t\_řK gbyřRieb KLb`iia nq, tm msřvřř hřř, ZEj I avi YvmgnřK cixřřv-ıbixřřv Kři t`Lřeb|

3) AZtci Avcub GB DcvEmgnřK vekřdY, veb`ı I řkvřKiv Křeb| D`vniY`řřc, Avcub cĦB mřřř I hřřřPřřřřK řkvřKiv Rb` vZbıı cıvb K`vııMıř e`envi KřřZ cřřib :

K. cĦYavřřř cřřř `p Ae`vb L. cQř`i cřřř `p Ae`vb Ges M. gvřřvex ga`cřř Ae`vb|

4) GB chřřq Avcub Avcbri ıbřři hřřřPřřřřbi mřvřřř cĸı (hypothesis) mřřřřZ KřřZ cřřib| Dřřř, ZZřq avřc Avcub th mřvřřK mgvavb ev ııřřřřřř řř Křřřřř, ZvB řřř cĸı| D`vniY`řřc, Avcub Gřřř cĸı`iia KřřZ cřřib th, hřř RbZv meřřřř ıbıv` bıřK Ae`vb Mřř KřřZ Pıř, Zvřř Zřřı DıřZ cĦYavřřřı mg\_ĦKıř `p `vřřřř Mřř Kıř| Ab`ıřř, hřř Zıř kıř I Řřřř Dci gıřřřı AıřKıř I e`ıř`řřřZıř cĸıı eo Křı t`řLb, Zvřř Zřřı DıřZ cQř`i cřřř Ae`vb Mřř Kıř|

5) Avcbri mřřřřZ cĸı mřřK řř ev`ře ıK NUře, tm mřřř Avcbri cĸı t\_řKB Avcub ıK ııřřřřřřřř cřřib, Zı t`LvB řř GB chřřřı Kıř| D`vniY`řřc, Avcub Avcbri cĸı t_řK ııřřřřřřř cřřib th, hřř Mřřřřřřř Dřřřřř Kıř nq ev Abřřř`b t`qı nq, Zvřřř Acıřı řřřřř (Kıřřřřř nZ`ı, hřřřřř nZ`ı, ıKı nZ`ı) gbyřŘřřř cĦZ křř Křř Avřřř cřřı|

6) AZtci Avcub Avcbri ııřřřřřř řkvřřv bv řkvřřřřř hıřř Křı t`Lřeb| D`vniY`řřc, Mřřřřř AvBb AıřKřı ıKıř Kıř řř, gbyřŘřřř cĦZ křřřřeva Křř Avřř ıK Avřř bv, G msřvřř cıře`ıvř Z` mřřř KřřZ cřřib| Avcub msřřřř GB Zř`ı AvřřřřK mřřřB eřřř cřřř, Avcbri ııřřřřř `ea bv A`ea|

7) vekřdY ııřřı meřřı GB avřc Gřř Avcub j řř Křřeb, Avcbri, Ařřı I Rmřřı řřřř Avcbri `vkĦKřı djvdj ev Zıřřřř| Ab`ıv` ,ıařřřřřř ev veltřı mřř Avcbri vekřř mřřı I Zıř `vkĦK djvdřı mřřřřřř, Zıř j řř Kıř| D`vniY`řřc, Mřřřřřı mg_Ħ ev Amg_Ħ RbKj`ıY, ıKı-Ace`envi ev Ařřřřřı bıřı řřřřř řřřřř ıK djvdj ıřřL, Zıř j řř Kıř hıřř meřřı GB avııı LřřB ,ıařřřřřř řKbıř Gıı ZEj I vekřdY řřřř ev`e řřřř cĦqıı Křı Ges Áıřřř Aıřřř Křı cĦıř `řı amřř nq|

Dcmsnvi

Abg`ib I wekdY Dfq cġuqvi mnthvM Mto I tV h\_v\_© vkiKZv| Abg`itb Avgiv GKw elq ev mgm`v m`fU m`PZb n`q DvW| tKv`bv mgm`v ev el`tqi ube`Pb ub`Pi cġe`tjvi Dci gj-Z ub`F` Kti :

- 1| GuU gvb`i Rxeb, g`j I weKv`ki t`ġtġ KZUKz, iaZcY?
- 2| GuU Avcbvi, A`b`i I Avcbvi Pwi` tKi cġ\_ex m`u`K`AwKZi fij I cY`Avb j`v`fi t`ġtġ KZUv, iaZcY?
- 3| GuU Avcbvi Kv`Q ewxMZfvte KZUv AvKI`v`q?

wekdY cġuqvtK ub`Pi mvZiU avtc fvM Kiv hvq :

- 1) elq ev mgm`v`K mZK`v`te msAv t`qv|
- 2) h_vm`e mKj cġm`zK DciE msMh Kiv|
- 3) msMpxZ DciE wekdY, web`-I tK`YxfvM Kiv|
- 4) cġi ev mvguqK mgvaib m`v`qZ Kiv|
- 5) m`v`qZ cġi t`K ub`Ri Uvbr v`v`šj`ġ Kiv|
- 6) v`v`š`hvPvB Kiv Ges tm Avtj v`K Zv MhY ev eR` Kiv|
- 7) `vkiKZvi djvdj ev e`Äbr Avme`vi Kiv|

cřVřEi gj`ıqb

iPbgj-K cřæ

- 1/ Abřıvbgj-K `ıkrkKZv e`ıL`ıv Kiab/
- 2/ meřkřı Ygj-K `ıkrkKZv e`ıL`ıv Kiab/

msıřıB DĚıgj-K cřæ

- 1/ `ıkrkK meřq ıbeřřıbi gıv`Umgr-eYřv Kiab/
- 2/ meřkřı Y cřııqvi meřkl aıııı e`ıL`ıv Kiab/

K) eı ıbeřřıbx cřæ

mıK DĚı ıj Lıj/

- 1/ `ıkrkK GKıı meřq mřřı mřPZb nřq IřVb
- i) mgm`ıv gřııııı nřq
- ii) mskq, me`řq ev řKřZnřj Dřı nřq
- iii) Ařıı ıııv cřıııı nřq
- iv) Dcřıı th řKřııv Kviřı

2/ meřq ıbeřřıbi , ıaZřııgıv`ı nřj v

- i) gıbeKj`ıv
- ii) AıZřııv
- iii) eıııMZ AıKııř
- iv) Dcřıı me , řj v

3/ meřkřıřı cřıg aıı nřj v

- i) mgm`ıv ev meřq msřııřı mKj cřııııK Z` , DcřıE hZııv mřæ msMřı Kiv
- ii) cřıı ev mıgııK mgıııv mřıııZ Kiv
- iii) ııııřı hıřıı Kiv Ges řm AıřııřK Zı Mřıı ev eRř Kiv
- iv) mgm`ıv ev meřqřK `ıóZı I mZKřıı mřı_ msÁıııZ Kiv

4/ ÁıvřK Aııııg Křı Aıgıv cřıııı řıı řcřııı ... meřkřı Y cřııqvi

- i) PZřıııı
- ii) cĂg aıřc
- iii) Ió aıřc
- iv) mřg aıřc

L) mZ` nřj ııı Ges ııı`ıv nřj ııııı ıj Lıj/

- 1/ `ıkrkKZıı cřıg cřıı nřj v, GKıı meřq mřııııK`mřPZbZı I Zıı ıbeřřııı
- 2/ AıřııKı AııKıısk `ıkrkřı gřZ, Abřııřıı řřı meřkřı Y , ıaZřıııı
- 3/ mgm`ıv msřııřı DcřıE msMřııı řřııı Actıı Bıı řı-AııřııZı KıřıR j vıııııv hıı bıı
- 4/ meřkřı Y cřııqvi meřkl aıřc Aıgıv ZĚřK ev`ře cřıııı Kııı

mıK DĚı

K)

- 1/ iv) Dcřıı th řKřııv Kviřı 2/ iv) Dcřıı me , řj v
- 3/ iv) mgm`ıv ev meřqřK `ıóZı I mZKřıı mřı_ msÁıııZ Kiv 4/ iv) mřg aıřc

L) 1/ m 2/ m 3/ ıı 4/ m

evsj v`k Dššj wekle`ij q

thvMvq| G KvifY, th At_°Aetivnx hys`i tejvq `ea I A%ea K_v `y c0qvM Kiv
nq, tm At_°Avtivnx hys`tK `ea ev A%ea ejv hvq bv| AvkqevK`mgr- umxvššli
m`e`Zvi c`f` KZUv tRvifjv, Zvi wfiE`Z Avtivn Abgvb ev hys`i gj` wbišcZ
nq|

MZvbMvZKfite ejv hvq, Avtivnx hys`web`vm ntjv, we`kl mZ` t`tK mweR mtZ`,
KLbl ev we`kl mtZ`B DcbxZ nI qv| wbtP Avtivnx hys`i `y D`vniY t`qv ntjv :

K) mgtU AvKei GKRb gvby Ges wZwb gviv wMtqtQb|
AvKei Avj x GKRb gvby Ges wZwb gviv wMtqtQb|
wDUB GKRb gvby Ges wZwb gviv wMtqtQb|
nhiZ I gi GKRb gvby Ges wZwb gviv wMtqtQb|
Bw`iv wvUx GKRb gvby Ges wZwb gviv wMtqtQb|
AZGe, m`eZ mKj gvbyB nq gi Ykij |

L) gjmvi bx nq GKRb `^`vPvix I wbož|
wUjvi nq GKRb `^`vPvix I wbož|
gežznq GKRb `^`vPvix I wbož|
K`vtoš nq GKRb `^`vPvix
AZGe, K`vtoš nq m`eZt wbož|

mv`k`gj-K hys`web`vm (Argument by Analogy)

mv`k`gj-K hys`web`vm Avtivnx hys`web`v`miB GKwU cKvi| `y e`i gta` tKvfbv
tKvfbv w`l`q mv`k` t`tL ZviB wfiE`Z Ab` tKvb w`l`q Zv`i mv`k`i Abgvb Kivi
bvq mv`k`gj-K Abgvb ev hys`| mv`k`gj-K hys`i `y D`vniY :

K) gvU, cwb, evqybvwZkxZvòZv cfiwZ. w`K w`tq cw_ex I g½j M0ni gta` mv`k`
AvtQ; cw_exi GKwU AwZwi³ ,Y ntjv, GLvfb Rvtei Aw`Z; AvtQ| AZGe, g½j
M0ni Rvtei Aw`Z; AvtQ|

L) Avig GKRb we`kl tjLtki tjLv Dcb`vm cto eivei Avb` tctqmQ| mživš
Abgvb KivQ th, G tjLtki bZb Dcb`vmUJ mlycv` nte|
mv`k`gj-K hys`i MvB we`klY Kti Avgiv mv`k`gj-K hys`i %eikó` RvbtZ cwii|
c0g hys`wU we`tePbv Kiv hvK: hys`wU c0g AvkqevK` tNvlYv Kti th, `y e`-PviwU
w`l`q m`k Ges w0Zxq AvkqevK` tNvlYv Kti th, GB `y e`i GKwU i`tqtQ GKwU
evonZ `eikó`; Avi ZvB c0tgv³ AvkqevK` tNvlZ mv`k`i Dci wfiE` Kti umxvšl
Uvbn ntqtQ th, Ab` e`wU I H `eikó` i`tqtQ|

evsj v`k Dššj mekte`ij q

j`qYxq, me m`k`gj-K hys`i t`qT`B th `w gv` e`i gta` m`k` t`Lv`bv nte Ges
Priw`l w`l tqi m`k`i K`vB ejv nte, Ggb bq| Zte me m`k`gj K hys`i KvWtgv
GKB| m`k`gj K hys`i KvWtgv ntjv, c`Zw`l m`k`gj-K hys`i t`qT` `B ev ZtZmaK
e`i gta` GKmaK w`l tqi m`k`i w`l`E`Z Abg`yb Kiv nq th, Zv`i gta` Avt`iv
GKw`l w`l tq m`k` `vKtZ cvti | h`w` A, B, C | D KwZcq e`nq Ges x, y, z
KwZcq `enkó` nq, Zvntj th tKv`bv m`k`gj K hys`i AvKvi ev KvWtgv nte,

A, B, C | D meviB x | y `enkó` itqtQ|
A, B | C meviB z bvgK Avt`iv GKw`l `enkó` itqtQ|
m`Zivs D Gil m`eZ z bvgK `enkó` itqtQ|

m`k`gj-K Abg`yb AcY`m`k`i w`l`E`Z c`Zw`Z, tKv`bv Kv`h`RviY m`t`Üi Dci
c`Zw`Z bq, w`arq Gi w`m`x`š`l m`te` gv` | Zte m`te`Zv w`l`f`b`g`v`i n`Z cvti; kb`
t`k`i i`æKti GB gv`v w`b`d`q`Zvi KvQvKw`l thtZ cvti | m`k`gj-K hys`i m`te`Zvi
gv`v thme kZ`š`tji Dci w`l`f`P Kti, Zvi KtqKw`l gv`v w`l`P Dtj`L Kiv ntjv |

1) hZ`tjv e`i gta` m`k`i K`v ejv n`t`Q, Zv`i m`L`v t`w`k ntj m`k`gj K
hys`i w`m`x`š`l m`Z` n`l qvi m`te`bv t`w`k nte | D`vniY`f`c aiv hvK,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Zivs B Gil r `enkó` itqtQ|

Avevi,
L. A, B, C | D Gi p | q `enkó` itqtQ|
A, B | C Gi r `enkó` itqtQ|
m`Zivs D Gil r `enkó` itqtQ|

GLv`tb tktlv`³ m`k`gj-K hys`i w`m`x`š`l m`te`Zv c`l`g hys`i Z`z`bvq t`w`k |

2) `B ev ZtZmaK e`i gta` m`k` w`l tqi m`L`v KZ, Zvi Dci m`k`gj-K hys`i
m`te`Zvi gv`v w`l`f`P Kti | D`vniY`f`c,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Zivs B Gil r `enkó` itqtQ|

Avevi
L. A | B Gi n, o, p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Zivs B Gil r `enkó` itqtQ|

cvfVĚi gj`iqb

iPbigj-K cġæ

1| Aeti vnx | Avti vnx hŷeb`v`mi cv`R` Avtj vPbv Kiab |

msvŋB DĚigj-K cġæ

1| mv`k`gj-K hŷi Kivvtgv eYŋv Kiab |

2| Ggb `ŋ kZ`Dj L Kiab, hvi Dci mv`k`gj K hŷi m`te`Zvi gvĪv ŋbfPki |

3| ŌvŋŌK hŷeb`vm e`vL`v Kiab |

K) eũbePbx cġæ

mivK DĚi ij Lly |

1| AvkŋevK`mgn ŋm`v`šŋi c`ŋ |

Povšmg_ŋ thvMvq

i) Avti vnx hŷi t`ŋĪ

ii) mv`k`gj-K hŷi t`ŋĪ

iii) ŌvŋŌK hŷi t`ŋĪ

iv) Aeti vnx hŷi t`ŋĪ

2| miv`eR mZ` t_ŋk ŋeŋkl m`Z`

DcbxZ nB

i) mv`k`gj-K hŷi t`Z

ii) Avti vnx hŷi t`Z

iii) Aeti vnx hŷi t`Z

iv) ŌvŋŌK hŷi t`Z

3| mv`k`gj-K hŷi

i) cY`miv`ŋk`i Dci cĪZŋŌZ

ii) AcY`miv`ŋk`i Dci cĪZŋŌZ

iii) KvhRviY m`ŋŪi Dci cĪZŋŌZ

iv) m`te`Zvi Dci cĪZŋŌZ

4| AvkŋevK` Dvŋ ŋLZ `ŋvšŋm`v`šŋ

cĪZŋŌvi c`ŋ hZUv cŋmŋK nte

i) ŌvŋŌK hŷeb`v`mi ŋm`v`šŋi mZ`

nl qvi m`tebv ZZ teŋk nte

ii) mv`k`gj-K hŷi ŋm`v`šŋi ŋg_`v

nl qvi m`tebv ZZ teŋk nte

iii) mv`k`gj-K hŷi ŋm`v`šŋi mZ`

nl qvi m`tebv ZZ teŋk nte

iv) Aeti vnx hŷi ŋm`v`šŋi mZ`

nl qvi m`tebv ZZ teŋk nte

L) mZ` nŋj ŋmŌ Ges ŋg\_`v nŋj ŋŋgŌ ŋj Lly |

1| ŋeŋkl Y cŋŋqŋq hŷeb`v`mi e`envi Acwi nvh`

2| Avti vnx hŷi AvkŋevK`mgn ŋi mZ`Zv Zvi ŋm`v`šŋi mZ`Zvi ŋbŌqZv t`q |

3| AvkŋevK`mgn ŋm`v`šŋi m`te`Zvi c`ŋ KZUv tRvi vŋjv, Zvi ŋfŋĪtZ Aeti vnx

hŷi gj` ŋbiŋcZ nq |

4| mv`k`gj-K hŷeb`vm Avti vnx hŷeb`v`mi GKŋU cġvi |

mivK DĚi

K) 1| iv) Aeti vnx hŷi t`ŋĪ 2| iii) Aeti vnx hŷi t`Z

3| ii) AcY`miv`ŋk`i Dci cĪZŋŌZ 4| iii) mv`k`gj-K hŷi ŋm`v`šŋi mZ` nl qvi

m`tebv ZZ teŋk nte

L) 1| m 2| ŋg 3| ŋg 4| m

thšřK AbgřıĚ : AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř
(Logical Fallacies : Fallacies of Oversimplification)

Dřřk

GB cıVřkřl Avřıb

- AbgřıĚi msAv ıřZ cıřteb|
- AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř Dřřl KiřZ cıřteb|

fıřKv

AbgřıĚ ntřv fıř ev g` hıř ev hıřıeb`ım| hıřı bıvı KviřY g` ev AvbLř ntřZ cıřı| GK ev GKımaK AvřkřevK` ıg_`v ntř, ıKsev AcřmıřK ntř, hıřıeb`ım A%oa ntř, hıřı cKıřK fıvıv A`úo ev ř`Ř ntř hıřı g` ntq hıřı| g` fıřte ev avřřıřte hıřıeb`ım Kivi aıb AvıřYZ ntřZ cıřı| dj Z g` ev fıř hıřıi msL`ıv Avıřı| Zře H mg`ı fıř hıřıřK AbgřıĚ ejv nq, th_řıv fıř nı qı mřEřı h_v_`eřı cřřıřıv nq| A\_ř AbgřıĚ ntřv, cřııvPbıřı-K (persuasive) fıř hıřı| cřııvPbıřı-K nı qıvı KviřY Avıřıv G aıřı hıřıi dř` cıřZ cıřı| h_v_`ev mıřK hıřıeb`ıřımi `ř\_`eřıv AbgřıĚ mřřř Avıřıřı AřZ cř_ıřK Áıv ıvLı DıřZ| AbgřıĚřK ıevřbřıřte fıřM Kiv hıřı| Avıřıv AbgřıĚřK `ř cřıv fıřM tdřı AvřıvPıv Kıřev :
1| AvZmij xKiřYi AbgřıĚ I 2| cř_ıvPbıřı-K AbgřıĚ|

AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř (Fallacies of Oversimplification)

G aıřı AbgřıĚřZ cřıv ıelqřK AvZ mıřıKıY Křı tdřıv nq Ges ZıřchEY` NUbıřK Avıř` ev Dřcřıv Kiv nq| ıbřP G aıřı KřıKıv AbgřıĚ ıbřq Avıřıv GLb AvřıvPıv Kıřev :

ıbřK Dıř (Mere Assertion)

RbıřıvıY cřıř fıřte th, Zıřıv hıř` tKıřıv ıKřıGKıKg řıřıřıřıv ev ıbıř` cř`ı mıřıřıř` řıřıYıv KıřZ cıřı, Zıřıřı Zıř`ı hıřımğř ıekřım RbıřZ cıřte| D`vııY`řc ejv hıřı, řıřıv Gıv eřıřıř Ges Avıř Gıv ıekřım Kıřı, Avı GB ntřıv Gıvı tKıř\_vř| G K\_ıv Avıřıř ıKřı cřıvY Křı bı| Gıv Avıřıř ıbřK ıekřıřııB GK řıřıYıv| `vřıř hıřı cř`křı cř\_g K\_ıv ntřıv mıřıř` ev thšřK ıbřqřı mıřıřıř`B tKej řıřıřıv hıřı mg\_` ev cřıvY Kiv hıřı| GKıv avıYıv ev ıekřım ev ZE; ıbřK řıřıYıv Kıřıv, Avı cř`ıvı Kıřıv th, gıřıv GıvřKB Lıv hıřı ıřıřıře MřıY Kıře Zıřıřı Zıřı nře ıbıřZ fıřte GKıv AbgřıĚ|

ıg_`v ıřKZıřıv (False Dilemma)

ug_`v wKZvbgvbtK ōmv`v-Kvtjvō (black-white), ev ōnq-bZevō (either-or) AbgvcuĒ bvtgl AwfivZ Kiv nq| Avgiv hiv` tKvbtv mgm`v ev velqvi `Btqi Awak mgvavb (solutions) ev w`K (aspects) _vKv mĒj| atġi tbB th, Zvi `wlvġvġ AvcvZ mZ` mgvavbB itqġQ, Ges Zvi Dci wfvĒ Kġi hvġeb`vm Kvi Zvntj ug\_`v wKZvbgvbtK AbgvcuĒi D`mĒ NġU| Avgiv hiv` evj velquU nq K bZev L nġe, A_P Zvi M, N, I O nI qvi I mĒebv itqġQ, Zvntj Avgiv ug_`v wKZvbgvbtK mġo Kiġev|

ŌRxeieÁvb bq A_ŌmZ cġal-clġav`ġK (male domination) e`vL`v KiġZ cvġiŌ| GB Dv`wU aviYv Rbġq th, `wlvġvġ mĒebvB itqġQ, nq RxeieÁvb cġal clġav` e`vL`v Kġi bZev A_ŌmZK mdj Zv Zv e`vL`v Kġi| Avil aviYv Rbġq th, wŌZxq mĒebvU, A_Ō A_ŌmZK mdj Zv nġZ cvġi cġal clġav`i mġZ`Kvi e`vL`v| A_P Avgiv Rvb th, Avil AtġK mĒebvB itqġQ, h_v- mġvġRK clġv, agġq clġ`q Ges A\_ŌmZK I RxeZvġġK Dcv`vġbi mgšġq Mto I Vv wvfvbġaiġbi ev`ġZv| Avġj vP` Dv`wU nq A\_ŌmZ btPr Rxeie`vġKB cġal-clġav`i KviY wntmġe fvetZ Avgvġ`i cġi vPZ Kġi Ges Ab`vb` mĒebv`ġj vġK Avgvġ`i `wō t\_ġK mġiġq t`q| Avil GfvġeB ug_`v wKZvbgvbtK AbgvcuĒ NUvq|

AcŌmġK hvġ (Irrelevant Argument)

Gġc AbgvcuĒi tejvq, hvġ`vbKvix Ggb GKvU Ae`vġb AvNvZ nrvbi tPŌv Kġib hv gj- hvġi tġġġ AcŌmġK Ges cvVK ev tkġZvi gġbvġhvMġK Dc`wCZ gj- velq t\_ġK `ġi mġiġq ivLvi cġvm cvb| Ab`K\_vq, mġġ` ev AvġġevK`mġr wmxvġšġi tġġġ cġjv cvġ AcŌmġK nġj AcŌmġK hvġ bvgK AbgvcuĒ NġU| D`vniY`ġc, A`ġbqšġY veiġx hvġ w`ġZ wġq hiv` tKD etj b, clġZ eQi A`ġŌviv hZ gvby wbnZ nq, Zvi tPġq teik gvby moK `NŌbvi KviġY wbnZ nq| Zvntj G hvġ nġe AcŌmġK hvġ| e`ġKi mSL`v ewxi mġ_ hġbevnb I hġbevnbRvbZ `NŌbvi tKvbtv mġúK`ġbB| clġZ eQi wvfvbġKviġY gvby gZġeiY Kġi, A`ġbqšġZ nI qv DvPZ wK DvPZ bv, Zvi mġ\_ Gme ev`ġZvi tKvbtv mġŌ tbB | gj- velq nġj v, A`ġbqšġY Kiv DvPZ wK DvPZ bv, Ab`fġe Awak mSL`K gvby gZġeiY Kġi wKbv Zv GLvġb t`Lvi velq bq|

PġK hvġ (Circular Argument)

PġK hvġġK Ōcġwġġv AbgvcuĒŌ (Fallacy of Begging the Question)-I ejv nq| KviY G hvġi AvġġevK` Zvi wmxvġšġi gZB clġġhvM`| th velquU cġvY KiġZ nġe Zv c ġeb cġvYġZ etj atġi wbtq hvġ w`ġj GB AbgvcuĒ NġU| A\_Ō wmxvġšġi hv cġvY KiġZ nġe ZvB hiv` AvġġevK` atġi tbqv nq Zvntj PġK hvġġ`vI NġU| tKvbtv wKŌycġvY bv Kġi AvġġevK` I wmxvġšġi ŌNġi-wġġiŌ GKB K\_v ejv nq etj B GB AbgvcuĒi bvg nġqġQ PġK hvġġ`vI ev AbgvcuĒ| D`vniY`ġc, KġB GKvU `Ō c`v_ġKviY KġiPi gvS w`ġq Avgiv t`LġZ cvB GvU GKvU PġK AbgvcuĒ|

tKD hwi etjb, tLr`vi Aw`Zj i`tq`Q, KviY cweT tKvi Avtb GuU ejv n`tq`Q; AZ:ci Ab` tKD hwi wRÁvmv Ktib, tKvi Avtbi mZ`Zvi melquU Avciub wKfite Rvbtjb, Revte H e`w³ hwi etjb, tKvi Avb tZv tLr`v KZR.cZ`v`ó, Zvntj Zvi hwy³ nte PµK t`v`l`g| GLv`b tLr`vi Aw`Zj tKvi Avtbi Øviv Ges tKvi Avtbi mZ`Zv tLr`vi Aw`Zj Øviv cØvY Kiv n`tq`Q| A`w tLr`vi Aw`Zj cØvY Ki`Z cU`tg ev cteB tLr`vi Aw`Zj`K atj tbqv n`tq`Q| dtj G hwy³`Z tLr`vi Aw`Zj thšw³ Kfite cØvY`Z nqu|

AÁZwfiEK hwy³ ev AÁvbZv t`vl (Appeal to Ignorance)

Gifc hwy³`Z tKv`bv melq cØvY Kivi tPóv bv Kti Zv AcØvY Kivi fvi wec`q`i Dci Pmctq t`qv nq| wec`q`i AÁvbZvi m`thvM ubtq ubt`Ri K\_v cØvY Kivi tPóv Kiv nq etj Gifc hwy³`K AÁvbZv t`vl ev AbgciE etj | AÁvbZwfiEK hwy³ i K\_v ntjv, Avgiv GKwU Dw³ ev eP`tbi mZ`Zv ZZ`q`Y chS`MhY Ki`tev hZ`q`Y bv Avgv`i wec`q` Ab`Zi wKQyA`w wq`v cØvY Ki`Z cvti | D`vniY`f`c, tKDB cØvY Ki`Z cvti bwb th, fZ tbB; AZGe fZ AvtQ|

t`÷`wi I UvBics (Stereotyping)

t`÷`wi I UvBc ntjv Ggb MZvbMwZK avi Yv, gZ ev wek`m hv mPivPi AwZmijxKZ.ev AwZ`uxZ n`q`_v`K| AwKvsk t`÷`wi I UvBc ms`v`ti Kvi`Y NtU| `j ev tMv`xMw wek`m`K ubw`DZ Kivi AvKiv`q`v t`_`K A\_ev cØqvRbxq miv`q`i Afive \_vKv mtEj| `jZ I m`y`avRbK w`m`x`v`š`Uv`vri AvKiv`q`v t`\_`K Gme ms`v`ti Rb`nq|

t`÷`wi I UvBics bvgK AbgciEi ZLbB D`m`e NtU hLb tKD GKwU tkYx m`f`U wq`v ev AwZe`vcK m`vaviYxKiY (generalization) Ktib Ges Zv t`_`K H tkYxi tKv`bv m`m`K wePvi Kivi tPóv Ktib| D`vniY`f`c tKD hwi fiteb th, mKj gwnjv nq AvteMcØY, `g` I tiv`bcØY, Zvntj th-tKv`bv gwnjv H me PivKwi ev KtgP`t`q`t` A`thvM` etj we`te`wPZ nteb thLv`b tgavex, `p cZ`qx I axi`w`i gvb`j`i cØqvRb i`tq`Q| e`Z gvb`j`i t`q`t` ōmKj ō K`wU cØqv`Mi tejvq Avgv`i mZK`h`l`qv DwPZ| tKv`bv wKQ`K A_ev tKv`bv e`w³`K tKv`bv tkYxi w`b`QK GK m`m` etj bv t`f`te eis Agk GK, Agk `B, Agk wZb A\_ev iing ev Kwig wKsev ivteqv ev iingv - GiKg`fite fvev DwPZ| j`q`Yxq, w`v`Ø tkYxi gvb`y m`Ø`xq t`÷`wi I UvBc`_`tjv we`k`l`fite g`v`v`K: di`v`m`iv` ntjv g`v`v`b` t`c`g`K, ev`Ø`w`j` nq ōR`j`M, t`g`t`q`iv` t`Q`j`_`i` t`P`q` Aw`i`g`w`Z|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZmij xKižYi AbgciĒmgæ eYĒv Kiab|

msvĒB DĒigj-K cĕæ

1| ug_`v wĒKZvbgvb AbgciĒ e`vL`v Kiab|

2| AcĒmivK hvž e`vL`v Kiab|

K) eūibePbx cĕæ

mivK DĒi ij Lly|

1| hvž g` ev t`vlhv nq hv`

i) GK ev GKvvaK AvkĕevK` ug\_`v nq

ii) GK ev GKvvaK AvkĕevK`
AcĒmivK nq

iii) hvž cĕkvk fvlv A`úó ev Ő`_R nq

iv) Dcĕi i th tKvĕvU NĕU

2| nq-bZev AbgciĒ bivgl AvfnZ
Kiv nq

i) wĒQK DvžĕK

ii) AcĒmivK hvžĕK

iii) PµK hvžĕK

iv) ug_`v wĒKZvbgvbĕK

3| Őbvixiv nq fvjevĕm bv nq NYv
Kĕi Ő GB DvžwU

i) wĒQK Dvž AbgciĒ mivó Kĕi

ii) ug_`v wĒKZvbgvb mivó Kĕi

iii) PµK t`vl mivó Kĕi

iv) t÷wĒ I UvBvcs AbgciĒ mivó Kĕi

4| QvĒ ivRbvZ eŪ Kiv DvPZ bq;
tKbbv AvRĕKi AĕbK ivRbvZve`
GK mgq QvĒ tvZv wĒĕj b| G hvž i
dĕj

i) ug_`v wĒKZvbgvb NĕU

ii) PµK t`vl NĕU

iii) AcĒmivK hvž AbgciĒ NĕU

iv) AÁvbZv t`vl NĕU

L) mZ` nĕj ŐmŐ Ges ug\_`v nĕj ŐvgŐ ij Lly|

1| AbgciĒ nq cŐivPbvj-K|

2| wekĕmi tRvievĕv tNvI Yv nĕj v GK cĕvi hvž|

3| AvkĕevK` I wv`vĕšNĕj -wĕĕi GKB K_v ej ĕj PµK t`vl NĕU|

4| AcĒmivK hvžĕK cĕvĕĕv AbgciĒI ej v nq|

mivK DĒi

K)

1| iv) Dcĕi i th tKvĕvU NĕU 2| iv) ug_`v wĒKZvbgvbĕK

3| iv) t÷wĒ I UvBvcs AbgciĒ mivó Kĕi 4| ii) PµK t`vl NĕU

L) 1| m 2| ug 3| m 4| ug

evsj v`k Dššj nekje`ij q

Avgi mšlbt`i ucZvgvZv ejtZ Avig GKvB, AvigB tKej Zvt`i Avu_R `vqfviti i Rb``vqx|

Zug hir GB UmdK uUuKU AvgtK `vl, Zvntj Avig Avgi jvBtmYU nvi vtev Ges KvtrI Rb` Mmo Pvj vtZ cvi tev bv|

Avig hir KvR KitZ bv cvwi, mšlbtw`mn Avig Mpxb ntq cotev Ges Flavq gti thtZ cvwi|

mZivs AvgtK GB UmdK uUuKU t`qv tZvgvi DvPZ bq|

Gifc hys`i e`envi mPivPi Av`vj tZ NUtZ t`Lv hvq| AvBbRixex hLb gvjvi NUbvtK Dtc`qv Kivi wongtE Ges Zvi gt`j tK Lvjvm Kivi Rb` wePviKt`i gvts `qv ev Kcv. RvMvtZ cQvm cvb ZLb Gifc AbgciE NtU|

AvteM DİxcK t`vl (Appeal to Vanity)

GB AbgciEiu M`vjvixi cQZ Avte`b ev RbZvi cQZ Avte`b vtgl cvwiPZ| G ai#bi AbgciE ZLbB NUvq hLb Avgiv GKiu epr RbtMvöxi cQZ Avte`b Rvbtq tKvtrv tNvly ev `vei`KwZ. jvtfi tPov Kwi| Gifc AbgciEi t`tt` cQk AvteMag`fvlv e`envi Kiv nq| D`vniY`tfc,

ÖctYmÖdx Aek`B wbul x Kiv DvPZ| GiU ntjv gvjv v`i cQZ wmsmZv|Ö

Önrvri eQi ati gvby hxiuL`÷ I evBtetj nekjm Kti AvmtQ| GB nekvtmi GKiu cQj c`fve itqtQ H mg`lnekjmx gvby`i Rvteb| hxiuL`÷ wQtb CKti iB cy` - Gi mg`fb Zug Avi wK mv`Pv? Zug wK H mg`lgvby`i ejtZ PvrQ th, Zviv mKtj B tevKv Ges ftj i gta` AvtQ?Ö

At`P cvieZB (Changing Meanings) AbgciE

tKvtrv hys`-cQqvri gta` tgšj c` (key terms)-Gi At`P cvieZB NUvtj GB AbgciE NtU| D`vniY`tfc tKD hir etj b th, thtnZzhxiuL`÷ etj wQtb, ÖAvig thgbuU tZvgvtK fij evim tmfvte tZvgiv GtK AcitK fij eviml Ö tmtnZzvub weti gta` ev evBti th tKvtrv cKvi AmgKvgx ev mgKvgx wqvKjvctK gvRÖv Ktib, Zvntj Zv Öfvjevmo kãui msAvi cvieZB NUvte| hxiuL`÷ mæZ c`uutK Ava`wZKZv, eÜZ; I chtZie At`e`envi KtiwQtb| Aek`, Gifc A`th thšbZv msµvšweli tqi t`tt` Avtj wPZ c`ui e`enviti i tejvq Avek`Kvqfvte AbgciE`Z`vtK Ggb bq| Zte G t`tK AvyZ nq bv th, wZub A%ea AmgKvgx ev mgKvgx mæÜZv ev wqvKjvctK gvRÖv KtiwQtb| tKbbv wZub gvby`i GtK AcitK fij evmtZ etj wQtb| hir hys` w`tq ejv nq th, wZub GgbuB KtiwQtb (A`Ö gvRÖv KtiwQtb) Zvntj Zv nte Öfvjevmo kãui At`P cvieZBmvab|

civVēi gj`iqb

iPbuj-K cĕe

1/ cZvi Yvgj-K Abgciĕmgñ eYŃv Kiab|

msuŃB Dĕigj-K cĕe

1/ Kciv. Dĕ`M Abgciĕ I AvteM Dĕ`xcK Abgciĕi cv_Ŕ` Ńbĕ`Ŕ Kiab|

2/ Aĕ_P cwi eZŃ Abgciĕ e`vL`v Kiab|

K) eŭ ŃbePbx cĕe

miŃK Dĕi ij Ly|

1/ hŃpĕK AvµgY bv Kĕi hŃp`vZvĕK AvµgY Kiĕj

i) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ NĕU

ii) Aĕ_P cwi eZŃ Abgciĕ NĕU

iii) Ńb`v ĕ`vI NĕU

iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI NĕU

2/ hŃ` ej v nq cŃZ`ĕKB Rvĕb th, mKj bŃv`K nq Kgyb ÷ Zvntj Zv nĕe

i) Ńb`v Abgciĕ

ii) AĀvbZv Abgciĕ

iii) ĕ ÷ Ńi I UvBŃcs Abgciĕ

iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

3/ ŐAvig Avgvi gvZv-ŃcZvĕK KŃvj Ővrv nZ`v KŃi! `qv Kĕi AvgvĕK ĕ`vIx mve`ĕ

Kiĕeb bv, GŃZg nI qvi KviĕY Avig hĕ_ŏ hšYvĕfvM KiŃŐŐ| GŃU GKŃU

i) ŃbŐK DŃv³ Abgciĕ

ii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

iii) AĀvbZv Abgciĕ

iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

4/ BŃvrb`vkbj jv` ntjv ZviKvĕ`i cŐĕ`i mvevb, mZivs AvcŃbI GŃU e`envi

Kiab| -GŃU GKŃU

i) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

ii) ŃbŐK DŃv³ Abgciĕ

iii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

miŃK Dĕi

K)

1/ iii) Ńb`v ĕ`vI NĕU

2/ iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

3/ iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

4/ iii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

CW - 7

jNkʹi Yev` I cʹhvi Yev`
(Reductionism and Expansionism)

Dʹi k`

GB cʹWʹkʹtʹl Avcʹib

- jNkʹi Yev` eʹvL`v KiʹZ cʹvʹteb|
- cʹhvi Yev` eʹvL`v KiʹZ cʹvʹteb|

FigKv

tKʹvʹbv ʹRʹibm ev ʹel qʹK Zvi ʹʹžZg ev ʹobʹžg Dcʹv`vʹb ev Astk ʹef<sup>3</sup> Kʹi ev Kʹigtq Gʹtb ʹetePbv Kiʹj Zv Rʹivr-ʹevSv mʹnR nq| GKBʹvʹte tKʹvʹbv ʹRʹibm ev ʹel qʹK epʹEi cʹUʹfʹig ev tʹcʹʹvʹcʹtʹU tʹdʹj ʹetePbv Kiʹj Zv Rʹivr-ʹevSv mʹnR nq| Zʹte GB `ʹ ʹʹʹtʹB GKʹUv ʹbqg ev cʹvʹvʹgʹvZ gʹvʹ` bv Kiʹj Abrek`K Rʹuʹlj Zv ev ʹeʹaʹvʹšʹ mʹpʹo nʹZ cʹvʹti | eZʹʹvʹb cʹvʹtʹV Avʹgʹiv jNkʹi Y I cʹhvi Y-Gi ʹʹʹfc I ʹ ʹiʹazʹ; ʹbtq Avʹtj vPbv Kiʹtev|

jNkʹi Yev` (Reductionism)

Gʹuʹh ʹhʹyʹ ʹe`ʹvi B GKʹuʹ DʹEg ʹbqg th, cʹʹZʹtʹKi B DʹiPZ tKʹvʹbv ʹRʹibm ev ʹel qʹK Abrek`Kʹvʹte Rʹuʹlj Kivi tʹPʹtq eis tKʹvʹbv ʹhʹyʹi mʹij Zg A_ʹA_ ev ʹe`ʹZv mʹsʹpʹvʹšʹ tKʹvʹbv mʹij Zg gZ tLʹuʹRʹvi Rb` Kʹʹvʹi fʹvʹte tPʹoʹv Kiv| D`vni Y`ʹʹfc, ʹhʹviv MʹvʹtʹZi tʹʹʹtʹ fʹMʹstʹki PʹPʹ KʹiʹtʹQb Zvʹiv Rʹvʹbb th, cʹʹZʹtʹKi DʹiPZ fʹMʹskmʹgʹnʹK Zvʹt` i ʹʹbʹžg mʹvʹvi Y ʹeʹfvʹRKʹG Kʹigtq Avʹbv| tKʹvʹbv ʹKQyʹbv tʹQʹto ev cʹvʹi Z`vM bv Kʹi tKʹvʹbv ʹRʹibmʹtʹK Kʹigtq Avʹbv ʹhʹvʹ- Gʹuʹh ʹbʹvʹž Zʹtʹi B cʹʹZʹtʹKi DʹiPZ, ev ʹe`ʹZv mʹaʹvʹmʹKʹ ZʹEʹi| ʹhʹyʹi tʹʹʹtʹ GB jNkʹi Y cʹxʹvZ cʹʹqʹvM Kiv|

AvR Avʹgʹiv th DcMʹʹmʹUʹtʹK iʹKZvʹiv eʹij , GKKʹvʹtj cʹʹPʹxb gʹvʹtʹj iʹv ZvʹtʹK t`ʹtʹL fʹvʹtʹZv Zvʹiv ʹʹʹ ʹvʹfbʹeZvʹiv (Zvi Kv) t`ʹtʹL : cʹʹfʹvZ Zvʹiv I mʹU`vZvʹiv| hLb AvʹeʹZ. nʹtj v, Avʹmʹtj Gʹuʹh GKʹuʹB Zvʹiv, ZLb ʹʹʹ bʹvʹtʹgi e`ʹtj bʹvʹg `ʹvʹtʹj v GKʹuʹ| GKB ʹRʹibmʹtʹK `ʹ ʹvʹtʹg ʹvʹKʹv nʹZv GKʹUv eʹvʹR eʹvʹcvi, GʹZ Abrek`K Rʹuʹlj Zv mʹpʹo nq| gʹvʹtʹj i mʹvi mʹEʹv mʹsʹpʹvʹšʹ Avʹtj vPbv tʹʹʹtʹ Avʹgʹiv Avʹi GKʹuʹ D`vni Y LʹʹR tʹcʹtʹZ cʹvʹvi | KʹuʹZcʹq `ʹvkʹʹK ʹAvʹZʹmʹEʹv (self), ʹAvʹZʹʹ (soul), ʹogbʹ (mind) I ʹʹRʹvʹbʹxʹkʹʹ (spirit) bʹvʹgK c`ʹ ʹtj vʹtʹK ci`ui ʹvʹvʹtʹgq (interchangable) ʹvʹtʹmʹte e`envi Kʹiʹb| ʹKʹš` Gme c`ʹ ʹtj vʹ hʹu` GKB ʹRʹibmʹtʹK eʹʹvʹq, Zvʹnʹtj tʹKb GKB ʹRʹibm eʹYʹvʹi Rb` PʹvʹiʹU c`ʹ e`envi KiʹZ nʹte? mʹZivʹs cʹʹZʹtʹKi DʹiPZ GKʹuʹ c`ʹtʹK ʹvʹvʹ ʹ Kiv ev ZvʹtʹZ AUj nʹI qv Ges tʹmʹuʹtʹK mʹZKʹvʹte mʹsʹAʹvʹqʹZ Kiv| Gʹuʹh Kiʹj cʹʹj v mʹgmʹvʹiʹU mʹij nʹtq DVʹte Ges c`mʹgʹnʹi Abrek`K cʹhvi Y I Z`RʹibZ Rʹuʹlj Zv`-i Kiv ʹvʹte|

Zte j NkjiYbnwZ c0qvtMi t9t1 mevBtK Aek`B mZK©\_vKtZ nte th, Av`tz num Kiv hvq bv Ggb `B ev ZtZnaK wRlbtmK thb GKUtZ num Kiv bv nq| A\_v® Zviv hLb ev`te GKU bq `w| wRlbtm, ZLb Zvt`iK GKUtZ num Kiv hvte bv| D`vniY`tf, `0Zer`xt`i c9 t\_+K Roer`i mgvtj vPbv DttL Kiv hvq| Roer`xiv hv3mnKvti etjb th, gb etj wKQytbB, AvtQ tKej gw`P| `0Zer`xiv etjb, Roer`xt`i GB hv3 Avmtj j NkjiYev`x hv3| `0Zer`xt`i gtZ, Roer`xiv gbtK gw`P| ifcvišti Z Kivi tPov Ktib, A_P gb gw`P| t\_+K czi vcyj wfbewKQy Zvt`i gtZ, Roer`xiv Abvek`K j NkjiYev`i Acivta Acivax|

cñviYev` (Expansionism)

cñviYev` ntjv j NkjiYev`i mecixZ| mZivs GuUil j NkjiYev`i gZ mjev- Amjev `B-B itqtQ, Zte Zv j NkjiYev`i mecixZmugK| A\_® mvariYfite, j NkjiYev`i Amjev ntjv cñviYev`i mjev Ges j NkjiYev`i mjev mgn ntjv cñviYev`i Amjev mgn| gvtS-gvtS, mvguqK cñviYev` Dckvix ntZ cvti| D`vniY`tf, tKD `vkiBk Avtj vPbv gube cKwZ. m3uKq gZmgn DttL KitZ thtq `k, gtbmeAvb cñwZ. AvbkvLvi GZ`mspvištgZigZ Avtj vPbv KitZ cvtib| GB cñvii Z ev w`vii Z Avtj vPbv gvbecKwZ. i mKj w` KtK hZUv m3e e`vcKfite DtbwPZ Kti tZvtj| dtj GuUtk Mfxi fite wPvi-wtkdY Kiv hvq| Zte j NkjiYev`x mgvtj vPKMY ejtZ cvtib th, AvZ, Rxebrk3, AvteM I B`Qv- gube cKwZ. i Gme wfbew KtK Avtj vPbv Kti gube cKwZ. i msAvtK eo tekx RuUj Kti tZvjv ntqtQ| Zviv hv3 w`tq ejtZ cvtib, Gme wfbew KtK Avmtj gb I t`tn A_ev tKej t`tn ev tKej gtb Kugtq Avbv hvq|

Z_vic cñviYev`i mjev ntjv, Gi gva`tg cix9Yxq th tKvrbv wltqi wfbewAsk ev w`Kmgfni gta` cv`R` Kiv hvq| GuUil Amjev ntjv, c0qvRbnwZwi 3 Ask ev wfbew m3o Kti GuU weteP` wltqtK AvakZi RuUj Kti tZvtj| D`vniY`tf, cKwZ. I wkepvUtK tK m3o KtiQtB Zv tLwRvB thLvtb KwWb I RuUj GK e`vci tmLvtb Zvt`i m3o AvZc0KwZK wKQyt\_+K ntqtQ GK\_v etj Avak RuUj Zv m3o wltqv DttL Kiv hvq| c0KwZK tKvrbv wKQy e`tj AvZc0KwZK wKQy tq e`vL`v ev eYBv Kiv AvakZi KwWb | AvZc0KwZev`x ev ag@v`xiv hLb hv3 w`tq etjb th, AvZc0KwZK GK mEv itqtQ, Ges tmB mEvB cKwZ. I wkepvUtK Av`Zkxj KtiQt ZLb cKwZev`xiv GB AvZRuUj Zv Z\_v cñviYev`i K_v etjB Zvt`i GB hv3 i mgvtj vPbv Ktib|

Dcmsnvi

mst9t c evj hvq, j NkjiYev` I cñviYev` hv3 wPvti t9t1 GK atbi mgm`v| j NkjiYev`i A_©ntjv, ePb, hv3 ev ev`eZv mspvištgZtK Zvt`i mij Zg ifc Kugtq Avbv| me wKQjK num ev j NyKiv hvq G cZ`q ev c0Pov BwZevPK| Ab`_vq, GmeB ntq cotZv AvZmij xKZ| c9všti, cñviYev`i A_9ntjv, ZEtK AtbK_ tjv

evsj v`k Dššj nekje`ij q

Ask fivM Kti me-Zfirte Ztj aiv A_ev ev`eZv m`fU AfbK,tjv wfbog® gZ
Dc`rcb Kiv| Gi myear ntjv, hw` ev`leKB tKvtrv Rulj Zv t_tK_vtK hv mij firte
e`vL`v Kiv hvq bv, Zvntj c`hvi Yev` Zv e`vL`v Kivi t`f`f`m`vnh` Kti | GuUj Amyear
ntjv, GKwU PgrKvi mij gZ ev avi Yv AfbK,tjv w`K ev ZtEj Dc`rcbvi KvitY
AvakZi Rulj ntq cotZ cvti |

cvWĒi gj`iqb

iPbvj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` I cĳvi Yevt` i cv_R` ũbt` R Kiab|

mswĳB DĒi gj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` e`vL`v Kiab|

2| cĳvi Yevt` i ,iaZjeYĒv Kiab|

K) mZ` ntj ōmŌ Ges ũg\_`v ntj ōngŌ ũj Lly|

1| kvgmj Bmj vgtK kvgmymvĳne, Gm Bmj vq, kvgm&cĳwZ. bvtg WwKtj Zv nte j Nĳi Yevt` i `ųvš|

2| GKB tj Lvq ōtcĳŌ K_ũU ešvĳbri Rb` KLtbr fvj eivm, KLtbr AbjvM, KLtbr tcĳ kã e`envi Kiĳ Zv nte cĳvi Yevt` i `ųvš|

3| AvZv, gb, Rxebykũ³, AvZvĒv cĳwZ. kã GKB At_ GKB iPbvq e`eüZ ntj Zv nte cĳvi Yevt` i `ųvš|

4| j Nĳi Yev` GKũU avi YrtK ũwvfbæAstk ũef³ Kti AvakZi RũUj Kti tZvtj |

mũVK DĒi

K) 1| ũg 2| m 3| m 4| ũg

`kŷ be⁹³K cixŷ cŷb I iPbv ij Lb (Taking Objective Tests and Writing Papers in Philosophy)

Dŷik

GB civŷkŷl Avcŷb

- `kŷbi be⁹³K cixŷ cŷb I Avcŷb eYŷv KiŷZ civŷeb|
- `vkŷbK iPbv ij Lŷbi ŷKŠkj ŷb`R KiŷZ civŷeb|

fiŷKv

`kŷ GKŷw mel q (Discipline) ŷntŷte ŷKQy`ZŠj; `eŷkŷ“ avi Y Kŷi | `vkŷbK ŷPŠl thgb m² ŷZgbB meŷZ⁹ `vkŷbK iPbvq\_ ŷtK hŷ<sup>9</sup>, meŷkŷ Y I mgŷŷj vPbv| GB hŷ<sup>9</sup>, meŷkŷ Y I mgŷŷj vPbv ŷKQy meŷkŷ cŷwZ I ŷKŠkj iŷqŷQ| GRb“ `kŷb cixŷ cŷb I iPbv ij Lŷbi ŷKŠkj Rŷbv I AvqE Kiv cŷqŷRb|

be⁹³K cixŷ (Objective Tests)

`kŷbi be<sup>93</sup>K cixŷ cŷb I `ŷc Ab`vb“ AŷaKŷsk mel q (Subjects) Gi be<sup>93</sup>K cixŷ ŷmgŷni Abŷŷc; A\_ŷ G aiŷbi cixŷ cixŷ ŷK cvŷ“ eB I ŷkŷxcvŷmgŷni AŠMŷ mel qŷK mbv<sup>3</sup> KiŷZ eŷj, ŷKŷŷbv e<sup>93</sup>MZ gZŷgZ ŷtZ eŷj bv| Z\_wc `kŷbi be⁹³K cixŷ cŷb I ŷbŷ³ ŷ K ŷtq ŷŷfbŷntq DVŷZ civŷi :

1) Gŷw cixŷ ŷK `ŷZŠj; ev cv\_ŷ`mgŷŷK Dcj ŷa KiŷZ eŷjZ civŷi | D`ŷni Y`ŷc mZ`ŷg\_v ŷbŷfŷŷŷ mel q Dŷj\_l Kiv hŷq : ŷAeŷŷŷ hŷ<sup>9</sup> ŷbŷŷqZv cŷb Kŷi | Ab`ŷŷK, Avŷŷŷ hŷ⁹ ŷkeŷ m⁹³e`Zv cŷb Kŷi | - mZ“ / ŷg_v | ŷ

2) Gŷw cixŷ ŷK Ab`vb“ ÁvbkŷLvi AŠMŷ NUbvej xi Zŷbvq `ŷcZ AŷaKzi meŷZ⁹(abstract) ev avi Yŷgŷ-K (conceptual) NUbvej ŷK Dcj ŷa Kivi Rb“ eŷjZ civŷi | D`ŷni Y`ŷc, ŷŷvbecŷwZ e`vL`vi ŷŷŷŷi mij xKi YŷŷvM“ ŷKŷb mel qŷK me`Z. Kŷi ŷZŷv KLbB ŷwK bq | - mZ“ / ŷg_v | ŷ

Zŷe Avcŷb hŷ` fiŷ Aa`qb ŷKŠkj, hŷ Avŷgŷv cŷeB Avŷj vPbv Kŷi ŷQ, Abŷŷi Y Kŷi b Ges Ab`vb“ ÁvbkŷLvi miŷ\_ `kŷbi cv_ŷ“ ŷK Zv eŷŷZ civŷi b, Zvntŷ Avcŷvi ij LŷZ-coŷZ-eŷŷZ ŷKŷŷbv Amŷeav nŷe bv| ŷbŷPi civŷk⁹ ŷŷl tgŷb Pj ŷ :

- 1) Avcŷvi e`eüZ cv`eB A_eŷ Avcŷvi ŷkŷŷKi ŷ`qŷ civ-mnŷŷŷKv (study guides) ev civŷwEi cŷkŷj x fiŷ fiŷe Abŷŷj b Kiŷb | D`ŷni Y`ŷc eŷj v hŷq, eZŷŷb

Mōšī cōZūJ cvtVi cvtVvĒi gj`vqb Mfxi gtbvthvM I mZKŹvi mīf_ Abkxy b Kiv cōqvRb|

2) cixŋvi AvfM-fvfm gyl`Kti cvi cvevi Avkvq covtkvbn tdjt ev Rvgtq ivLteb bv| KLtbv aṭi vteb bv th, covtkvbn bv KtiB Avcvb `kŋbi th tKvbn `beŋK cixŋvq cvk Kti hvteb| Ab`vb` AvbkvLvi mīf\_ Zŋbv Ki tj Avcvb t`Ltz cvteb th, `kŋbi melqe`mPivPi AvZkq bZb I AvZkq avivvgj-K (conceptual) ntq vfk; Avi tm KvīfY ntq vfk vKQy Amij | GRb` ceṭ\_tKB ev cōg t\_tKB Avcbvfk mgqvbyZZv grb` Kti AvMh I Avšhi KZv vbtq covtkvbn Pmij tq thtz nte| Gifc Ki tj melqe`Avcbvi KvŋQ mij I mnRmva` ntq hvte|

`kŋ vj Lb (Writing Philosophy)

`kŋ Z\_v `vkŋK melqvw` vj Lb veeiYvgj-K vj Lb (reportive writing), MtelYvgj-K vj Lb, e`vL`vgj-K vj Lb (expository writing) cŋwZ. vj Ltbi Abjyc ntZ cvti | Zte `kŋbi Avakvsk tj LvB vektŋY, mgvtj vPbv I hvŋ mnthvfm Mto ltv| Avi Gmtei Rb` cōqk vektŋ cŋvj x I tKšktj i cōqvRb nq:

maviY ci vfk®(General Suggestions)

th tKvbn fvj tj Lvi AtbK, tj v cŋvj x `kŋbi tŋtŋ I GKB :

1) tj Lvi AvfMB me®v mŋySMWZfvte hvŋv i iæKiab, vK Kiab- Avcvb vK tkYxKtŋ efm cixŋvi cōkūĒi vj LtQb, bv Zvi evBti tKvbn vepivvgj-K (critical) ev e`v³MZ `vkŋK i Pbv vj LtQb|

2) tgŋvj K c` , tj vfk (key terms) cvi®vi fvte msAvvqZ Kiab|

3) cāvab aviYv, tj vfk (main ideas) cvi®vi fvte veeZ Kiab|

4) D`vniY I e`vL`vi gva`tg Gme aviYv, tj vi A`fk cvi®vi fvte I cYfvte Ztj aiab|

5) cōtg GKUv Lmov tj Lv `w Kivb| mZKŹvi mīf\_ cōd t`Lly Ges mstkvab Kiab| AZci GuŋK clyivq vj Lly|

6) h_vh_ e`vKiY (grammer), cōqMivvZ (usage), evK`-Kvvtgv (syntax) I AbŋQ` (section) e`envi Kiab| vKQykŋv_ŋgtb Ktib, `kŋbi tŋtŋ e`vKiY Z_v fvlvi vbgbvZ tgfb Pjvi tZgb cōqvRb tbB| tKbbv Guŋ tKvb fvlv-tKvm® (language course) bq| G aviYv LgB avšl| `vkŋK tj Lvi tŋtŋ fvlvi h\_vh\_ e`envi LgB , iæZcY® Zte kāvovt cY®I AvZaj sKZ. fvlv eR® Kiab, G aiŋbi

ersj v`k DŠŷ mekte`ij q

fvlvq e³e" A-úo I Ø`R ntq cto| me^ov tmiRvmyR I h_vh_fvte tj Lvi tPóv
Kiab|

7) Avcbvi cori tUetj me^ov AŠZ GKUW fij ersjv I GKUW fij BstiWR e`vKiY
eB Ges GB `B fvlvi AŠZ GKUW Kti `yJ fij Avfarb ivLb Ges cŃqvRtb Zvi
mvrnh" ubb|

**`vkŃK tj Lvi Rb" Avi I KŃyciugk (Additional Suggestions for
Philosophical Writing)**

ubtPi ubt`Rbwi mekIZ `vkŃK tj Lvi tŃtT , iazcyŃ e`Z GB ubt`Rbwi `vkŃK
tj Lvi mvt_ Ab"vb" ÁvbkvLvi tj Lvi tgšij K cv`R" I cŃkik Kti| cŃqvRb Ablyvqx
Avcbvi tj Lvq ubtPi ubt`Rbwi AbryiY Kiab :

1) mekI mgm"v I melqmgntK thgb- tZgub Actii aviYv, ZĚj I hvy^omgntK
mekIY Kiab Ges Zvi mmePvi gj"vqb Kiab| ZĚj I mgm"vi D`vniY vntmte DŃj
Kiv hvq: Roer` , er`eer` , t`n-gb mgm"v, mŃvi Av`Zf-Abw`Zj mgm"v cŃvZ|

2) meifbæ vkŃK mgm"v m=útkAvcbvi e"i^oMZ gZvgZ Dc`vcb Kiab|

3) Aeti vnx I Avti vnx Dfq cŃkvi hvy^oneb"vm (logical reasoning) Gi mvt_ Bw`Ń
mvtŃK KŃfvte GKĪ Kiv hvq Zv tkLvi tPóv Kiab| (1) I (2) ubt`Rbv Ablyj tbi
tŃtT KŃfvte thšv^oK AbgcvĚmgntK mbr^o Kiv I Govtbv hvq Zv tkLvi I tPóv
Kiab|

**`vkŃK hvy^o mekItYi tKŠj (Strategies for Analyzing Philosophical
Arguments)**

tKvtbv `vkŃK ZĚj ev hvy^omgntK mekIY ev mmePvi gj"vqb Kiv Z_v tj Lvi Rb"
ubtPi ubt`Rbv AbryiY Kiab :

1) mZKZvi mvt_ `vkŃK ZĚMZ Ae"vb Ztj aiab| GRb" tKvtbv mgvtj vPbv ev
gj"vqb QvovB `vkŃK t`qv hvy^oi gj"v K ev `enkó"mgnti Zvij Kv cŃvb Kiab Ges
vZvb c`mgnti tKvtbv mekI msÁv`vb Kiti Zv cwi^ovi fvte eYŃv Kiab| GK K_vq,
`vkŃK th tKvtbv cŃkvi e<sup>o</sup>e"tKB AweKZfvte Dc`vctbi tŃtT mZKnteb|

2) tKvtbv `vkŃK Ae"vbtk mg_Ń ev AvpugY hvB Kiab bv tKb, Zvi Ae"vb ev
ZĚjK GKUW msMvZ I c×vZMZ ivvZtZ mekIY I mmePvi gj"vqb Kiab| cŃqk
t`Lv hvq, `vkŃK Ae"vbi GKUv mvgvMK gj"vqb `w Kivtbi tŃtT GKUvi ci
GKUv melŃqi mg_Ń ev LŪbB ntjv mteŃEg tKŠj |

evsj vt`k DŠšř wekte`ij q

3) `vkŁŁKi ZĚ; m̄úuKĚ Avcbvi mKj hŷř ev Ae`vbŁK mŷŷ I hŷř mnKvŁi, Avcbvi cŁŷŷ hZUv m̄ē cŷŷŷte, mg_Ů Kiab Ges tmmŁei b`vh`Zv (justification) cŁZcv`b Kiab| Avcbv hŷř GKB mgm`v ev weŁŷŷ Dci `Ůb `vkŁŁKi hŷř mŷŷni Zjyv Ges tmmŁei miePvi gj`vqb KŁib, Zvntj mŷŷŷ ceēZŮ tKŠkj Dfq `vkŁŁKi tŷŷŷ mgŷŷte cŁqŷM KiŁZ nŁe|

`vkŁŁK mgm`v ev weŁq weŁkŁŁYi tKŠkj (Strategies for Analyzing an Issue or Problem)

tKŷŷŷ weŁkŁŁ `vkŁŁK mgm`v ev weŁq (thgb t`n-gb mgm`v ev NUbv I gj` mgm`v ev CkŁŁi Aw`Zj; mgm`v)-tK weŁkŁŁY I miePvi gj`vqŁbi Rb` ŷŁPi KvR_Łj v Kiab :

1) gj` c`_Łjvi msÁv`vbceŮ mgm`v ev weŁqŷŁK mZKŷŷte I `úóŷŷte weēZ Kiab|

2) mgm`ŷŷi Dfq ŷŁŁKi kŷřkŷř hŷř mŷŷni Ges Gme hŷři tCŁŁb th ŷŷŷŷ I hŷř weŁŷŷ mŷŷŷ iŁŷŷŷ Zv Dc`vcb Kiab|

3) Dfq ŷŁŁKi hŷř weŁŷŷ I hŷři tŷŷŷ mŷŷŷ Afve I Abŷŷŷmŷŷ cŁkŁŁceŮ cŁZŷŷ ŷŁŁKi hŷř mŷŷni weŁkŁŁY I miePvi gj`vqb Kiab|

4) cŁqŷRbŁeva KiŁj Avcbvi ŷŷŷ`^gZ Ges tm gŁZi mŁŷŷ hŷř mŷŷni tck Kiab| AZŁci Avcbvi cŁŷŷ hZUv m̄ē cŷŷŷte gZŷŷŷ gZ`KŁi Zjyv Ges Zvi b`vh`Zv cŁZcv`b Kiab|

e`ŷŷMZ `vkŁŁK AwŁfgZ Łj Lvi tKŠkj (Strategies for Writing Personal Philosophical Views)

hŷř tKŷŷŷ weŁq ev weŁq mŷŷni Dci Avcbvi e`ŷŷMZ `vkŁŁK gZ Łj Lvi cŁqŷRbŁeva KŁib Zvntj :

1) ŷŷŷŁZ nŁZ ŁPŷŷ Kiab th, Avcbvi cŷŷŷŷ Avcbvi KvQ Ł_ŁK hv Avkv KŁib Zv Avcbv eŷŷŁZ tŁŁŁŁb|

2) GB BDŷŷŷŷ ZZŷŷ cŷŷŷ weŁkŁŁY cŁqŷŷ th mŷŷŷŷ avc DŁjŁ Kiv nŁŷŷŷ Zv cŷŷŷŷŷ Kiab| DŁjŁ, AvcbvŁK mgm`vi mŁŷŷŷ I weŁŷŷŷ hŷř mŷŷni m̄Łŷŷ Aewŷŷ nŁZ nŁe|

3) mgm`v ev weŁqŷŁK cŷŷŷŷ ŷŷŷŷ I Dc`vcb Kiab|

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

4) elqIU cñt½ Avcbvi Ae`rb UK Zv hZUv mæe cYŷvte I `úofvte Dc`vcb I Avtj vPbv Kiab|

5) Avcbvi gZ ev Ae`rb mg\_ŷbi Rb` Avcbvi c†ŷ hZUv mæe teuk mŷŷ` mŷeb`-I Kiab| Avcbvi vbR`^hyŷ I hyŷwebv`tm tKv`bv thŠv`K AbŷcivÉ I `ŷŷZv AvtQ UKbv tm e`vcti vbwÖZ nb|

6) Avcbvi Ae`vbi gj- w`K, tjv (main points) cwi`vi fivte Ztj aivi Rb` Avcbvi c†ŷ hZUv mæe teuk D`vni Y I e`vL`v cÜvb Kiab|

7) Avtj vP` eltq Ab`vb` `vk@K†`i AvfGZ Avcbvi tj Lvq cÜqvRbvbyvqx Ašfŷ Kiab| GB Ašfŷ i mgq Aek`B MpxZ ev D×Z.e³te`i Drm dztbtU ev MšcivÄZ D†j L Kiab| Zte Ab`vb`†`i AvfGZ†K cKxvfvte MŷY ev Dc`vcb Kiab|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĳe

1/ `vkĳK iPbv tj Lvi tKškj mgr eYĳv Kiab|

msiĳB DĒigj-K cĳe

1/ `kĳbi `beĳK cixĳvi `fĳc eYĳv Kiab|

2/ e`iĳMZ `vkĳK AwfgZ tj Lvi tKškj eYĳv Kiab|

3/ `vkĳK hĳĳ weĳkĳYi tKškj mgr Dĳĳ Kiab|

K) mZ` nĳ ōmĳ Ges ĳĳ`v nĳ ōĳĳ ĳĳ Lĳ|

1/ `beĳK cixĳvq e`iĳMZ gZvqZ cĳvb KiĳZ nq|

2/ `kĳbi ĳelqe`mPivPi AwZkq avi Yvĳj-K nĳq `vĳK|

3/ `vkĳK iPbvq `vĳK hĳĳ, weĳkĳY I mgvĳj vPbv|

4/ `vkĳK iPbvq e`vKiĳYi ĳbqgbĳZ tgĳb Pj vi cĳqvRb tbB|

mĳVK DĒi

K) 1/ ĳĳ 2/ m 3/ m 4/ ĳĳ

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' wntmte wvqj uLZ eB,tjv cotZ cvtib, hv Avcbvi cvWtK tevSvi Rb" mnvnh" Kite| Gme eBtqi mnvqZvq eZgub eBwU iwPZ ntqtQ| ZvQvor wvqj eB,tjv cvtV Avcbv `kŠ mactKge` hvi Z Avb jvf Ki tZ cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
  2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
  3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
  4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
  5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
  6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
  8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
  9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
  12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
  13. gytš Ave`j evi x, `kŠbi K_v, nvmvb eK nvdM, XvKv|
  14. W. Av. gZxb I W. gwDR D'xb Avng` (m=úw` Z), `kŠ cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
  15. mvBtq` Avāj nvB, `kŠ I gtbwe`v cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
- * eZgub eBtqi beg BDwbUwU J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB AvyitY tj Lv ntqtQ|